

Grönsöö park och trädgårdar

– historik och vårdprogram 2007

Sophia Norrman & Tomas Lagerström

Rapporter Institutionen för stad och land · nr 5/2008

Landsbygds**utveckling**

Landskaps**arkitektur**

Miljö**kommunikation**

MKBcentrum

Grönsöö park och trädgårdar

- historik och vårdprogram 2007

Sophia Norrman & Torbjörn Suneson

Rapporter Institutionen för stad och land · nr 5/2008

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land SLU - Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur och miljökommunikation samt MKB-centrum SLU, som alla är en del av institutionen.

Föreliggande rapport är utgiven inom ämnesområdet landskapsarkitekturens historia och kulturmiljövård vid avdelningen för landskapsarkitektur. Ämnesansvarig redaktör är professor LAR/MSA Torbjörn Suneson. Detta vårdprogram är ett resultat av Grönsööprojektet, som är ett samarbete mellan Grönsöö kulturhistoriska stiftelse, Länsstyrelsen i Uppsala och Sveriges lantbruksuniversitet.

Ansvarig utgivare: Rolf Johansson

ISSN: 1654-0565

ISBN: 978-91-85735-06-8

© 2008 Sophia Norrman & Tomas Lagerström, Uppsala

Tryck: SLU Service/Repro, Uppsala 2008

Institutionen för stad och land SLU

Postadress: Box 7012, 750 07 Uppsala

Besöksadress: Ulls väg 28 A-B

Telefon: 018-67 10 00

Fax: 018-67 35 12

E-post: sol@slu.se

<http://www.sol.slu.se>

Förord

På institutionen för stad och land (tidigare institutionen för landskapsplanering Ultuna), Sveriges lantbruksuniversitet SLU, har sedan mitten på 1990-talet forskning och utvecklingsarbete gällande hantering av historiska parker bedrivits. Institutionen har, ofta i samarbete med och på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län, arbetat med att ta fram vårdplaner och vårdprogram för en rad parker och trädgårdar i Uppsala med omnejd. Under slutet av 1990-talet knöts ett starkare band mellan Grönsöo kulturhistoriska stiftelse, Länsstyrelsen i Uppsala och SLU genom Grönsöo-projektet, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, genom medel anslagna för infrastrukturarbete.

Projektet syftar till att inleda en process för kunskapsuppbyggnad och metodutveckling kring vård och bevarande av historiska parker i Sverige. Projektet består av en praktisk genomförandedel och en forskningsdel. Forskningsdelen syftar till att öka kunskapen om historiska parker och till att utveckla metodiken vid hantering av historiska parker. Den skall också ge den platsspecifika kunskapsbas som behövs för den praktiska hanteringen. Projektets fokus är hanteringen av Grönsöo park. Forskningsdelen består dels av en fallstudie, där hanteringen av byggnadsminnesobjektet studeras i dagens kontext och dels av en arkitekturhistorisk studie där parken analyseras i sin historiska kontext. Målet är att genom beskrivning och analys av fallet Grönsöo åstadkomma ett åskådligt och förebildligt exempel på hantering av en kulturhistoriskt värdefull park. Fallstudien skall:

- bidra till kunskaps- och teoriutveckling genom att, utveckla begrepp och modeller,
- utveckla metodiken vid hantering av kulturhistoriskt värdefulla parker,
- möjliggöra erfarenhetsöverföring till hantering av andra kulturhistoriskt värdefulla parker,
- utgöra underlag för systematisk jämförelse med andra liknande fallstudier, nationellt och internationellt.

Avsikten är också att genom en longitudinell studie av parken på Grönsöo klarlägga dess historia, hur den varit utformad och vilka faktorer som påverkat utformningen, utvecklingen och skötseln under perioden 1622 till idag.

De av Riksbanken anslagna medlen gav institutionen möjlighet att bygga upp nätverk och sprida kunskap och erfarenheter inom ämnet. Med hjälp av dessa medel har det varit möjligt för institutionen att bidra till diskussionen och erfarenhetsutbytet inom ämnet både bland professionen och bland den intresserade allmänheten. Projektgruppen har anordnat fyra seminarier i samarbete med RAÄ, svenska ICOMOS och Svenska Jordägarförbundet. Institutionen har också fått strategiska medel av SLU centralt för att stärka och utveckla ämnet kulturmiljöplanering, vilka bland annat kommit Grönsöoprojektet till del. Projektet har för närvarande en doktorand inom ämnet. Föreliggande vårdprogram är också ett resultat av Grönsöoprojektet.

I styrgruppen för projektet ingår Jacob von Ehrenheim, Grönsö, Karl Johan Eklund, f.d. länsantikvarie i Uppsala län, Torbjörn Suneson, professor i landskapsarkitektur vid SLU. I projektgruppen vid SLU ingår förutom författarna Sophia Norrman och Tomas Lagerström, doktoranden Anna Tandre. Sophia Norrman har varit projektledare sedan år 2003. Projektet har stämts av med styrgruppen ungefär fyra gånger per år. Dessa möten har haft karaktären av arbetsmöten, där ideologin att projektet ska ha ett förvaltningsinriktat perspektiv har varit viktig och vägledande. Styrgruppen har genom sitt arbete konkret bidragit till projektets resultat.

I projektet fanns under en tid också en internationell referensgrupp. Den bestod av Prof. Erika Schmidt, TU Dresden, Prof. Erik de Jong, Vrije Universiteit Amsterdam, PhD Peter Goodchild, University of York och PhD Jan Woudstra, Sheffield University UK. Gruppen hade projektseminarier i Sverige vid tre tillfällen. Vid två av dessa tillfällen besöktes Grönsö och frågor rörande utveckling, förvaltning och värdering diskuterades på plats, vilket var ett viktigt bidrag till länsstyrelsens och familjens beslutsprocess om åtgärder på Grönsö. Den nya trädgården på södra parterren diskuterades särskilt.

SLU vill främst tacka familjen von Ehrenheim på Grönsö utan vars alltid lika generösa och intresserade hållning detta arbete inte hade varit möjligt. Tack också till Malin Eriksson för GIS och kart-överslagg, Bodil Dahlman för illustration av husesynen 1802 samt Anni Josephson och Klas Eckerberg för IT- och layouthjälp.

Sophia Norrman & Tomas Lagerström

Sammanfattning

Till skillnad från många andra slott och herresäten byggdes Grönsö slott på jungfrulig mark under 1610-talet. Riksrådet Johan Skytte förlänades hela Grönsöön av Karl IX och lät bygga slottet på udden i Mälaren. Kort därefter anlades också de första trädgårdarna, Huusträdgården och Stallträdgården. Dessa trädgårdar anlades efter renässansmanér som fristående enheter utan samordnande gestaltning med slottsbyggnaden. Under 1700-talet utvecklades de mer enkla nyttoinriktade trädgårdarna till en park med sammanhållen gestaltning i barockens anda. Den dubbla hästkastanjeallén planteras, borggårdsramperna byggs upp och sjösidan terrasseras och planteras med häckar och träd. Genom detta får parken en mittaxel och en viss symmetri. I slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet kommer landskapsparken och romantiken att inspirera till förändringar i parken. Ett lusthus i kinesisk stil byggs i mittaxelns förlängning på en brygga i vattnet. Till sjösidans terrasser knyts ett system av ”engelska gångar” och två holmar anläggs som ansluts till parken med två broar. Det medeltida Utöhus på andra sidan fjärden får trappstegsgavlar uppmurade som ett anakronistiskt tillägg. Utöhus blir på så sätt en point-de-vue från parken. Märkligast i anläggningen från 1700-talet är kabinetträdgården, som är ett system av gångar i geometriska former. År 1803 inleds släkten von Ehrenheims period på Grönsö. Under första hälften av 1800-talet nyuppförs och restaureras växthus, orangeri och vinkast. En stor mängd annueller, perenner och exotiska växter odlas. Flera trädgårdsarkitekter bjöds in 1869 – 1881 för att ge förslag på hur en promenadpark i den tidens anda skulle kunna anläggas. Under den här tiden planteras flera solitära träd med stark karaktär i slottets närhet. Italienska pelarpopplar, nutkacypress, ornäsbjörk och silverpil är exempel på det. År 1925 anläggs en liten, till yttre formen rund korsgångsträdgård i nyklassicistisk stil öster om borggården. Under Alice von Ehrenheims tid på Grönsö år 1888–1943 får fruktodlingen som under hela godsets historia bedrivits – ett uppsving. Efter kriget börjar parken förenklas. Skötseln rationaliseras och växtmaterialet förenklas. Trots de förenklingar som gjorts har skötseln aldrig släppts. Häckar och träd har kontinuerligt beskurits. Det gör att parken upplevs som välkött och väl hävdad idag. Senaste tillägget i parken är en privat trädgård för familjen anlagd år 2003 uppe på södra terrassen.

Idag består Grönsö park av mer eller mindre väl bevarade delar från fem århundraden. Grönsö är fortfarande ett privat hem, vilket präglar upplevelsen av platsen. Släkten von Ehrenheims 200-åriga historia på Grönsö gör att det finns en stark autenticitet i anläggningen i sin helhet. Strukturerna i parken, såsom träd och häckar, murar, indelning och placering är i hög grad autentiska och har bibehållits genom åren av kontinuerlig skötsel. Trots det är främst träden ålderstigna, vilket är ett hot mot många platser i anläggningen. Anläggningens arkitektoniska värde är högt genom de gestaltade rumsliga relationerna mellan slottet, parken och landskapet. Allt detta sammantaget ger Grönsö ett betydande stämningsvärde. Parken har också blivit ett allt viktigare turistmål i regionen.

Målet för vården av parken är att bevara och tydliggöra de fem århundradenas trädgårdar. Parken bör också återta en del av sin blomsterprakt och lummighet som gradvis försvunnit under 1900-talet. Målet för vården ska vara att anläggningen behåller sin karaktär av privatägd herrgårdsmiljö

Innehåll

Inledning	9
Metod och frågeställningar	9
Disposition	11
Historik	13
Slottet och trädgårdarna anläggs enligt renässansens stilideal	13
Slottets omgivning förändras efter influenser från barocken	19
Engelsk romantik och kineseri - Schulzenheims Grönsöö	24
Grönsöö som det beskrivs 1802	30
Det odlingsintensiva 1800-talet och Ehrenheimarna	36
Hovmarskalk Reinhold Fredrik von Ehrenheims tid 1820-1858	37
Statsrådet Pehr von Ehrenheims tid 1853-1879	42
Erik och Alice von Ehrenheims tid 1879-1943	50
Louise och Gustaf von Ehrenheims tid 1943 - 1953	68
Carl Gustaf von Ehrenheim 1953 - 1989	70
Parken under de senaste decennierna	73
Ägarlängd	77
Dagens situation	79
Kulturhistorisk värdering	81
Vårdprogram	85
Stallträdgården	85
Drottningarnas lindar	91
Huusträdgården	94
Suckarnas gång	98
Ruddammen	101
Hästkastanjeallén	103
Lindallén	107
Nedre och övre borggården	108
Terrasserna	111
Det kinesiska lusthuset	114
Holmen och de engelska gångarna	115
Den triangulära kabinettsträdgården	117
Piehls blomstergård	121
Norra Strandpartiet	123
Södra Strandpartiet	127
Djurgården	129
Värdering	130

Referenser	131
Tryckt material	131
Otryckt material	132
Kartor, planer och foton	133
Bilaga 1 Kartor, planer och flygbilder	
Bilaga 2 Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter	

Inledning

Grönsö slott ligger sydöst om Enköping i Trögden i Uppsala län. Slottet ligger högt på en udde som skjuter ut i Mälaren. Slottet uppfördes av Johan Skytte runt 1610. Sedan 200 år har slottet innehaft av släkten von Ehrenheim. Huvudbyggnaden och större delen av parken byggnadsminnesförklarades 1964. Samarbete mellan Länsstyrelsen i Uppsala län och Grönsö har av naturliga skäl på grund av byggnadsminnesförklaringen funnits under många år. Under 1990-talet fick man kontakt med Institutionen för stad och land (tidigare institutionen för landskapsplanering Ultuna) vid Sveriges lantbruksuniversitet och Grönsöprojektet startade. På institutionen bedrevs då, sedan flera år, uppdragsforskning kring hantering av historiska parker. Ett samarbetsprojekt startades och 1995 skrevs det första vårdprogrammet för Grönsö park¹. Syftet med projektet var att utveckla metoder och bygga upp kunskap kring hantering av historiska parker. År 2000 stödde Riksbankens Jubileumsfond projektet genom att tilldela medel för uppbyggnad av ämnesområdets infrastruktur.

Metod och frågeställningar

Syftet med föreliggande vårdprogram är att med 1995 års vårdprogram som utgångspunkt skriva ett nytt vårdprogram med de nya kunskaper som genom projektet vunnits om Grönsö. Under dessa drygt tio år har parken utvecklats, åldrats och sköts om. Vissa åtgärder som föreslagits i förra vårdprogrammet är nu genomförda och kan utvärderas, exempelvis rekonstruktionen av Phiels blomstergård. Andra åtgärder har genomförts för att träd har fallit eller av andra nödvändiga skäl. En ny ”årsring” har lagts till i samband med att en privat trädgård anlades på södra terrassen. Sedan förra vårdprogrammet har Anna Tandré genom sina doktorandstudier haft möjlighet att studera källmaterial i stor omfattning, vilket nu kan komma denna rapport till del. Projektgruppens och styrgruppens arbetsmöten har också lett till en fördjupad diskussion om förvaltningen av Grönsö och en insikt om i vad de egentliga värdekärnorna består. Behovet av ett nytt vårdprogram som en avstämning och en dokumentation av läget i parken är därför stort.

En kärnfråga inom projektet har varit att föra samman den praktiska förvaltningen med teoretiska kunskaper om historiska parker i allmänhet likväl som om den specifika platsen. Grönsö park som fallstudie har därför varit central. I denna rapport förenas det arkitekturhistoriska studiet med vård och förvaltningsfrågor. Den ständigt föränderliga parken som skyddad kulturmiljö ställer andra krav på riktlinjer för vård och förvaltning än mer stabila miljöer. Parken på Grönsö är dessutom ingen museal miljö, utan en miljö där de boende vill göra egna avtryck och vardagen ska fungera. Grönsö är ett privatägt byggnadsminne där förvaltningen drivs med en begränsad ekonomi. För-

¹ Suneson et al. 1995.

valtningen är till stor del beroende av de statliga bidragsmedel som står till buds för kulturmiljöer, liksom medel från fonder och stiftelser. Dessa medel betalas oftast ut efter årliga ansökningar, vilket gör att det är svårt att förutse de ekonomiska ramarna i framtiden. Att förvaltning och skötsel därför är praktiskt och ekonomiskt genomförbart är viktigt.

1995 års vårdprogram för Grönsö använder sig till stor del av sekundära källor såsom böcker och artiklar skrivna om Grönsö under 1900-talets första hälft. Föreliggande vårdprogram har ambitionen att gå tillbaka till de primära källorna. Parallellt med att detta vårdprogram skrivs, arbetar Anna Tandre på en doktorsavhandling rörande Grönsö parks 1800-talshistoria. I avhandlingsmanuset finns det en historik över hela parkens historia. En del av det källmaterial Anna Tandre har studerat har inte tidigare stått i fokus. En viktig källa till åren 1860–1900 har Erik von Ehrenheims **handskrivna levnadsminnen** utgjort. De består av tjugotalet anteckningsböcker om tillsammans cirka 5000 sidor. Levnadsminnena beskriver bland annat lekar, umgänge, växter, måltider med mera som särskilt kan hänföras till platser eller händelser i parken. Denna rapport har till stora delar använt Anna Tandres avhandlingsmanus som källa trots att det är under utarbetande. De omfattande källstudier som bedrivits inom ramen för avhandlingsarbetet har bidragit till ny kunskap om Grönsö och hade inte varit möjligt att genomföra inom ramen för denna rapport.

Icke-förstörande arkeologiska metoder har varit ett ämne som särskilt studerats inom Grönsöprojektet. Projektet har hållit seminarier kring detta och delar av Grönsö park har studerats genom undersökningar med geofysisk prospektering².

De övriga metoder som använts i arbetet med denna rapport har varit **arkivstudier**, vilket innefattar studier av skrivet material, foton, flygbilder, kartor och planer. **Intervjuer** med familjemedlemmar och **inspektionsrundor** i parken för att **kartlägga** dagens situation har också gjorts. Tidigt i processen gjordes **kartöverlägg** med hjälp av GIS. Syftet var att få svar på om de äldsta trädgårdarna fortfarande ligger kvar på samma platser, vilket de visade sig göra. En fotodokumentation har också gjorts under år 2007. Denna dokumentation har använts under arbetet med vårdprogrammet för jämförande studier med äldre foton på hur parken förändrats över tid. En förhoppning är att fotodokumentationen kommer att vara användbar även i framtidens förvaltning.

Den **kulturhistoriska värderingen** utgår inte från någon särskild metod eller modell. De begrepp som används har kommit fram inom de diskussioner som förts inom projektgruppen och styrgruppen. I första hand har vi haft Grönsö som utgångspunkt och därefter försökt hitta begrepp för att beskriva de värden som gett karaktären. Projektgruppen har tagit intryck av Axel Unnerbäck – Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, 2002, Riksantikvarieämbetets förvaltningsplan för Visingsborg, 2005, samt ICOMOS Florence charter 1982 och ICOMOS Nara konferens med tema autenticitet, 1994.

De historiska foton i rapporten är ur familjen von Ehrenheims egna album om inget annat anges. Bifogat till denna rapport är en fotodokumentation över dagens park lagd på CD. Alla dessa bilder är tagna av Sophia Norrman.

2 Persson, Kjell. 2000, 2002, 2003, 2004.

Disposition

Rapporten innehåller i nu nämnd ordning

- parkens historik
- dagens situation, kortfattat
- kulturhistorisk värdering
- vårdprogram med 15 delområden

Den kulturhistoriska värderingen innehåller värdering, mål och riktlinjer för parken som helhet.

Vårdprogrammet är indelat i sammanlagt 15 delområden. Varje delområde består av beskrivning, värdering, måldiskussion och förslag till åtgärder. Beskrivningen innehåller en kort historik och redovisning av dagens situation, detta för att vårdprogramsdelen ska fungera självständigt och som en sammanhållen text. Måldiskussionen för varje delområde innehåller ett fyligare bakgrunds-sonemang för värdering, mål och riktlinjer och eventuella alternativ.

Som bilaga till rapporten finns bilder på de kartor, planer och flygbilder som studerats. Fördelen med att ha dessa tillsammans i en bilaga är att det underlättar för läsaren att jämföra utvecklingen mellan exempelvis två flygbilder.

Som bilaga finns också inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter som Anna Tandres författat som en jämförelse till en inventering gjord 1930³. Inventeringen ingår som en del av Anna Tandres avhandling, se ovan.

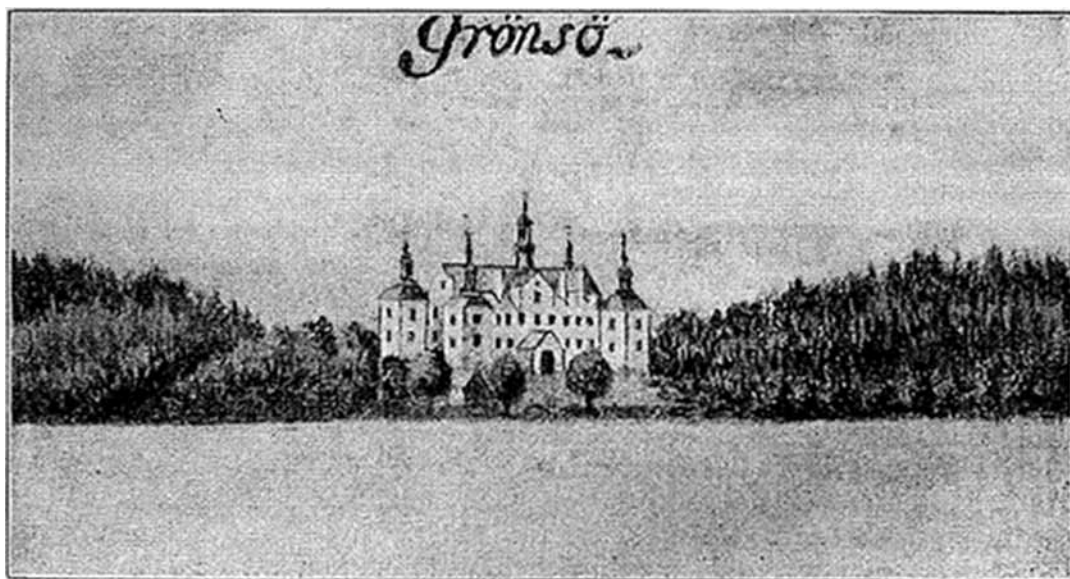
³ Lundberg, 1930.

Historik

Slottet och trädgårdarna anläggs enligt renässansens stilideal

På 1500-talet bestod bebyggelsen på Grönsö ö av en by med fem gårdar beläget vid öns östra strand. Platsen har idag namnet Bytorpet⁴. En av gårdarna ägdes efter ett byte av Gustav Vasa. Gården förlänades 1605 till riksrådet Johan Skytte av Karl IX. Åren därefter förvärvade Skytte även de andra gårdarna i byn. Genom sitt giftermål med Maria Nääf kom även Utöhus på Arnön, sydväst om Grönsö, att ingå i ägorna. Johan Skytte fortsatte under ett flertal år att förvärva egendomar runt Grönsö, i Trögds och Åsunda härader, så att godskomplexet 1641 omfattade inte mindre än 26 hela hemman och 20 torp.⁵

Carl Gripenhielms Målarkarta från 1689

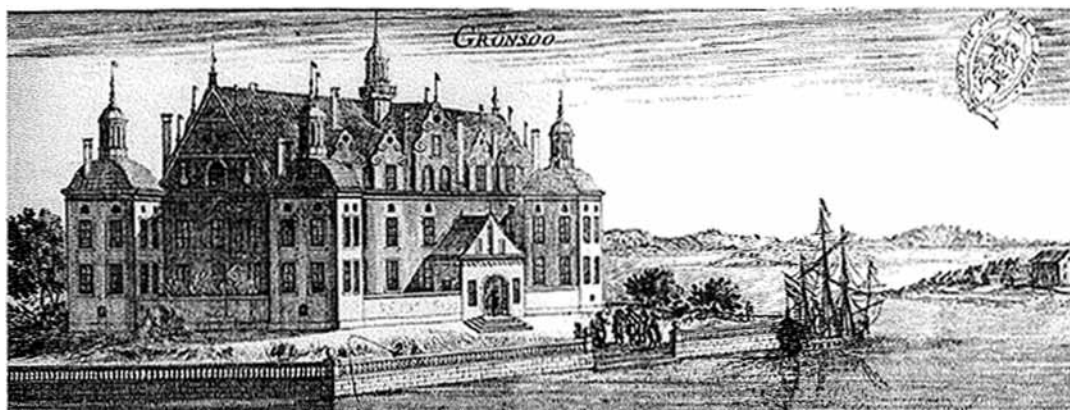

⁴ Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-02-05

⁵ Nisbeth, Åke. 2006.

Slottet

Samtidigt som Johan Skytte utökade sina ägor började han, under den yngre Vasatiden, bygget av ett av de första slotten vid Mälaren. Johan Skytte valde, så vitt man vet, en tidigare obebyggd plats för sitt slottsbygge. Byggnadstiden har fastställts till tiden mellan år 1608 och en bit in på 1610 talet⁶. Vilka de arkitekter eller hantverkare var, som arbetade med bygget har inte kunnat fastställas⁷. Tegel till bygget slogs på Grönsö, ett tegelbruk upprättades vid platsen för Tegelsundet. Eric Dahlbergs skiss gjord som förlaga till *Suecia antiqua et hodierna* ger oss en uppfattning om hur slottet tedde sig under 1660-talet. Bägge bilderna visar Grönsö från sjösidan.

Suecia antiqua et hodierna.

Huvudfasaden var vänd mot vattnet och förmodligen utgör Grönsö det tidigaste exemplet i Sverige där byggnaden är orienterad mot vattnet av estetiska skäl.⁸ Nedre våningen murades av ohuggna gråstensblock och våningarna ovanför murades i tegel. I varje hörn byggdes fyrkantiga torn med lanterniner och spiror. Även uppe på den förhöjda takåsen byggdes en lanternin. Senare efterforskningar har visat att tornen var ungefär 4 x 5 meter, förmodligen byggda i korsvirke och rödfärgade.⁹ Flera gavelrösten smyckade också slottet. Tornen förenades av murar så att smala förgårdar bildades runt slottet. Utanför den södra förgården låg en terrass med en plantering. Erik von Ehrenheim har 1891 beskrivit entreförhållandena så här: Den östra förgården som idag motsvaras av den övre borggården omgavs av en balustrad. Upp till den östra förgården ledde en dubbeltrappa av sten. Mitt på borggården stod år 1703 en "solvisare". Från borggården gick utfartsvägen längs Huusträdgårdens södra sida, förenades med en körväg från stallet och svängde därefter mot nordost. Han använder vidare solvisarens placering som motiv till dubbeltrappans existens. Hans resonemang är att man knappast kan ha kört upp mot porten på en ramp, eftersom solvisaren då skulle ha stått i vägen.¹⁰

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Lundberg, Erik (red). 1930--31.

⁹ Nisbeth, Åke. 2006.

¹⁰ Ehrenheim, Erik von. 1891.

Det är okänt vilka källor Erik von Ehrenheim haft för att känna till 1600 och det tidiga 1700-talets entréförhållanden, förutom 1703 års karta.¹¹ Att kunna färdas ända fram till slottsentrén med häst och vagn, vilket var en självklarhet för högreståndspersoner, förutsätter dock att någon form av ramp funnits redan från början.¹² Den bild vi får av Grönsö genom att studera skiss och det slutliga kopparsticket till Suecia antiqua et hodierna stämmer inte helt med verkligheten. För det första är det en omöjlighet att se slottet från sjösidan samtidigt som Utöhus skymtar längst till höger i bild. Strandpartiet på Grönsö har heller aldrig varit så ordnat med enstensatt kaj krönt av en balustrad som syns på bilderna. Undersökningar av byggnaden har, som tidigare sagts, visat att sidor var ca 4 x 5 meter, vilket gör det svårt att få plats med två fönster på varje våningsplan.¹³ Det ligger närmare till hands att tro, att bilden på slottet på Gripenhielms Mälarkarta, stämmer bättre med verkligheten. Grönsö slott saknar direkta paralleller i planlösning och utseende med andra samtida slott i Sverige. Visserligen var den rektangulära planen vanlig, men hörntornens placering saknar motsvarighet i något annat bygge. Åke Nisbeth skriver att ”Den närmaste svenska motsvarighet som funnits, Jakob de la Gardies stadspalats Makalös i Stockholm, är senare, vid 1600-talets mitt, och kan betraktas som en praktupplaga av Grönsö”. Med viss rätt kan man säga att Johan Skyttes slott på Grönsö är ett av de första exemplen på ett adelspalats i Sverige där man i arkitekturen på ett för alla synligt sätt markerat sin särställning i samhället.”

Gårdsområdet på Skyttes tid

Det främsta källmaterialet är 1703-års lantmäterikarta, vilken idag finns i tre kända exemplar, dels en förvarad i gårdsarkivet, en som förvaras av Lantmäteriverket i Gävle och dels ett exemplar på Landsarkivet i Härnösand. I det här arbetet har gårdsexemplaret och Lantmäteriverkets kartor studerats. Dessa kartor har en del intressanta skillnader som är värda att notera. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”.

Utöver huvudbyggnaden på Grönsö fanns också en mängd olika ekonomibyggnader. Den enda byggnad som kan vara kvar från Skyttes tid är loftboden vid nuvarande stallgården. På platsen märkt ”Stallgården”, på 1703 års karta finns en liknande uppsättning hus som idag, men det är bara loftboden som bevarats till våra dagar. Inspektorsbyggnaden är uppförd på 1690-talet och innehöll gårdens kök¹⁴. De hus vid vattnet som syns på Gripenhielms Mälarkarta och som också finns med på 1703-års lantmäterikarta var också bland de första på Grönsö. Närheten till vattnet gör det troligt att de inrymt kök, eftersom inspektorsbyggnaden byggdes senare och huvudbyggnadens kök inreddes först i mitten på 1700-talet.¹⁵ De övriga husen har vi kännedom om endast genom 1703-års lantmäterikarta och det är okänt när de uppfördes och när de revs.

Trädgårdarna

Av brev bevarat från 1621 framgår att Drottning Kristina bifaller en tidigare önskan från Johan Skytte att skicka sin trädgårdsmästare Johan Ludvichsson till Grönsö för att hjälpa till med anläggningen av en trädgård.¹⁶

11 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus – Kapitlet om Borggårdarna, uppfartsrampen och de klippta ask- och lindträden. 2007.

12 Nisbeth, Åke. 2006.

13 Nisbeth, Åke. 2006.

14 Ibid.

15 Ehrenhem, Carl Gustaf von, Intervju 2007-02-05.

16 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitel om Änkedrottningen Christinas brev, 2007.

"Wår synnerlighe gunst, nådighe wilie och benågenhet med Gudh Alzmechtigh tilförendhe. W[ij] förnimme Herr Johan Skytte utaf idher undherdånige Skrifvelsse, dett [ij] åhre tilsinnes att låtha förfärdigha, wedh edher gårdh Grönssöö, ehn lithen Trädgårdh, till hwilkens fundheringh och ahnrättandhe [ij] behöfve wår Trädgårdzmästares Johan Ludhwichz Undherwisningh, och fördhenskul Ödhmiukeligen begåhre att w[y] wele förlofva honom så lägie att begifva sigh d[y]t till edher. Så hafve w[y] sådhan idher ödhmiuke begäran gunstheligen ahnsedt, och Idher till wilie eftherlåthit förbte wår Trädgårdzmästare att fhörfogha sigh d[y]t till Edher, enåhr och på hvadh tidh i deht af honom begäre. W[y] åhre idher och eliest medh gunst och allt gått wäll bewågne. Befale Idher här medh Gudh Alzmechtigh gunsteligen och nådhelighen. Af Nyköpingh den 9. Decembris, Åhr [-] 1621. "

Christina RS

Att åtminstone Stallträdgården blev anlagd ganska kort tid därefter känner vi till genom det mynt som hittades vid rötterna av ett gammalt päronträd som fälldes på 1890-talet. Myntet är präglat mellan år 1633 och 1638 och kan möjligen ha året 1634. Någon källuppgift som leder oss fram till tidpunkten för Huusträdgårdens tillblivelse under 1600-talet känner vi inte till. Den gamla linden, som enligt traditionen kallas Drottning Christinas lind och enligt samma tradition planterades av drottningen vid besök på Grönssö 1622 är förmodligen en relik från Skyttes tid på Grönssö. Ny genomgång av källmaterialet visar att lindens koppling till Drottning Christina dock inte kan styrkas. Att linden däremot har hög ålder vittnar både dagens storlek och husesynen från 1802 om. Linden tillhör de absolut äldsta träden i Sverige och det finns inget som motsäger att den skulle kunna vara från 1620-talet.¹⁷ Stall- och Huusträdgårdens placering beror till stor del på de topografiska förhållandena och de därav begränsade odlingsbara ytorna. På 1600-talet, då vattennivån i Mälaren var ca 1 m högre än idag,¹⁸ låg delar av slottets nära omgivningar under vatten.

Den bild vi får av trädgårdarna på Grönssö av 1703-års lantmäterikartor stämmer troligtvis bra med hur trädgårdarna tedde sig under Skyttes första tid. 1703-års trädgårdar har en ålderdomlig prägel. De är vare sig samordnade med varandra eller med huvudbyggnaden. Det finns ingen förmedlande länk mellan gårdens olika delar som skulle kunna tyda på ett helhetsgrepp i gestaltningen. Vid tiden för 1703-års lantmäterikartors tillblivelse hade den samkomponerade trädgården med influenser från Frankrike och Italien helt fått fäste i den samhällsklass Skytte tillhörde.¹⁹ Man kan därför dra den slutsatsen att trädgårdarna såsom de ter sig på 1703-års kartor blev anlagda så under 1600-talets första hälft.

Stallträdgården

Den största trädgården som syns på 1703-års kartor kallas i kartbeskrivningen Stallträdgården. Namnet, som används än idag, betecknar fortfarande samma yta som 1703. Senare, under 17- och 1800-talen, har ibland namnet Stora trädgården använts. Ytan man då relaterat till har omfattat ett större område, där förutom Stallträdgården också området mellan stora linden och borggården inkluderats. I det här vårdprogrammet kommer den historiska namnsättningen användas, det vill säga att Stora trädgården är ett område större än Stallträdgården. Stallträdgården utgör en långsmal rektangel, uppdelad av en bred mittgång och regelbundet planterad med träd.

¹⁷ Bengtsson, Rune. 2005.

¹⁸ Uppgiften om vattennivån bygger på en undersökning av förändringen av vattennivån från medeltiden fram till våra dagar vid Hjälstaviken och Fittjaön, genomförd av Lars-Erik Åse på Stockholms universitet och publicerad i Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museers rapportserie: RAÄ 1984:2.

¹⁹ Olausson, Magnus. 1996.

Den begränsningslinje som är ritad runt trädgården är tecknad med en enkel linje vilket gör att den tolkas som enbart en markslagsgräns. Under den här tiden var det dock brukligt att trädgårdar var inhägnade. En sekundär källuppgift finns om att Johan Skytte påminner om att ett plank ska sättas upp kring trädgården²⁰, vilket kan tyda på att inhägnaden i alla fall inte fanns vid den tidpunkten. Längs trädgårdens västra sida, entrésidan, har 1703-års karta en dubbel linje, vilket kan tyda på att det här fanns en hägnad i form av en kraftigare konstruktion, kanske en spalje eller lövgång. Vi vet i övrigt inte hur hägnaden såg ut. Uppgiften om att Johan Skytte efterfrågar ett plank runt trädgården, kan peka på att det förmodligen var just ett plank som senare tillkom. Förmodligen är samtliga träd fruktträd. En sekundär källa nämner att antalet fruktträd i stallträdgården är 63 st. 1703, vilket är anmärkningsvärt lågt och kan härröra från en missuppfattning.²¹ Fram till mitten eller slutet av 1960-talet fanns ett gammalt päronträd, ”Jakobs päronträd”, i Stallträdgården. På 1890-talet fällde man en del fruktträd, jämförbara med ”Jakobs päronträd”. Intrasslade bland deras rötter fann man gamla mynt, varav det äldsta var från 1634.²² Mynten stoppades med stor sannolikhet ned i marken vid planteringen, en sed som vanligtvis brukades vid husbyggen.

Vad som odlades i trädgården under 1600-talet förutom fruktträd, kan vi bara spekulera om. Kartöverlägg mellan 1703-års kartor och dagens inmätning gjord 1999, samt ett flygfoto taget 2003 visar att

- Hägnaden för 1703-års trädgård går i samma linje som nuvarande dike.
- Dagens lövgångar och trädrader verkar ligga utanför den hägnadslinje som är markerad på 1703-års kartor, vilket kan tyda på att de tillkom efter 1703.

Huusträdgården

På kartorna från 1703 syns också en mindre, nästan kvadratisk trädgård, Huusträdgården. Under 17- och 1800-talen kallades trädgården också för Lilla trädgården, Orangerieträdgården eller Köksträdgården. Alla tre namnen betecknar samma yta förutom att trädgården har blivit avskuren sin södra del i samband med att hästkastanjeallén drogs fram. Trädgården är indelad av en diagonalgång med riktning mot slottet och, liksom Stallträdgården, regelbundet planterad med träd. På lantmäteriverkets kartexemplar finns ett litet porthus eller en grindsymbol vid ingången till diagonalgången. På Grönsöös kartexemplar kringgärdas trädgården av dubbla hägnadslinjer. Den dubbla linjen bör tolkas som en mur, ett plank eller en lövgång. Det är inte säkert att en dubbel linje symboliserar en hägnad som har varit dubbel, det kan också vara en fastare konstruktion av något slag.²³ I Grönsöös trädgård utgår diagonala linjer från grindsymbolen, vilket tyder på att diagonalen utgörs av en trädgårdsgång. Gången ansluter på gårdskartan till de dubbla hägnadslinjerna på så sätt att man kan förmoda att det också är gångar som löper runt trädgården, kanske på insidan av ett plank. Ytan är fylld med trädsymboler på Grönsöös kartexemplar. Den regelbundna formen, diagonalgången, den dubbla linjen och närheten till slottet indikerar att Huusträdgården kan ha varit mer intim och lustbetonad än Stallträdgården.

20 Tandré, Anna, Avhandlingsmanus. Kapitlet om Stallträdgården. 2007.

21 Tandré, Anna, Avhandlingsmanus. Kapitlet om Stallträdgården. 2007.

22 Sonesson, Nils. 1923. alternativ Tandré, Anna. 2007.

23 Tollin, Clas. 2007.

Den diagonala planen har sin motsvarighet i Nyköpings slottsträdgård anlagd av hertig Karl omkring 1580–90. Det var därifrån Drottning Christinas trädgårdsmästare Johan Ludvichsson skulle komma för att hjälpa till med trädgårdsanläggning på Grönsö²⁴. Vid ingången till trädgården låg en liten stuga med tre rum.²⁵ Troligen fanns det kvarter med öppen jord med köksväxter och kanske blommor.²⁶

Kartöverlägg mellan 1703-års kartor och dagens inmätning gjord 1999, samt flygfotot taget 2003 visar att:

- 1703-års utbredning av Huusträdgården i det nordvästra hörnet stämmer ungefär med dagens grusgång framför Gula villan. Vid Gula Villans västra hörn är det berg i dagen vilket utesluter att det varit en del av trädgården.
- Vid jämförelse mellan de båda kartorna från 1703 stämmer storleken på trädgårdarna exakt överens om man jämför med den yttre hägnadslinjen på gårdsexemplaret.
- Hörnet på Ruddammen inte sammanfaller exakt med Huusträdgårdens nordöstra hörn. Det är svårt att säga om Ruddammen blev anlagd innanför eller utanför den gamla trädgården. Förmodligen var Ruddammen en praktisk användning av ett område för sankt för odling.
- Landhöjningen har gjort att det idag är mycket längre till vattnet i norr jämfört med hur strandlinjen gick på 1600-talet.

Dammarna

1703 års kartor visar att det fanns två dammar på Grönsö. Dammarna är belägna utanför trädgårdarna. Syftet med att ha dammar på en gård så närbelägen vatten har förmodligen varit fiskodling. Att dammarna skulle ha haft en prydnadsfunktion är också möjligt, men kan inte beläggas.

Förfall kontra upprustning

Efter Johan Skyttes bortgång 1645 ärvdes Grönsö av hans släktingar. De innehade sedan Grönsö fram till 1698, när egendomen i samband med reduktionen drogs in till Kronan. Från 1703 till 1724 arrenderade Kronan ut Grönsö till Beata Sparre. År 1724 återlämnades egendomen till Beata Sparres arvingar som efter flera transaktioner 1724–1726 överlät Grönsö till Erik Odelström.²⁷ Egendomen kännetecknades 1703 av ett visst förfall. Beata Sparre skriver i ett brev att hon fick göra allt som stod i hennes makt för att bevara Grönsö från misär. Bland annat låter hon sälja kopparplåten på tornen för att finansiera en upprustning, och hon ber Tessin om hjälp med att få råd om hur restaureringar av huset skulle göras. Hon bevarar dock huset som det var byggt från början.²⁸ Trots ekonomiska svårigheter fanns vid Grönsö 1726 ca 1000 fruktbärande träd och en god humlegård.²⁹

²⁴ Karling, Sten. 1931.

²⁵ Ehrenheim, Erik von. Anteckningar om Grönsö och Utö. Stockholm 1894.

²⁶ Karling, Sten. 1931.

²⁷ Wallin, Sigurd. Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus. Nordiska museets handlingar: 42. Stockholm 1952.

²⁸ Nisbeth, Åke. Grönsö. 2006.

²⁹ Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om Stallträdgården. 2007.

Slottets omgivning förändras efter influenser från barocken

Ett omfattande arbete påbörjas

Som tidigare nämnts saknar de trädgårdsanläggningar som syns på 1703-års kartor samordning med byggnaderna. Gårdsanläggningen har vuxit fram steg för steg utan en medvetet arkitektonisk samordnande tanke. Ser vi på nästa karta, 1793-års karta av Pehr Nyhrén, är förhållandena helt annorlunda. Här följer en kronologisk beskrivning av skeendet.

År 1727 sålde Oddström Grönsö till Magdalena Robsahm. Två år senare tillföll egendomen Maria Elisabet Falkenberg genom ett byte. 1754 gick Grönsö i arv till Helena Ulrika Falkenberg. Hon var sedan 1748 gift med greve Carl Posse.³⁰ Mycket tyder på att det var under Falkenbergs tid, runt 1738, som slottet fick sitt nuvarande utseende med putsade, enkla fasader och lågt, valmat sadeltak. Carl Posse, som var ägare 1754 – 1776, bidrog också till att Grönsö restaurerades och moderniserades i den tidens anda. Det var bland annat under hans ledning Grönsö fick en förbindelse med fastlandet genom en stenbro.³¹ Parken fick en mittaxel genom att hästkastanjeallén och ramperna upp mot slottet anlades.

Borggården, ramperna och trädhäckarna

Slottets läge uppe på en höjd medförde att det behövdes speciella anordningar för att komma till entréns nivå. Som tidigare nämnts finns det olika uppgifter om hur det kunde ha gått till under 1600- och det tidiga 1700-talet. Antingen ledde en dubbeltrappa upp från nedre borggården till terrassen utanför slottets entré. Det är också möjligt att det redan från början fanns någon sorts uppfartsramp som möjliggjorde färd med häst och vagn fram till entren.³² Den äldsta beskrivning som finns av ramperna och trädhäckarna längs med ramperna är Carl Posses beskrivning 1776:

”4o Om kring stenhuset äro åtskilliga afsättning ar af grå sten murade, garnerade med häckar af flere sorter samt Alléer af Lönn och Castanie träd.

5o Så kallade Borggården är med staquet försedd och dubbel Allé af Ask och Linde träd.”

I Husesynen 1802 omnämns Borggården, ramperna och alléerna så här:

”På ömse sidor om utkörsvägen uti Borggården utanföre järnskrancket, äro uti Alleer planterade 62 st. Lindar och 42 st Askar, alla friska, klippta och väl ansade, samt på ena sidan vid nedra ändan, hägnade med en gammal stängsel af träd, hvarjemte omkring öfra Borggårdsmuren en häck af Lindar är planterad, som på några ställen är gles och felaktig, samt trän borta.”

Beskrivningen passar väl in på de förhållanden som råder 2007. Att nå full klarhet i när ramperna upp mot slottet kom till och när trädhäckarna planterades har hittills inte gått att få. Det är sannolikt att de flesta av de idag kvarvarande ask- och lindträden är samma exemplar som fanns 1776, för att få klarhet i det måste en provborrning göras. Det är uteslutet att ramperna har byggts efter planteringsstidpunkten för träden, eftersom träden då skulle ha förstörts. Husesynen 1802:s antal, 62 lindar respektive 42 askar, kan betyda att träden stått dubbelt så tätt som de gör idag. Efter inmätning och undersökning 2005 vet vi att alla lindar är av arten parklind (*Tilia x vulgaris*) för-

³⁰ Wallin, Sigurd. 1952.

³¹ Nisbeth, Åke. 2006.

³² Nisbeth, Åke. 2006.

utom de nedersta två exemplaren som är skogslindar (*Tilia cordata*).

Besiktning av kronorna visar att de två skogslindarna har utvecklat ensidiga kronor på grund av konkurrens från de övriga träden. Det tyder på att skogslindarna blev inplanterade vid ett senare tillfälle, förmodligen som en komplettering i raderna.³³ Husesynen från 1802 talar om att trädhäckarna varit klippta och väl ansade.

Det järnstaket som idag följer ramperna är stämplat med Storboda bruks bruksstämpel. Storboda bruk kom i familjen von Schulzenheims ägo genom David von Schulzenheims giftermål med Catharina Eleonora Svedenstierna.³⁴ David von Schulzenheim köpte Grönsö 1776.

Området med uppfartsrampen och trädhäckarna tillhör ett av de områden i parken som inte ändrats nämnvärt sedan anläggningstiden. Den strikta symmetriska utformningen är och har varit ett karaktärsdrag för Grönsö.

Terrasserna mot sjösidan

Före Posse finns endast vaga källor om terrasseringarna eller "afsättningarna" som de kallas i äldre källor. 1703 års lantmäterikarta visar ett inhägnat område vid slottets södra gavel. På 1703 års kartas gårdsexemplar finns symboler inom inhägnaden som möjligen kan vara trädssymboler. Informationen från 1703 talar för att det åtminstone på södra gaveln fanns en terrass med inhägnad och plantering.³⁵ Det är i Posses beskrivning från 1776 som vi första gången hör om terrasserna på det sätt som vi känner dem idag. Se citat ovan. Tidigare historieskrivningar har ibland tillskrivit David von Schulzenheim som upphovsman till de murade terrasserna, vilket inte kan stämma.

På 1793-års karta är terrasserna mot sjösidan ritade på fri hand till skillnad från landsidans övre borggårdsmur. De går inte parallellt med husets långsida utan följer snarare strandkantens linje. Området är littererat med "E" men är inte arealberäknat. Kartbeskrivningen talar om "*E Parterre med afsättningar och engelsk gång*." Med tanke på kartans skala och det faktum att det är en lantmäterikarta kan det inte ha varit parken som var huvudnumret i kartframställningen. En fylligare kritisk granskning av 1793-års karta görs i kapitlet Källkritisk granskning. Husesynen 1802 beskriver terrasserna, trapporna och träden där på ett sätt som berättar att anläggningen hade några år på nacken.

Om man jämför ordvalet i de olika källorna så används ordet *parterre* 1726, medan beskrivningen 1776 lyder *murade afsättningar garnerade med häckar*. *Parterre* leder tankarna till något franskt och mycket stiligare, en riktigt konstnärlig plantering, låg och överblickbar medan avsättningar med häckar ger ett enklare intryck. Senare, i början av 1900-talet, använder Erik von Ehrenheim återigen ordet *parterre* om samma område.

Hästkastanjeallén - anläggningen

Den fyrradiga hästkastanjeallén är ett viktigt gestaltungsselement när anläggningen indelas och rättas upp enligt den franska barockparkens ideal. Det är svårt att få klarhet i när hästkastanjeallén är planterad. Det måste ha skett mellan 1703 och 1793, vilket syns vid jämförelse av kartorna från dessa år. Det är mindre troligt att det skedde 1703 - 1727 då Grönsö först var indraget till Kronan, därefter genomgick några snabba ägarbyten.

33 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus- Kapitlet om "Borggårdarna, uppfartsrampen med klippta ask- och lindträd. 2007.

34 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus-Kapitlet om "Borggårdarna och uppfartsrampen med klippta ask- och lindträd" 2007.

35 Ibid. Avhandlingsmanus-Kapitlet om "Terrasserna". 2007.

Stilhistoriskt hör allén dock hemma under 1700-talets första hälft.³⁶ Under Falkenbergs tid på Grönsö 1729 – 1754 vet man att det åtminstone skedde stora förändringar både interiört och exteriört på slottet.³⁷ Allén kan också ha planterats under Carl Posse närvaro på Grönsö 1748 – 1776, eftersom Posse under den tiden lät anlägga den stenbro som förband Grönsö med fastlandet samtidigt som allén eventuellt nämns i den beskrivning Posse gör 1776:

*”Om kring stenhuset äro åtskillige afsättning af grå sten murade, garnerade med häckar af flere sorter samt Alléer av Lönn och Castanie träd.”*³⁸

Vägförbindelsen med fastlandet gör att det blir än viktigare att ha en representativ tillfart än tidigare varför man skulle kunna se ett samband mellan alléns och stenbron tillblivelse. Den pampiga alléns funktion är dock fram till 1880-tal endast till för att ge slottet en representativ entre för ögat. Själva vägbanken i allén blev inte uppbyggd och hårdgjord förrän då och körvägen till slottet gick via stallgården och framför Tettas stuga fram till borggården.³⁹ Hästkastanjeallén sträckte sig ursprungligen från borggården ända upp till ladugården. Husesynen 1802 ger ingen information om hästkastanjeallén annat än att den omnämns som referensobjekt till Stora och Lilla trädgården. Här finns också uppgifter om hästkastanjer i tre och en halv säng och ”stående uti en krets” men om det syftar på allén är osäkert.⁴⁰ Det kan också ha varit unga träd i plantskola i Stallträdgården.

Stallträdgården

Under 1700-talet innehåller stallträdgården kvarter med öppen jord för odling samt uppemot 500 fruktträd. Trädgården är inhägnad, förmodligen med gårdsgård⁴¹ och kanske också kringgårdad med lövgångar, vilket 1793-års karta verkar visa. Rakt igenom trädgården går en mittgång som slutar i en halvcirkel.

Så här lyder Carl Posse beskrivning av båda trädgårdarna 1776:⁴²

”2ne Trädgårdar, den ena med Alléer, häckar uti af både frugt och wilda trän, den andra med frugt trän, uti bågge öppen jord till quarter. I den mindre Orangerie hus.”

Så här lyder David von Schulzenheims beskrivning 1782.⁴³

”Törnen jämte Koppartaken borttogos af Hr Landshöfdingen Er. Odelström 1726, men däremot förbättrades af honom Trädgårdarne, hvilka innehålla öfver 500 Frukt- träd, utom Körsbärs- och Plommon-Lundar samt Vild träd i Alléer.”

Det går inte klart att säga vilken trädgård som hade alléer. Tittar man på 1793-års karta kan man se alléer i Huusträdgården men inte i Stallträdgården. Å andra sidan verkar inte träd markerats på några andra ställen i parken eller i trädgårdarna där vi ändå vet att det fanns träd. 1793-års karta visar att det i slutet av mittgången fanns en halvcirkelformad gång eller plantering, kanske en berså. Motsvarande form saknas på 1703 års kartor, där mittgången till synes slutar vid hägnadslinjen.

36 Tandré, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om hästkastanjeallén. 2007

37 Nisbeth, Åke. 2006.

38 Posse, Carl. 1776.

39 Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-03-05

40 Abrahamson et al. Husesynen. 1802.

41 Ibid.

42 Posse, Carl. 1776.

43 Schulzenheim, David von. 1782.

Den avslutande formen är alltså tillagd någon gång mellan 1703 och 1793 och kan sägas vara det enda tillägget i stallträdgården som har ursprung i barockens formspråk. Att förlänga mittaxeln visuellt längre ut i landskapet är inte möjligt på grund av topografin. Än i dag är de förmodade resterna av bersån synlig som uppvuxna lindar stående i en halvcirkel.

Det är möjligt att Stallträdgården under 1700-talets utökades till att omfatta området mellan linden och hästkastanjeallén. Resonemanget utvecklas vidare i stycket "Grönsö som det beskrivs 1802". De båda trädgårdarna låg då symmetriskt på bägge sidor om allén och de raka gångarna som vinklar ut från allén innefattade allt i ett så kallat gåsfotsmotiv, patte d'oie.

Huusträdgården

I samband med att hästkastanjeallén anläggs blir 1703-års Huusträdgård avskuren sin sydöstra del. Den äldre diagonalgången finns då inte längre kvar utan trädgården får en annan kvartersindelning. 1793 års karta ger en bild av hur ytan disponeras då. Lövgången Suckarnas gång har förmodligen planterats under 1700-talet. Första uppgiften om att ett orangeri finns i Huusträdgården är från 1776.⁴⁴

Ramperna upp till slottet. Klippta häckar, murar och hamlade träd i symmetri. 2007.

44 Posse, Carl. 1776.

Dammarna

Den stora dammen i Norra strandpartiet är tydligt representerad på 1793-års karta. Den mindre dammen i Södra strandpartiet är däremot inte alls med på kartan. Under 1860-talet beskrivs att den fylldes igen, men samtidigt att den var mer som en pöl, ett sankt område som också användes som djurkyrkogård.⁴⁵ Det är mindre troligt att dammarna hade någon prydnadsfunktion i parken.

Terrasserna, ramperna, mittaxeln och regelbundenheten i barockens anda

Genom Posses beskrivning 1776 vet vi att borggården, ramperna och trädhäckarna samt terrasserna på sjösidan av slottet fanns då. Kanske fanns också hästkastanjeallén vid det tillfället. Slottet var då omgivet av en parkanläggning med tydlig mittaxel, där delarna inordnar sig symmetriskt i helheten.

1793-års karta visar att de äldre trädgårdarna knyts till parkanläggningen genom tväraxlar som utgår från nedre borggården i ett gåsfotsmotiv. Ramperna och terrasserna uppmurade av sten och garnerade av häckar förstärker riktningar, axlar och slottet som anläggningens höjdpunkt. Ekonomibyggnaderna koncentrerar sig till tre områden; dels runt nedre borggården och Huusträdgårdens västra sida, dels vid stallträdgården västra kortsida och dels vid den nuvarande ladugården.

⁴⁵ Ehrenheim, Erik von, Bok IV. Från 1868.

Engelsk romantik och kineseri - Schulzenheims Grönsö

År 1776 köper David von Schulzenheim Grönsö av Carl Posse. David von Schulzenheim var läkare och berömd för sina kunskaper inom smittkoppsympning och förlossningskonst. Under sin studietid reste han både till England och Frankrike och tog där del av den tidens nya teorier inom filosofi och ekonomi. Genom sina åsikter reagerade han mot Gustav III:s politik, avsade sig sina tjänster och lämnade sin framgångsrika yrkeskarriär. Han drog sig tillbaka till sina gårdar 1778 där han bland annat ägnade sig åt jordbruk och fåravel. Under hans tid på Grönsö genomfördes förändringar både på slottet och ute i parken. År 1790 säljs Grönsö till den äldsta sonen, Carl Jacob von Schulzenheim. Sonen dör dock ung, redan 1799. David von Schulzenheim bor kvar på Grönsö under sonens och änkans tid och det är också han som skrivit den beskrivning från 1802 som är en av de främsta källorna, jämte Husesynen från 1802, om förhållandena som rådde då.⁴⁶

En källkritisk granskning av 1793-95-års karta av Pehr Nyrén

En av de viktigaste källorna till det sena 1700-talet är en lantmäterikarta av Pehr Nyrén. Kartans beskaffenhet gör att den väcker en del tvivel om vad som verkligen fanns och vad kartan visar. Kartan är framställd under två års tid och har en inklistrad bit som täcker stora delar av parken. Linjerna på kartan är märkligt osäkra, dessutom har någon ritat och textat i blyerts på den. Kartan är inte helt överensstämmande med kartbeskrivningen. Till exempel så omnämns de engelska gångarna i kartbeskrivningen medan de på kartan visas i blyerts. Träden är inte heller konsekvent utritade på kartan. I Huusträdgården visas till exempel spridda träd, medan Stallträdgården saknar träd. Andra källor berättar på ett övertygande sätt att Stallträdgården var fylld av fruktträd under denna tid. Allt sammantaget så väcker kartan många frågor. Eftersom kartan är en lantmäterikarta och avbildar hela ön Grönsö så är det rimligt att tänka sig att det som är avbildat också fanns på plats.

De engelska gångarna och holmen

Sammanfogat till de långsträckta rektangulära terrasserna på sjösidan av slottet finns ett gångsystem vars historia vi nu ska klarlägga.

Första gången de omnämns är i beskrivningen till 1793-års karta. På själva kartan är gångarna utritade i blyerts i efterhand.⁴⁷ Beskrivningen lyder så här:

”E Parterre med afsättningar och engelsk gång.”

I sin beskrivning av Grönsö 1802 skriver David von Schulzenheim så här:

”sudväst om Stenhuset är en parterre med afsättningar, engelska gångar, Cabineter och små holmar ...”

⁴⁶ Nisbeth, Åke. 2006.

⁴⁷ Tandre, Anna. Avhandlingsmanus-Kapitlet om ”De engelska gångarna och holmen”. 2007.

I Husesynen 1802 som upprättades inför försäljningen finns ingen information om engelska gångar. Sjösidan av huvudbyggnaden beskrivs som "parterr med afsättningar" med trappor emellan sig och med träd och bersåer. Det finns inget känt källmaterial idag som berättar om när eller på vems uppdrag de engelska gångarna anlades.

Baserat på Posses beskrivning 1776 kan man dra den slutsatsen att de engelska gångarna lades till den redan befintliga parterren med afsättningar någon gång under Schulzenheimarnas period.⁴⁸ Liksom för de engelska gångarna är källmaterialet om holmen bristfälligt. På 1793-års karta syns en udde på platsen för holmen, ovanpå detta är holmens form ritat i blyerts. Holmen nämns i text första gången i Husesynen 1802 och i Schulzenheim beskrivning från samma år. Schulzenheim skriver om holmar i plural och Husesynen beskriver en holme samt en mindre holme som man kommer till med hjälp av gångspänger. Troligen har det funnits två holmar, varav den största är den som finns än idag.

Det kinesiska lusthuset

I parkens mittaxel på en stenbrygga ut i vattnet finns ett lusthus. Lusthuset är utvändigt klätt med grönmålad papp dekorerad med mönster i vitt och har ett plåttak med uppåtsvängda hörn. Huset är byggt i kinesisk stil och invändigt inrett med snäckor, musselskal, glittrande stenar och glimmer.

Kinesiska lusthuset med Utöhus i bakgrunden. 2007.

48 Ibid.

Tidigare fanns här också åtta kinesiska porslinsfigurer. Byggnadsåret för det kinesiska lusthuset har hittills inte gått att fastställa. Klart är att lusthuset existerade som vi nu känner till det år 1802, eftersom det då är beskrivet i de skriftliga källorna. Av Husesynen 1802 framgår det att lusthuset är något förfallet, vilket visar att det förmodligen hade några år på nacken. På Pehr Nyhréns karta 1793 – 95 finns ingen byggnad ritad på platsen, däremot blyertslinjer tecknade i efterhand. Om blyertslinjerna symboliserar en brygga eller ett hus är oklart. En reseskildring från 1795 berättar att sällskapet sett en ”grotta”⁴⁹ inuti beklädd med koraller och snäckor. Förutom att det var vackert på Grönsö är grottan det enda som uttryckligen nämns om parken, varför man kan förmoda att det var en av parkens stora attraktioner.⁵⁰ I Lars Bergqvists beskrivning över Grönsö från 1840 nämns året 1796. Ytterligare sekundära källor nämner 1786 respektive 1796 som byggnadsår, bakgrunden till att dessa årtal nämns är oklar. Byggnadsåret kan i alla fall slutas till att vara under David von Schulzenheim eller hans sons Carl Jacob von Schulzenheims period. Man vet heller inte vem som är arkitekten bakom lusthuset. Materialet som snäckhuset invändigt är klätt med var ändå med tidens mått att betrakta som enklare, lätt att införskaffa och inte så dyrbart. Det mest påkostade borde ha varit de åtta kinesiska porslinsfigurerna.⁵¹

Utöhus. Foto Jacob von Ehrenheim 2008.

49 Lusthus, med väggar invändigt klädda med vackra stenar och snäckor, kunde benämnas grotta. Ett annat exempel på det är grottan i Jakobsdals trädgård, senare kallat Ulriksdal. Där fanns, ovanpå den grottinredda bottenvåningen, ytterligare en våning med festsal, allt uppfört i mitten av 1600-talet.

50 Ibid. Kapitlet om ”Det kinesiska lusthuset” 2007.

51 Ibid.

Trappstegsgavlarna på Utöhus

Väster om Grönsö, på Arnön på andra sidan fjärden, ligger Utöhus. Det medeltida huset har genomgått en byggnadsarkeologisk undersökning som visar att trappstegsgavlarna är uppmurade under sent 1700-tal och därigenom kan sägas vara en historism.⁵² På det sättet fick Grönsö sin egen point de vue som skulle minna om en svunnen tid och ge parkens besökare perspektiv på tillvaron, vilket var ett viktigt inslag i landskapsparkerna under 1700- och 1800-talen.

Kabinettsträdgården

På 1793 års karta finns ett geometriskt gångvägssystem mellan allén och den stora linden. Se bild på 1793-års karta detalj. Platsen väcker många frågor hur det varit utformat och den ursprungliga funktionen. I plan är det tydligt att det triangulära gångvägssystemet knyter ihop borggården med Stallträdgården och därigenom hela parken. Se bilaga "Kartor, planer och flygbilder". Gångvägarna är stensatta i kanterna och höjer sig ca 0,2 m över kringliggande mark. I gångarnas kanter växer idag höga, smala träd. Mellan år 1802 och 1924 fanns ett tempel i smidesjärn som var övervuxet med grönska mitt i kabinettsträdgården. Templet, som nu finns i Piehls blomstergård, har stämpel från Storboda bruk. Den exakta anläggningstidpunkten för det här gångsystemet kan inte fastställas med de källor vi har idag. Det går inte att säga i vilken ordning allén och det geometriska gångvägssystemet tillkom när parken utvecklades från 1703-års kartas renässansliknande plan till en anläggning med tydlig mittaxel. På 1793-års karta har ytorna mellan gångarna arealberäknats, vilket kan betyda att de spelade en roll i gårdens ekonomi. Däremot saknas littera på kartan samt förklaring i kartbeskrivningen vilket kan tala för att det ansågs att området tillhörde Stora trädgården markerat med "G". I Husesynen från 1802 kan man tolka det så att beskrivningen av "Stora trädgården" startar vid nedre borggården och att kvarteren mellan borggården och stora linden innehåller plommon. Än idag finns ungefär halva gångvägssystemet kvar. Den delen ligger på en låglänt del av parken, en del som förmodligen stått under vatten vårar med högt vattenstånd.

Den del som idag ligger på platsen för Piehls blomstergård är något mer höglänt och verkar sammanfalla med Husesynens plommonkvarter. Grävarbeten i samband med nyanläggningen av Piehls blomstergård år 2000 visade att rester av gångarna finns kvar. Det är oklart vilken funktion Kabinettsträdgården ursprungligen har haft. Det finns en rad teorier som undersökts. Efterforskningar har gjorts för att ta reda på om det har varit en plats för rituella frimureriiska ceremonier och vandringar, men det har inte kunnat klarläggas.⁵³ Det har också diskuterats om det varit meningen att de nedsänkta ytorna mellan gångvägarna varit vattenfyllda som en del av gestaltningen.⁵⁴ Namnet kabinettsträdgården är valt delvis med tanke på David von Schulzenheims beskrivning 1802.⁵⁵ Kabinettsträdgården omtalas inte uttryckligen i några andra skriftliga källor från anläggningstidpunkten. Senare källor talar om tuktade häckar, boske, "anläggning i franska stilen" varför man kan anta att de stenlagda gångarna redan från början haft en häckkant som hållits beskuren. Än idag går en lång ålderstigen häck mellan borggården och den gamla linden, den är troligen en rest av den södra gränsen mellan Kabinettsträdgården och Södra strandpartiet.

⁵² Hidemark et al. 2000.

⁵³ Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om Kabinettsträdgården, 2007.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

Djurgården

Söder om slottet, på andra sidan Stallviken, ligger ett stort skogsbevuxet område som kallas Djurgården.

*”Denna Egendom har eljest mera mogen Skog af Tall och Gran, än i Uppland vanligt är, och i den så kallade Djurgården är vacker Löf-Skog.”*⁵⁶

Det är troligt att området tidigare har varit betesmark. På 1700-talet fanns ett bränneri, en smedja, en stuga för smeden, en badstuga, en kolbod under samma tak som badstugan samt en iskällare på Djurgården.⁵⁷ Av 1700-talsbyggnaderna finns endast bränneriet kvar idag. På Djurgården fanns också en äng som sluttade svagt ner mot Mälaren och som användes till tornerspel och andra lekar.⁵⁸ Samma äng avses troligen i en beskrivning från 1920-talet: ”Mitt för grindöppningen (vid fruktboden i Stallträdgården förf. anm.) är åt Djurgårdssidan en särdeles vacker slätt på tre sidor omgiven av trädgrupper, men den fjärde öppen åt sjön med utsikt över Grönsöfjärden”.⁵⁹ I dag är området där ängen fanns planterat med gran.

Fruktträdgårdarna

År 1782 innehöll Stall- och Huusträdgården cirka 500 fruktträd, förutom körsbärs- och plommonlundar samt ”vildträd” i alléer. Från 1796 finns en bevarad fruktkatalog där 93 olika fruktsorter namnges, 43 sorters äpplen, 24 sorters päron, tio sorters körsbär och nio sorters plommon. Många sorter var från granngårdarna, t.ex. Maj-Kirchen från Åkers bruk och Greve Fersens plommon från Mälsåker.⁶⁰

Humlegård

En bit ifrån slottet och parken fanns en humlegård markerat med Q på 1793-års karta. I den fanns 300 kupor med cirka fem humlestöror i varje kupa. Humlen användes för öltillverkning vilken skedde i brygghuset.

Sammanfattning

Holmen, det kinesiska lusthuset, de engelska gångarna och trappstegsgavlarna på Utöhus har tillkommit under samma tid och som delar i en komposition inspirerad av frihetstidens engelska landskapspark. Schulzenheims egen beskrivning 1802 visar att han själv ser det som en sammanhållen helhet.⁶¹ Det är osäkert om den triangulära kabinettsträdgården var en del av det konceptet, eller om den hade ett annat ursprung och funktion. Det finns inga källor som visar att någon form av landskapspark anlades på nya ytor utanför de äldre trädgårdarna på Grönsö. De promenadvägar som användes på Djurgården till exempel, var desamma som de vanliga bruksvägarna och stigarna.⁶² Istället verkar man ha infört den nya stilens landskapspark i form av utblickar över målarfjärden mot Utöhus från de engelska gångarna, lusthuset och holmen.

⁵⁶ Schulzenheim, David von. 1782.

⁵⁷ Schulzenheim, David von. 1802.

⁵⁸ Sonesson, Nils. 1925.

⁵⁹ Sonesson, Nils. 1923.

⁶⁰ Catalogue på Grönsö Frugtsorter. 1796.

⁶¹ Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om De engelska gångarna. 2007.

⁶² Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-03-05.

Man kan tänka sig att en liknande upplevelse var möjlig vid promenad i kabinettsträdgården, där besökaren både erbjöds intimitet i kabinetten och i templet samtidigt som perspektiv och utblickar bjöds över Stallängens beteslandskap.

De engelska gångarna. I bakgrunden skymtar de hamlade kronorna på terrass lönnarna. 2007.

Grönsöo som det beskrivs 1802

I samband med försäljningen av Grönsöo skrevs ett par dokument som ger värdefull information om parken och trädgårdarna. Dels upprättades en husesyn. Den ger intryck av att vara en meto- disk uppräknings av vad som passeras under en promenad genom park och trädgårdar. Eftersom husesynen skulle utgöra underlag för en ekonomisk värdering så beskrivs skicket på byggnader och konstruktioner, arealer och antal fruktbärande träd noggrant. Det andra dokumentet är skrivet av David von Schulzenheim själv och är betydligt mer kortfattat. Den innehåller också en del detaljer som husesynen inte nämner. Karaktären på beskrivningen är mer ”säljande” än husesynen. Odling- arna beskrivs som fulländade, välgödslade och bördiga. Husesynen ger tillsammans med David von Schulzenheims egen beskrivning 1802 en god bild över byggnader, park och trädgårdar. En rekon- struktion av husesynen visar att det förmodligen har odlats fruktträd i delar av kabinettsträdgården och att den då har räknats in i Stora trädgården. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”.

Stallträdgården -Stora trädgården

Stallträdgården och Huusträdgården är begrepp som inte förekommer i Husesynen 1802. Istället talar man om Stora respektive Lilla trädgården. I den stora trädgården, beskrivs först byggnaden fruktboden, därefter odlingskvarteren i tur och ordning där man har stora gången och stora linden som referensobjekt. Därefter beskrivs gångarnas beskaffenhet där man nämner gångarna i ”trackten mellan lusthuset och gatan” speciellt. Sist nämns kastanjer i sängar och en brunn.

”Uti denna Trädgård som tillika var försedd med flera fruktbärande Land, och åtskillig vild löfskog särdeles kring fruktboden, voro följande fruktträd, neml.”

Här följer en uppräknings kvarter för kvarter som följs av följande text:

”Trenne st. Sparrissängar äro här anlagda efter kvarterets längd, hvaraf en half säng förledit År blifvit nylagd och då öfriga 5 År gamla, varande alla odlade Kryddlanden i godt stånd och listorna på sidorna om stora gången äfven öppna, planterade med grönsaker och flera sorter Krusbärsbuskar. På stora gången är en mycket stor lind, omkring hvilken, nedantill, är uti Cirkelrund, en uppläggning af torf, beklädd med bräder, hvilka äro grön målade, men denna målning är till en del affallen och mycket intorkad, -samt bräderna till en del af röta ankomna. Stora gången är försedd med sand i godt stånd, hvarå på några få ställen, gräs börjat visa sig, men under den omnämnda stora linden är sanden något tunnare, och på gångarne rundt omkring trädgården är sand midt uti samt på ömse sidor en smalare gräsgång, men de på trackten emellan lusthuset och gatan varande gångar äro icke till fullo med sand försedda, och erfordras änu på en del af dem, mera fyllning så at dessa för närvarande icke kunna avses vara uti fullkommeligit stånd.

Därefter en beskrivning av vad som är lusthuset eller templet i kabinettsträdgården:

Ett lusthus af växlande lönn och Alm, är härstades inrättadt i godt stånd och till klippning väl ansatt, med fyra ingångar hvarå till väggarne äro åtta st. jernståndare sammanfästade ofvantill som en Krons, samt till ingångarne också åtta st. jernståndare, hvilka öfver ingångarne forma sig som en hvalfbåge. Alla dessa 16 st jernståndare äro ofvantill sammanfästade med järn på hvaran, rundt omkring hela huset. Härinne är ett bord med stenslifva och foten med 4 st. stolpar, litet sendrig och beklädd nedantill med jernbläck. Trenne sängar med smärre och 40 st större Castanier, stående uti en krets har Ägaren sig sjelf förbehållit; men såsom Inventarium aflämnad till arrendatorerne en half säng med vid pass 200 st. smärre och 20 st något större Castanier. I trädgården är äfven en timrad Brunn 7 alnar djup med öfverbyggnad af klufvit vircke på Svillar, under hvilka är murad sten i jordkanten, alt i behållit stånd, samt från Trädgården utgångar så väl til ängen som till djurgården, hvarvid på förra stället är en i stånd varande spjälgrind på 3 st gångjern med haspa, märlor, utan lås och nyckel, samt på det sednare, 2 st. gamla spjälgrindar på gångjern med ett fast lås och nyckel, samt haspa med märlor, utan lås och nyckel.”

Slutligen står det omnämnt om båda trädgårdarna att de är

”försedda med flere vackra hackar af lönn och andra trädslag, för det närvarande väl klipta, ansade och skötta”

Huusträdgården -lilla trädgården

Ur Husesynen 1802:

Trädgårdarne

Äro till antalet Två, belägna på bägge sidor om yttre Aléen eller upkörsvägen till Gården och kallas stora och lilla Trädgården, ...

... Ut i den så kallade lilla Trädgården är upsatt

En Orangerie Byggnad gammal men någorlunda brukbar, och icke längesedan försedd med nya Svillar på östra gaveln och södra långväggen samt

Till ingång på detta hus äro 2 ne dubbla

Dörrar, utvändigt målade, i godt stånd, samt innantill 2 ne något äldre men behållna enckla Portar, försedda med fodringar utan och innan, alla på gångjern med 2 Kasthakar, märlor och klincka samt ett betäckt fjällboms lås med nyckel. Tvenne fensteröppningar äro härstädes med fem fenster i hvarje öpning uti bly, hvaraf 2 st äro försedda med gångjern och hakar, samt uti dessa fenster tillsammans 12 rutor spruckna och en sendrig, hvarjemte flera fensterbågar äro ruttnade i hörnen.

Väggarna äro invändigt på flera ställen af röta nog anstuckna, och med gamla bräder, till lappning påspikade.

Panel under bjälkar består af gamla, okantade och ohyflade bräd (?) och här äfven något bugtadt öfver dörren.

Härstädes finnes äfven en kakelugn af tegel med lucka och skottspjäll, på framsidan något sprucken, men för öfrigt i stånd; 4 st. mindre jernkrokar i taket, samt 4 st glas(?)drevbänckar, hvaraf 2 st stå på golfvet utan bottnar, något ruttnade, samt 2 st. på stolpar med bottnar, af röta något anstuckna. Innan för detta är ett mindre Rum och därtill 2 ne enckla dörrar på gångjern med två kasthakar och märlor, foder utan och innan samt trädvred.

Panel, väggar och kakelugn

äro härstädes af lika beskaffenhet som i yttre rummet, och finnes här tillika bänckar omkring trenne väggar, samt 4 st bockar med påspikade ? längor och kortare bräder som tillika äro gamla och något förruttnade. Till vinden är en gammal och på sned hängande lucka på gångjern med obetäckt lås, samt häruppe ett afplanckat duf. Contoir med dörr på gångjern, hvaruti finnes 2 st jernkrokar i taket samt en värp låda med fem rum, och befants tegeltaket på inmansidan oklistradt. Frammanföre denna Orengerie byggnad är en med Staquet instängd plan och kring detta Staquet en häck med dubbla törnrosor, som är i stånd, men sjelfva Staquetet med därå varande grind är af rota aldeles förlorat och odugeligt, så at där intet något kan för behållit anses, mera än gångjernerna å grinden samt därtill hörande lås och nyckel. Ut i denna Trädgård äro planterade och nu befintliga

diverse gamla träd _____ 31 -

deraf 2 st äro med jernband försedda,

samt unga träd _____ 10: -

Uti trädskolan större och mindre träd

af flere sorter _____ 44.-

85.-

förutom flera otäckta stammar och aflämnas tillika såsom Inventarium 2 st äckta Plommonträd uti trädskolan Men de öfriga fyra af samma slag, har Ägaren sig sjelf förbehållit. (Förbehållet?). Förutan dessa nu här ofvan specificerade och uti bägge trädgårdarne befintliga träd, tillsammans fyrahundrade Sjuttio två stycken, finnas ändock flera, dels äldre, dels mindre, som utan någon beräkning intagas, i anseende till deras klenhet och påräknade mindre värde och bestånd. Ut i denna Trädgård finnes därjämte en stor och long Berceau af vilda träd, ofvantill sammanväxt och i godt stånd, samt mycket vinebärs buskar och Tvenne sängar eller lister med 2 rader lavendel på hvardera, som äfven äro Boniplette (?), hvarförutan här jämväl äro uptimrade 12 st. drevbänckar, som alla äro mer eller mindre af röta ankomna, med därtill hörande 11 st. mattor af nästan lika beskaffenhet, dock brukbara, likasom 15 st. ba(?)ncklådor, hvilka mer eller mindre äro af röta anstuckna. För öfrigt äro bägge dessa trädgårdar försedda med flere vackra hackar (?) af lönn och andra trädslag, för det närvarande väl klipta, ansade och skötta, samt de odlade landen besädda med nu varande jordpäron, ärter, bönor, Pepparrot, Spenat och Kål, samt öfriga nödiga hushålls och köksväxter af allahanda slag jemte åtskilliga fröstockar.”

Där framgår att långsidan på orangeriet är en södervägg och att en kortsida vetter mot öster, Orangeriet har två dubbla dörrar och två fönsteröppningar med fem fönster i varje öppning. Orangeriet består av två rum, varav det ena beskrivs som "ett mindre rum". Dessutom finns en vind med kontor, Framför orangeriet finns en "med staquet instängd plan och kring detta Staquet en häck med dubbla törnrosor". Till staketet finns en grind med lås och nyckel. I trädgården finns gamla träd, unga träd samt träd i trädskola; sammanlagt 85 stycken. I trädgården finns en "stor och long Berceau af vilda trän, ofvantill sammanväxt och i godt stånd". Dessutom mycket vinbärsbuskar, två lister med lavendel, 12 stycken upptimrade drivbänkar, 15 stycken bänklådor, de odlade landen besådda med potatis, ärtor, bönor, pepparrot, spenat och kål samt "öfriga nödiga hushålls och köksväxter af allehanda slag jemte åtskilliga fröstockar". Vidare framgår att det finns ytterligare en grind med lås till Huusträdgården från borggården och att trädgården är inhägnad med staquet, brädsrank eller gärdesgård.⁶³

David von Schulzenheims beskrivning av Grönsö 1802 är inte lika detaljerad men stämmer ändå väl överrens med Husesynens beskrivning vad gäller Huusträdgården, förutom antalet fruktträd som han anger till 40 och inte 85. I beskrivningen nämns också "en Trädgårdsmästar Bygning, med et stort och 2ne mindre rum" förutom "Orangerie med 2ne rum".⁶⁴ Det framgår inte var trädgårdsmästarbyggnaden eller orangeriet är belägna. Han benämner den lilla trädgården för Orangerieträdgården. Trädgårdsmästarbyggnaden kan vara samma hus som Tettas stuga.

Nyréns karta från 1793, husesynen 1802 och David von Schulzenheims beskrivning 1802 visar att det fanns en rad ekonomibyggnader mellan Huusträdgården och vintervägen. Dessa byggnader fanns kvar fram till ungefär 1865, varför de också finns beskrivna till innehåll och funktion i Erik von Ehrenheims levnadsminnen.

Hästkastanjeallén

Anmärkningsvärt är att hästkastanjeallén inte tydligt tas upp som ett eget objekt i någon beskrivning från 1802. I själva inledningen finns dock följande text som visar att allén ändå fanns:

"Trädgårdarne Äro till antalet Två, belägna på bägge sidor om yttre Aléen eller upkörsvägen till Gården och kallas stora och lilla Trädgården, hvaraf uti den stora Trädgården ..."

I texten om Stora trädgården finns följande beskrivning av hästkastanjer. Av sammanhanget framgår att träden inte står i nuvarande Stallträdgården utan närmare borggården:

"Trenne sängar med smärre och 40 st större Castanier, stående uti en krets har Ägaren sig sjelf förbehållit; men såsom Inventarium aflämnad till arrendatorerne en half säng med vid pass 200 st. smärre och 20 st något större Castanier."

Senare källor berättar att allén gjordes körbar först 1880 på Erik von Ehrenheim initiativ. Kanske man därför ansåg att hästkastanjerna stod i "sängar" och inte i kanten av en väg?

⁶³ Abrahamsson, Husesynen. 1802.

⁶⁴ Schulzenheim, David von. 1802.

Terrasserna

"Parterren som är belägen på västra och södra sidan om stenhuset No 1 och sträcker sig derifrån ända ner till Sjön, är Ett Lusthus byggdt uti Sjön, midt före stenhuset på en stenkista

(här följer en lång beskrivning av det kinesiska lusthuset)

Utanför Södra Gafveln på stenhuset är en blomster Parterre med Buxboms ritningar och åtskillige blomster, samt utanföre västra långsidan af samma hus, en större Parterre med årskilliga lökar, midt före dörrarne på stenhuset uti gången ned till lusthuset, är en gammal och något förfallen blomsterkorg af träd med spjälor, målad grön och hvit, samt på ömse sidor häckar af Jasminer och Syrener förutan 10 st lönnar och 2 st. Castanie Träd.

Häriifrån är ned till första afsättningen en behållen stentrappa med 12 steg samt ledstänger å ömse sidor, hvarå målningen är förnött och intorkad, hvarjemte sjelfva Trappan äfven behöfver tjäras. På denna afsättning är ett Castanie träd samt 10 st. större och 12 st mindre lönnar, något mossslupna, samt häriifrån ned till andra afsättningen en i stånd varande trappa med 6 steg, som böras tjäras, försedd med ledstänger å ömse sidor, till målning lika med de förra.

Vid ömse sidor af denna afsättning är anläggning giord till en Berceau vid hvardera, af vilda träd som änu ej hunnit växa täta, försedda med stälpar och inhuggna trädspjälor, ofvantill uti hvalf sammanbundna, alt grönmåladt men några stolpar äro nedantill förruttnade, varande här jämväl planterade Sex st. större och Nio st. mindre lönnar. Till tredje och nedersta afsatssen är häriifrån en trappa med Sex steg

Nedanföre denna, en plan af Sandsten och åter ifrån samma plan en trappa ned med åtta steg. Berörda stenplan är något ojämn, och däri stenar lösa, samt uti dessa trappor, hvilka jämväl med ledstänger å ömse sidor, äro försedda, hvarå målningen blifvit förnött, äro 3ne trappsteg af röta anstuckne, och de öfrige gamla men änu hjelpelige. På denna afsättning, är till höger et litet bord på stolpar, samt däromkring 3ne bänckar med ryggstöd på stolpar, alt målat, men målningen förnött och intorkad. Till vänster ett gammalt åtta hörnigt stenbord, något stött i Kanterna liggande på en gammal funt af sten, som äfven är något söndrig och här omkring i rundel en bänck på stolpar af Sex st kortare bräder, hvarå målningen är förnött. Här nedan ut med Sjön på ömse sidor om lusthuset är en Strand quai af grästen anlagd, som på ett ställe är något litet skadad, men för öfrigt i godt stånd."

I korthet säger husesynen att det på södra gaveln av huset finns en parterre med buxbomsritningar och blommor. På västra långsidan av huset finns en parterre, en första avsättning, en andra avsättning med bersåer, samt en tredje avsättning med en sandstensplan och därefter strandnivån med kajen. Förmodligen är de träd som räknas upp samma som finns på platsen än idag.

Holmen och de engelska gångarna

Husesynen 1802:

"Vid Norra ändan på Parterren är äfven anlagd en större trappa med 14 steg som är ganska behållen och behöver endast tjäras, försedd med målade ledstänger, som jämväl äro i godt stånd. Ifrån samma Parterre är en bro till en i Sjön, midt emot Bränneriet belägen liten holme, försedd med ledstänger uti rutig Facon, å hvilka målningen är förnött. Fyra tilljor uti denna Bro äro förlorade, och de öfriga något anstuckna af röta men ännu brukbara. Till denna och en mindre Holme äro tvänne gångspänger som hvila på hvar sin stolpe försedd med ledstänger på en sida hvarå målningen är förnött, men Spängerna hjelpelige. På Norra sidan om Parterren är en gammal bristfällig Smedgårdesgård om 17 famnar längd med en gånggrind till Parterren och en till Träsket samt på Södra sidan emot hörnet af Stat Byggninnen No 2 ett gammalt Planck äfven med gammal grind försedd till ingång."

Husesynen tar inte upp något om de engelska gångarna som David von Schulzenheim beskriver 1802:

Sudväst om Stenhuset är en parterre med afsättningar, engelska gångar, Cabineter och små holmar ... "

Båda beskrivningarna talar om flera holmar. Husesynens beskrivning av en andra holme utanför den som idag finns är så detaljerad att det knappast kan vara en tolkningsfråga. Att det funnits en holme till som fått förfalla kan vara en förklaring till varför det är så stenigt under vattenytan idag. Av Husesynens beskrivning av bro och ledstänger förstår man att de säkerligen är minst 10 år gamla.

Borggården

Husesynen lyder:

"På ömse sidor Om utkörsvägen uti Borggården utanföre järnskrancket, äro uti Alleer planterade 62 st. Lindar och 42 st Askar, alla friska, klippta och väl ansade, samt på ena sidan vid nedra ändan, hägnade med en gammal stängsel af träd, hvarjemte omkring öfra Borggårdsmuren en häck af Lindar är planterad, som på några ställen är gles och felaktig, samt träd är borta. "

David von Schulzenheim skriver:

"Nordost Om Stenhuset är nedgången utföre en Stenbro, med jern-ledstänger och stolpar til den Så Kallade Borggården, hvilken är prydd med dubbla Alléer af Lind och ask ... "

Borggården med trädhäckarna. 2007

Hägnaderna

Ett flertal hägnader är beskrivna i Husesynen. Där omtalas staket, plank, skrank och gärdesgårdar. Den måttenhet som används är famn, vilket motsvarar 1,78 meter. Det staket som omgärdar stora och lilla trädgården är 1204 meter långt. Staketet beskrivs med utgångspunkt från "yttre Gården":

"Till stängsel omkring dessa Trädgårdar Är på främsta sidan emot yttre Gården ett Staquet om 26 famnars längd, till beskaffenhet lika med det som häröfvan omkring öfra Borggården är beskrifvit, nu i ganska godt stånd och försedt med 2ne grindar till hvardera trädgården på gångjern, med 2ne lås och nycklar som låsas både utan och innan, samt derjemte ett Staquet om 51 famnars längd af trinda störar, nedantill in borrade uti Svillar och ofvantill fästade med en igenom samma störar gående järnten till lika längd som Staquetet; Et gammalt brädskeranck om 28 famnar, som är något lutande och stolparna därtill ruttnade, samt för öfrigt en sned Gärdesgård, hvaraf 310 famnar äro behållna, 301 famnar medelmåttiga samt 17 famnar bristfälliga."

Sträckan på 1204 meter räcker för att kringgärda båda trädgårdarna och inkludera Kabinettsträdgården. Det är svårt att utläsa om det har varit två dubbelgrindar eller 4 separata grindar in till trädgårdarna. Pehr von Ehrenheim beskriver 1830-talet i sina minnen:

Framför den tredubbla kastanjeallén voro järngrindar, af hvilka de två som ledde till trädgårdarna, alltid voro låsta med nyckel, som hängde uppe i hufvudbyggnaden."

Beskrivningen som ges stämmer väl överens med den bild man får i Husesynen. Tyvärr ger inte 1793-års karta någon hjälp i att förstå dragningen av hägnader eftersom kartskarven är lagd ungefär där hägnaden kan ha varit.

Det odlingsintensiva 1800-talet och Ehrenheimarna

Släkten von Ehrenheims period på Grönsö inleds med att Beata Sofia Benzelstierna köper Grönsö 1803. Hennes dotter gifter sig 1820 med Reinhold Fredrik von Ehrenheim. Några närmare uppgifter om hur parken utvecklades mellan 1803 och 1820 har hittills inte kunnat hittas. Hovmarskalken Reinhold Fredrik von Ehrenheim började föra en reparationsjournal 1820 som därefter fördes kontinuerligt till 1964.

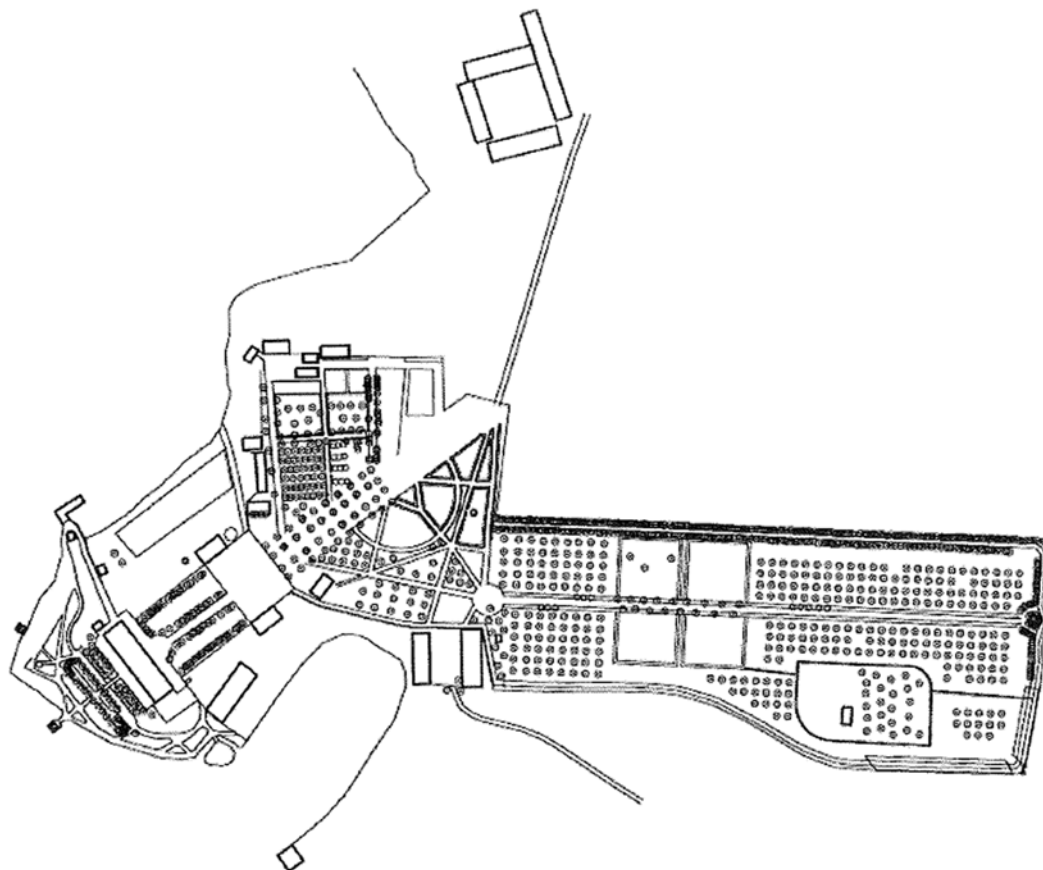

Illustration av gårdssituationen baserad på 1802 års beskrivningar. Bodil Dahlman 2007.

Hovmarskalk Reinhold Fredrik von Ehrenheims tid 1820–1858

Reinhold Fredrik von Ehrenheim (1784–1858) kommer till Grönsö 1820 genom giftermålet med Ulrika Eleonora von Engeström. Genom bevarade brev, växtlistor och anteckningar vet vi att han hade ett stort växtintresse och lät göra en hel del planteringar och nybyggnationer. Nytt växthus, persikohus och vinkast byggdes 1837–40. År 1840 kom också trädgårdsmästare Johan Lindqvist till Grönsö; det var han som kom att sköta om trädgården efter hovmarskalkens direktiv. Hovmarskalken hade främst svensk litteratur, men också tysk och fransk om trädgårdsskötsel och fruktodling i sitt bibliotek. Han korresponderade och handlade med plant- och fröfirmor på kontinenten.⁶⁵ Det främsta källmaterialet från hans verksamhet är en rad växtlistor som tjänade som underlag vid beställning och vid anvisningar till trädgårdsmästaren Lindqvist. Växtlistorna och kommentarer vid växtnamnen visar att det var hovmarskalken själv som bestämde vad som skulle odlas, var och hur växterna skulle planteras i förhållande till varandra. Växtlistorna innehåller främst fröer, lökar och knölar men också en del prydnadsbuskar och träd. Det förekommer orangeriväxter och andra växter som krävde övervintring inomhus. Växtlistornas material uppvisar en eruption av färger, former och nymodigheter. Växtematerialet som hovmarskalken ville använda finns i flera fall inte längre i odling någonstans. Det kan bero på sjukdomar, på att de varit svårödlade eller på modets växlingar, bland annat.⁶⁶ Karaktären, som hovmarskalken önskade, på planteringarna hade mer att göra med att samla växter som var åtråvärda och iögonfallande. Att välja växter efter växtplats eller för att ha en samverkan i färg och form i planteringarna verkar inte ha varit styrande. Däremot fanns en uttalad vilja att samla växter ur samma släkte eller familj i samma plantering, exempelvis lejongapsväxter.⁶⁷ Hovmarskalkens växtintresse och hans odlingar är typiskt för tiden. Kolonialismen och förbättrade möjligheter att föra växter levande till Europa hade lett till en explosion av sorter inom hortikulturen. De nya växterna rönt stort intresse och det blev högsta mode att kunna visa upp dem i sin egen trädgård. Stilen kallas "gardenesque style" vars kännetecken är användning av främmande (exotiska, icke inhemska) växter i planteringar, där varje växtindivid skulle framhävas.⁶⁸ De platser som togs i anspråk för hovmarskalkens odlingar var terrasserna och Huusträdgården, där växthusen var belägna. Runt dammen i Norra Strandpartiet fanns prydnadsväxter och buskar.

Det är genom växtlistorna och de på dem skrivna anvisningarna till trädgårdsmästare Lindqvist vi känner odlingarna, som då var i ett planeringsskede. Hovmarskalken har inte själv dokumenterat hur odlingarna kom att se ut på sikt mer än i korta notiser om växter som gått ut. Sonen Pehr von Ehrenheim och sonsonen Erik von Ehrenheims levnadsminnen beskriver dock en del av odlingsresultaten. Nedan följer en text ur Pehr von Ehrenheims "Några minnen" 1912. I boken finns intressanta informationer om hur Grönsö tedde sig i hans barndom på 1830-talet. En mer fullständig genomgång av hovmarskalkens odlingar har Anna Tandré, SLU, gjort som en del av sitt avhandlingsarbete.

65 Tandré, Anna. Kapitlet om hovmarskalkens odlingar. Avhandlingsmanus. 2007.

66 Ibidem.

67 Ibidem.

68 Jellicoe et al. 1986.

Borggården och hästkastanjeallén

Ur "Några minnen" af Pehr von Ehrenheim (1823–1918)

"Nedanför den backe som leder upp till hufvudbyggnaden lågo då fyra flyglar utom den ännu kvarstående. Två voro ganska stora, den högra var stall, den motsatta vagnshus. De voro gamla timrade och rödfärgade. Uppe i sofrummen hörde man, huru alla dessa hästar stampade och gnäggade, huru stallgumsen väsnades, då okynniga retade honom, samt huru hundarna, som lågo i stallet, skällde.

Dessa flyglar voro förenade med ett högt järnstaket, som stod på en mur och gick rundt om den stora stallgården. På lika afstånd från hvarandra funnos murade höga pelare, prydda öfverst med ett väldigt sandstenssklot.

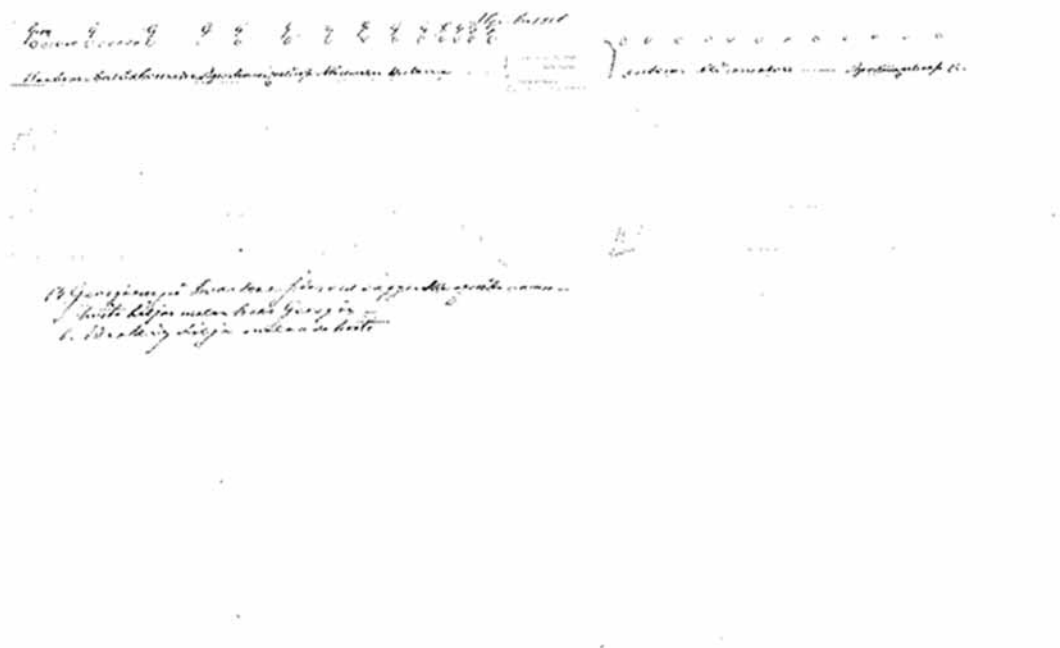
Dessutom lågo vid samma gård tvenne mindre flyglar.

Framför den tredubbla kastanjeallén voro jämgrindar, af hvilka de två som ledde till trädgårdarna, alltid voro låsta med nyckel, som hängde uppe i hufvudbyggnaden. Dessutom funnos då "labyrinter", "tempel" och tre dammar; -allt detta är nu borta. Vi fingo göra bekantskap med drufvor, persikor, aprikoser, nektariner, plommon, mullbär och fikon ur egna växthus. De stora och höga rummen liksom de väldiga trädmassorna och den tredubbla kastanjeallén imponerad på oss barn, men framför allt, isynnerhet på mig, ställets historiska traditioner. Stundom skämtades med min historiska entusiasm".

De två stora flyglarna är alltså stallet och vagnsboden, medan de två mindre borde ha varit Tet-tas stuga på enda sidan (då trädgårdsmästarbostad) och redskapsboden på andra sidan. Den "ännu kvarstående" flygeln borde syfta på den enda som återstår idag, år 2007; med den inalles fem flyglar.

Terrasserna

En bevarad skiss⁶⁹ av hovmarskalken visar hur växter och rabatter skulle arrangeras på översta terrassen längs med stenhusets västra sida.

Del av Reinhold von Ehrenheims skiss över plantering på översta terrassen.

⁶⁹ Ehrenheim, Reinhold Fredrik von. 1840.

Den södra terrassen, rundeln, var en de platser som användes för umgänge. Erik von Ehrenheim kallar den "Hofmarskalkens terrass". Där fanns lönnar och en berså av schersmin, där man var fullkomligt skyddad från vind och insyn.⁷⁰ Hela udden väster om slottet var avstängt med ett plank som gick längs med flygelgaveln på ena sidan och köksterassen på andra sidan. Det området kallades parterren.⁷¹

Hofmarskalkens terrass har idag en ny funktion som familjens privata trädgård. 2007.

⁷⁰ Ehrenheim, Erik von. Bok III. 1921.

⁷¹ Ibidem.

Huusträdgården

En husesyn upprättad 1820 visar att det fanns en orangeriebyggnad, 21 alnar långt och 10 alnar brett, i mycket dåligt skick.⁷²

År 1837 lät hovmarskalken Reinhold Fredrik von Ehrenheim uppföra växthus, persikohus och ett vinkast i Huusträdgården.⁷³ Dessa hus kom sedan att stå kvar på ungefär samma platser, ibland med ändrad funktion, tillbyggda eller ombyggda till 1950-talet. Det fanns också ett litet orangeri på udden mot vattnet. Det växthus som omtalas är byggt på samma plats som det orangeri som beskrivs i husesynen 1802. Det är det växthus som senare blev trädgårdsmästarebostad och nu kallas Gula Villan. I växtlistorna finns växter som övervintras i växthus, till exempel oleander, kamelia, hibiskus, fuchsia, nektariner och aprikoser.⁷⁴ Från 1850 och 1860-talet finns uppgifter om att orangerierna innehöll kamelia, akacia, magnolia, coronilla, mimosa, lagerträd. Av exotiska frukter från odlingarna och orangerierna nämns nektariner, aprikoser, persikor, fikon, druvor och mulbär.⁷⁵ Aprikoser odlades på en spalje mot redskapsbodens långsida, som vette mot nedre borggården. Dessa aprikosträd var under 1860-talet omtalade, de var mycket grova och bar rikt.⁷⁶ I trädgårdslanden i Huusträdgården fanns prunkade blommor som avlöste varandra under hela sommaren; liljor, dahlior och stockrosor nämns främst. Det står särskilt att blommorna fanns i trädgårdslanden och inte i särskilda rabatter.⁷⁷ I dessa trädgårdsland fanns det dessutom fruktträd. För den period som beskrivs här, 1822 -1860, har ingen dokumentation hittills framkommit som talar om vilka fruktträd och köksväxter som odlades. Lars Bergkvist beskrivning 1840 ger en del information om hur Huusträdgården kan ha sett ut vid den tidpunkten. Bland annat sägs att Lilla trädgården har ett gott gäddfiske om våren, då det är högt vatten och att det i trädgården finns en gammal ruddamm som för 30 år sedan var rik på rudor men att dammen översvämmades vid högt vattenstånd i Mälaren så att rudorna rymde till stora dammen Mälaren!⁷⁸ Med den bakgrunden och med vetskap om topografin odlades förmodligen inte fruktträd eller bärbuskar i partiet mellan Suckarnas gång och ruddammen. Möjligtvis kan rabarber eller Petasites ha odlats. Erik von Ehrenheim beskriver platsen som övervuxen med Petasites men den är ändå markerad som odlingsyta på 1793 års karta. Som tidigare framkommit var Huusträdgården inhägnad. Mot sjösidan fanns ett ”högt och bastant plank”. Sidan mot allén hade ett staket. En låst järngrind ledde in till trädgården från nedre borggården.⁷⁹

Stora trädgården -Stallträdgården

Under Reinhold Fredrik von Ehrenheims tid uppges att fruktträden stod i gräsplaner där det växte krolliljor (*Lilium martagon*), väldoftande hesperis (*Hesperis matronalis*), bolltistlar (*Echinops sphaerocephalus*), blodnäva (*Geranium sanguineum*), knölklockor (*Campanula rapunculoides*) och vallört (*Symphytum officinale*).⁸⁰

Längs mittgången fanns två långa rabatter med perenner.⁸¹ I övrigt fanns här fruktträd och bärbuskar.

⁷² Husesyn 1820.

⁷³ Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal 1820-1964.

⁷⁴ Ehrenheim, Reinhold Fredrik von. Växtlistor. Grönsö gårdsarkiv 1840-1842.

⁷⁵ Ehrenheim, Erik von. Levnadsminnen bok IV och XIV.

⁷⁶ Ehrenheim, Erik von. Levnadsminnen bok VI.

⁷⁷ Ibidem. Bok II.

⁷⁸ Bergkvist, Lars. 1840.

⁷⁹ Ehrenheim, Pehr. 1912.

⁸⁰ Sonesson, Nils. 1923.

⁸¹ Ehrenheim, Erik von. Levnadsminnen bok II.

Norra Strandpartiet och dammen

Området är under den här tiden präglad av de ekonomibyggnader som låg här samtidigt som Erik von Ehrenheim berättar om att "alla möjliga grannt blommande växter" fanns. Bland växter som nämns bredvid dammen finns videört (*Lysimachia vulgaris*), knölsyska (*Stachys palustris*), en mängd olika svärdsiljor (*Iris*), blomvass (*Butomus umbellatus*). Två brakvedsträd (*Frangula*) av olika arter, fläderbuskar och syrener. Förutom Frangulaträden som enligt tradition är planterade av David von Schulzenheim uppges växterna vara planterade av farfar Blomsterfursten.⁸²

Djurgården

Djurgården är sedan gammalt indelat i skogsdjurgården åt norr och lövdjurgården åt söder. Genom Erik von Ehrenheims levnadsminnen vet vi att barnen lekte, och att man promenerade på Djurgården. Platser man gick till var Tegelsundet där "farfars nedre bänk" och "farfars övre bänk" fanns på olika ställen. Farfar var hovmarskalken.

Att gå till det högsta berget var också populärt, därifrån kunde man se Strängnäs domkyrkotorn.⁸³ Promenadvägarna och stigarna som användes var samma som gårdens körvägar och det finns inget som tyder på att Djurgården någonsin gestaltats som landskapspark när det gäller stigar, vägdragningar, siktlinjer eller målpunkter. Bänkar fanns ändå utplacerade här och var.

⁸² Ehrenheim, Erik von. Levnadsminnen bok II.

⁸³ Ehrenheim, Erik von. Några Minnen I, 1857-1863.

Statsrådet Pehr von Ehrenheims tid 1853-1879

Pehr von Ehrenheim övertar förvaltningen av Grönsö efter föräldrarna 1853. Fadern dör 1858, men det är först när modern Ulrika Eleonora von Ehrenheim dör 1864 som Pehr blir ägare genom arv. I samband med det genomförs många förändringar på Grönsö som Erik von Ehrenheim vittnar om i sina levnadsminnen. Pehr och Augusta von Ehrenheim bodde mestadels i Stockholm och vistades på Grönsö under somrar och jular. År 1879 låter Pehr sonen Erik överta ansvaret på gården. Genom Erik von Ehrenheims levnadsminnen får vi reda på att fadern Pehr inte förvaltade hovmarskalkens odlingar så väl som sonen Erik hade önskat.

Om parken i stort fram till 1864

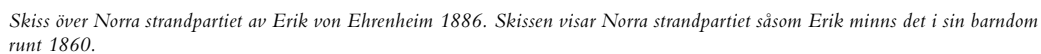
Borggården flankerades av två stora flyglar, av vilken den norra var stall och den södra bland annat var vagnsbod. Dessa flyglar var förenade med ett högt järnstaket, som stod på en mur och gick runt om den stora stallgården. På lika avstånd från varandra fanns murade höga pelare, prydda överst med ett väldigt sandstensklot. Framför den tredubbla kastanjeallén fanns det järngrindar, av vilka de två som ledde till trädgårdarna, alltid var låsta. Norra strandpartiet var fram till 1860-talet ett verksamhetsområde där stall, redskapsbod, vedbod, hönshus och en kalkbod var belägna, förutom brygghuset/tvättstugan som fortfarande finns kvar. Mellan stallet och de övriga byggnaderna löpte vintervägen, som var dåtidens entreväg till slottet, när man färdades över isen. Ett plank förband vedboden, hönshuset, kalkboden och redskapsboden med lilla orangeriet på udden och trädgårdsmästarbostaden så att också Huusträdgården var skild från området⁸⁴. Den senaste källan som vittnar om att Huusträdgården har varit inhägnad är Erik von Ehrenheims skisser, där ett plank omnämns. Skissen visar ett utseende såsom Erik minns Grönsö från sin barndom, innan de stora förändringarna började genomföras.

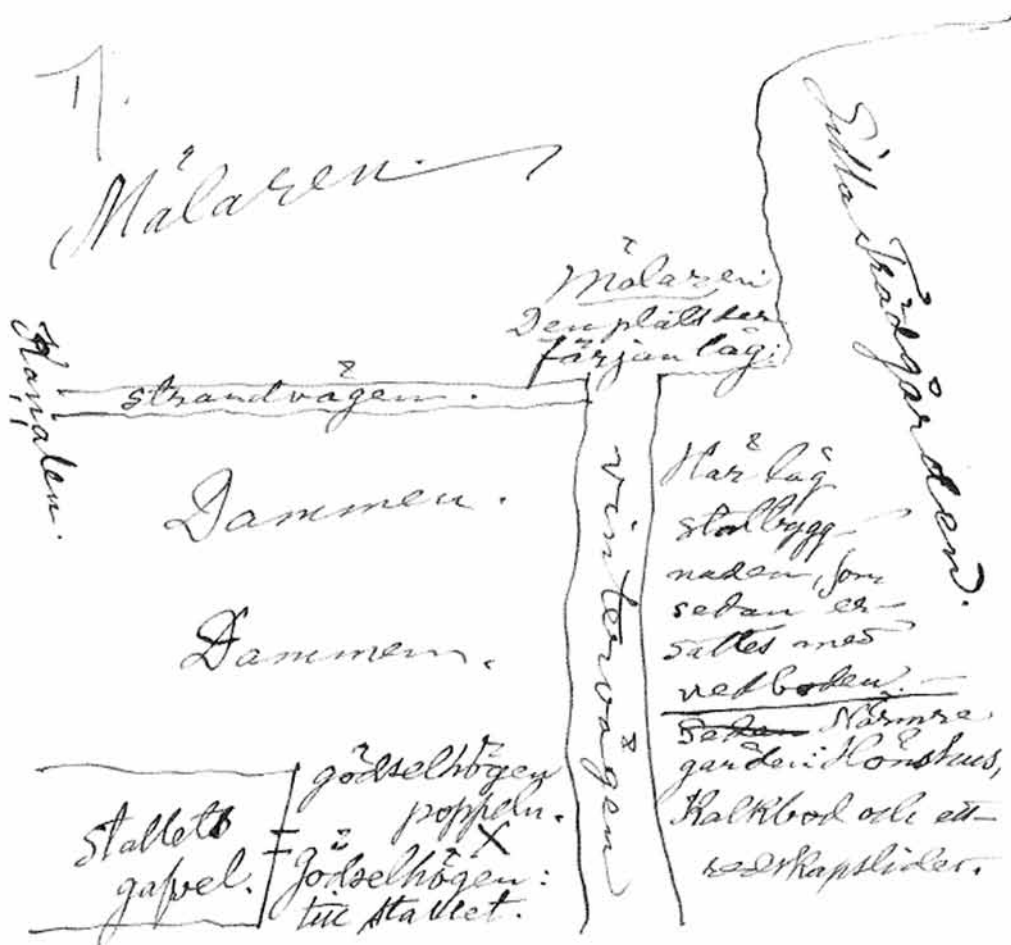
Sjösidan av slottet var skilt från landsidan med ett rött plank, flyglarna var också de alla rödfärgade. Trots karaktären av arbetsgård finns ändå uppgifter att hovmarskalken planterat både perenner och prydnadsbuskar i området runt dammen. Kabinettsträdgården bestod av tre alnar höga tuktade häckar och i mitten stod templet av smidesjärn övervuxet med grönska. Områden i Grönsö park som uteslutande var lustbetonade och där man odlade prydnadsväxter var parterren, alltså terrasserna på sjösidan av huset. Här fanns dock ”privetet” -dasset som fortfarande finns kvar skymt av stenrampen som ansluter till köksgaveln på huset.

Som tidigare nämnts, initierade Ulrika von Ehrenheims död 1864, en rad förändringar. Det röda planket som gick mellan flygeln och södra terrassen och köksterrassen och brygghuset revs 1868. Innan dess hade planket avskiljt terrasserna eller ”parterren”, som området kallades från nedre borggården.⁸⁵ Stallet vid borggården, redskapsboden, hönshus, kalkbod och vedbod revs ca 1865, vagnsboden mitt emot stallet revs 1889. En gissning är att staketet med mur och stenklot också försvann då, eftersom det förenade dessa byggnader och ramade in borggården. För gårdsbilden betydde förändringarna att området runt nedre borggården blev en del av den representativa parken, medan djur och ekonomibyggnader flyttade längre från slottet.

⁸⁴ Ehrenheim, Erik von. Kartsbild över Norra strandpartiet. Ca 1910.

⁸⁵ Ehrenheim, Erik von. Levnadsminnen bok IV. Efter inflyttningen. Från 1868.

+ den S. R. "statstugan" invigdes enligt be-
stämd för 2 (två) qvarnar, som vrotte
om Honsstuden. "Stallbyggnaden" i
Djurgrändan hade Hoffmarsstallen
lätit uppföra år 1822.

En andra skiss över Norra Strandpartiet av Erik von Ehrenheim 1886. Skissen visar platsen såsom Erik minns det i sin barndom runt 1860.

Om parken efter 1864 - promenadparken på Grönsö

Resultatet av de förändringar som gjordes var att ekonomibyggnaderna flyttade längre från slottet och de områden där dessa legat blev park. Genom att byggnader och staket runt Nedre borggården försvann blev det området mer öppet och avgränsades istället av träd och buskar och planteringar. Här följer en genomgång där vi kan följa beställarens tankegångar genom fyra olika bevarade planer för omdaningarna. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”.

Det äldsta förslaget är från 1862 och av J. W. Berglund. Planen täcker den östra delen av Stallträdgården och visar en promenadpark med organiskt formade kvarter i ett delvis symmetriskt mönster. Förslaget visar att Berglund var inspirerad av Daniel Müller och den så kallade tyska stilen som då var populär⁸⁶. Förslaget blev aldrig genomfört. Den tyska stilen fick stor genomslagskraft i Sverige, delvis på grund av utgivningen av Daniel Müllers bok om trädgårdskonst 1848 och ett antal trädgårdstidningar. Ytterligare tre förslag till promenadparksanläggningar finns bevarade. De rör alla nuvarande Norra strandpartiet och området för Piehls blomstergård. Här nedan presenteras de i kronologisk ordning.

Det andra förslaget ritades av A. A. Asp, eventuellt 1869. Liksom det förra förslaget var det inspirerat av den tyska stilen och blev aldrig genomfört. På det amatörmässiga förslaget utgår några krökta gångar från borggården där en stor rundel ligger. En liknande rundel, omgiven av två smala rabatter, ligger norr om borggården. Gångarnas dragning poängteras av buskage och blomsterrabatter.

År 1869 presenterades ett tredje förslag, ritat av Sven Lindh. Lindh verkade i Mälardalen vid denna tid. Han ritade bl.a. ett förslag till Humlegården i Stockholm och Eskilstunas stadspark.⁸⁷ Delar av Lindhs förslag över Grönsö realiserades, bl.a. en långsmal, meandermönstrad blomsterrabatt som anlades 1869 på den översta terrassen. Lindhs förslag till promenadpark innehåller ett antal gångar mellan borggårdens norra sida och strandlinjen. Gångarna kantas av träd- och buskgrupper, särskilt i korsningarna.

Ett fjärde förslag upprättades 1881 av C. Y. R. Johansson som liknar Lindhs förslag till stora delar. Detta kan antingen tyda på att Lindhs förslag realiserades eller att Johansson ritade ett liknande förslag över området. De tre första förslagen beställdes under Pehr von Ehrenheims aktiva tid på Grönsö, medan det sista förslaget troligen beställdes av Erik von Ehrenheim. Johanssons förslag har trots det schematiska utseendet en del intressanta detaljer som också bekräftas av andra källor. Det visar den rad av popplar bakom vagnsboden som också kan skimras på foton. Det visar poppeln i norra strandpartiet liksom poppeln på översta terrassen. Den vita rundeln kringgårdad av en grönskande kant visar var templet i Kabinettsträdgården var beläget.

Gemensamt för dessa förslag är den, till skillnad från den stränga symmetriska barocken, friare utformningen med slingrande promenadvägar kombinerade med buskage, enstaka friväxande träd och blomsterrabatter. Intressant att notera är att Tettas stuga finns med på Asps, Lindhs och Johanssons förslag. På Johanssons förslag finns östra flygeln/vagnsboden med som revs 1889.

⁸⁶ Tandré, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om 1800-talets förslagsritningar. 2007.

⁸⁷ Nolin, Catharina. 1995.

På det äldsta förslaget, Asps 1869, finns även redskapsboden med och utanför den en plantering som skulle kunna vara den aprikosspaljé som Erik von Ehrenheim omtalar i sina levnadsminnen. De tre förslagen; Asps 1869, Lindhs 1869 och Johanssons förslag 1881, gäller alla nuvarande Norra strandpartiet och området för Piehls blomstergård. Kartöverlägg visar att alla verkar ansluta sig till den södra sidan av mittgången i kabinettsträdgården strax öster om Piehls blomstergård. Den norra delen av Kabinettsträdgården innefattas alltså inte av förslagen. En trolig anledning kan vara att det var för fuktigt där. En annan anledning kan vara att det just på grund av det fuktiga läget varit skillnad i funktionen i den norra respektive den södra delen av Kabinettsträdgården. Som tidigare nämnts verkar Husesynen 1802 utgå ifrån en mittgång som startar redan i hästkastanjeallén och leder in i Stora trädgården/Stallträdgården. Till höger och till vänster om den mittgången fanns det fruktträdskvarter fyllda med mestadels ploommon. Kanske var det fruktträdskvarteren som skulle läggas om till en promenadpark i 1800-talets tyska stil. Säkert är i alla fall att promenadparken på platsen för Piehls blomstergård fanns på 1879 eller -80 då den målats av Olof Hermelin. Promenadparken i Norra strandpartiet fanns med all säkerhet 1884, då duvslaget är byggt. Den lövträdshäck som än idag går mellan borggården och den gamla linden finns med på både Lindhs och Johanssons förslag. Häcken är förmodligen en reminiscens från Kabinettsträdgården och/eller Stora trädgården, då den kanske fungerat som den södra gränsen mot Södra strandpartiet.

Borggården och ramperna

Sårytor efter större grenar på askarna, samt askarnas stamgrovlek talar för att de åtminstone under någon period tillåts växa upp på höjden, förmodligen under 1800-talet.⁸⁸ På foton från ca 1890 tagna på södra terrassen kan en hög askkrona skimra i bakgrunden. De foton som finns i gårdsarkivet visar att de inre lindträdshäckarna har beskurets åtminstone sedan 1863. Förmodligen har de beskurets ända sedan 1802, eftersom husesynen från samma år beskriver dem så.

Hästkastanjeallén

Ett besök på Grönsö ca 1860 omskrivs så här i Erik von Ehrenheim levnadsminnen:

”samt de ståtliga tre kastanjealléerna, som utgå ifrån gården, och om hvilka Årkebiskop Reuterdaahl yttrade: ”detta är den skönaste 3skeppiga Domkyrka jag sett”, (på den tiden tuktades inunder ifrån träden såsom 3 väldiga hvalf-).”

Vittnesmålet tyder på att träden i allén var rejäla.

Norra strandpartiet

Området är, som redan beskrivits ovan, före 1864 präglad av ekonomibyggnaderna som fanns här då. Dammen beskrivs år 1840 så här ”emellan brygghuset och notudden är en gammal ödelagd fiskdamm”.⁸⁹ Erik von Ehrenheim nämner i sina barndomsminnen (1863 eller möjligen 1864) att det bakom stallet fanns en damm. Runt dammens kant fanns en rad växter i en mängd olika varianter, chatteringar och brokiga färger om vilka han säger att han tror att farfar Blomsterfursten planterat in dem. Dock fylldes dammen igen på hans mors begäran. Den var tillsynes bottenlös och det gick åt mängder med stenblock och fyllning för det. Erik von Ehrenheim skriver att det var ett ”vanvetteligt företag”, eftersom det var så svårt.

⁸⁸ Lagerström, Tomas. Muntligt meddelande 2007.

⁸⁹ Bergkvist, Lars. 1840.

Det kan tyda på att området även efteråt var ganska sankt. Om sommaren 1868 skrivs att vedboden, kalkboden och hönshuset försvann från Norra strandpartiet. ”Dammen var nu borta, det vill säga igenfylld och planterad.” Efter det att dessa byggnader försvunnit och dammen fyllts igen anlades promenadparken troligtvis efter Lindhs förslag.

Södra strandpartiet

På foton kan man se att det fanns en rad popplar längs med Nedre borggården mot södra strandpartiet, innan den yngre raden planterades i slutet av 1920-talet.

Stall- och Huusträdgården

Trädgårdarna innehöll som tidigare frukt- och grönsaksodlingar. År 1857 ”fortsattes och ordnades” allén vid vägen och mot ängen i Stallträdgården.⁹⁰ De stubbar som finns kvar idag visar att det då fanns ca 150 träd på en sträcka av 300 meter. Som ovan nämnts i stycket om promenadparken på Grönsö finns ett bevarat planförslag från år 1862 av J. W. Berglund över en promenadpark i Stallträdgården. Förslaget kom aldrig att utföras.

1864–65 restaurerades persikohuset samt lilla orangeriet på udden väster om de större växthuset. Hela området från och med udden till området där vedboden tidigare legat ”ordnades”. Det höga bastanta planket som Reinhold Fredrik von Ehrenheim satt upp för att skydda ”lilla trädgården” behölls.⁹¹ Växthuset och orangerierna försåg hushållet med exotiska frukter och utplanteringsväxter. Erik von Ehrenheim skriver i sina minnen att ”Då föräldrarna efter år 1870 (sista julen på Grönsö) aldrig var en dag på vintern ute så blev växthusväxterna försummade”.⁹²

Holmen

År 1854 reparerades holmen och blomstergrupper planterades där.⁹³

Kabinettsträdgården

I Erik von Ehrenheim levnadsminnen, som bland annat skildrar perioden 1860–65, framgår det att ”Templet” och ”Labyrinten” ligger i Stora Trädgården. Där brukade han leka som barn och han karakteriserar platsen som ”dessa i Franska stilen anlagda härligheter”. Sommaren 1865 ordnades det ”backanaliska” festmåltider med grovt tillyxade matbord i Labyrinten för stora sällskap som kom på besök. Eriks mor tyckte mycket illa om det och fadern deltog mot sin vilja. Erik von Ehrenheim omtalar också den stora mängd formbeskurna häckar av buxbom och liguster som fanns på Grönsö innan 1865. Var dessa häckar fanns är oklart. Det är inte troligt att de fanns i Huus- eller Stallträdgården. Det finns inga foton som visar Kabinettsträdgården under det sena 1800-talet. Eriks minnen talar sammantaget om en plats där insyn inte var möjligt i ögonhöjd, åtminstone inte om man var barn. Franska stilen leder tankarna till tuktad grönska. Sten Karling skriver i Arkitekturminnesföreningen skrift 1930 att den tidigare ägaren, Erik von Ehrenheim, ännu mindes trädgårdens skuggiga gångar av träd och tre alnar höga häckar, tuktade i fyrkant. Mitt i labyrinten stod ”templet” av smidesjärn.⁹⁴

⁹⁰ Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal 1820–1964.

⁹¹ Ehrenheim, Erik von. Bok I Några Minnen 1857–1863. Reparationsjournalen anger år 1862–63 för samma åtgärder.

⁹² Ehrenheim, Erik von. Bok IV. Efter inflyttningen.

⁹³ Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal 1820–1964, alternativt Lundberg et al., 1930–31.

⁹⁴ Lundberg et al., 1930–31.

Vidare skriver Erik om de stora förändringar som skedde i parken ca 1866–68 att:

"de tre dammarna fylldes, den vackra och intressanta Labyrinten slopades och ersattes av den banalaste plantering, sådan man ser i Stadsparker i småstäder och vid järnvägsstationer. Det var modernt just då med engelska gräsmattor och grupper av bladväxter."

och på ett annat ställe i texten:

"hvad vi ännu mer greto och rasade över var att Labyrinten höggs ned. Min mor hade fått för sig att det var för instängt -hon ville ha vyer och perspektif Emellertid fick min moder uppleva att inblicken i Stora trädgården med Stora linden och mittgången åter försvann. Hennes skapelse fördärvades totalt genom att hennes sonhustru (Alice) planterade gruppen med granarne. Denna grangrupp kunde min mor aldrig tåla och det fick jag ofta höra. Det ena af de 2 sk Templen fick stå kvar men det andra höggs ned. Genom att numera ingen klängväxt på länge funnit utefter "järntemplet" är detta verkl. nästan löjligt. Träden bilda icke heller längre något hvalf öfver Templet."

Promenadparken på Grönsö. Vy mot Tettas stuga med slottet i bakgrunden. Olof Hermelin 1879.

De bevarade ritningarna från Lindh, Johansson, Asp och slutligen Piehl samt Eriks levnadsminnen visar att man ägnade mycket tankar under åren 1865 -1925 åt hur den södra delen av Kabinettsträdgården skulle omgestaltas. Det är troligt att Sven Lindhs planförslag från 1869 fick utgöra underlag för vad som anlades i den södra delen av Kabinettsträdgården efter det att labyrinten huggits ned. En målning av Olof Hermelin ger en illustration av området som en promenadpark.⁹⁵ Den nu bevarade, norra delen av Kabinettsträdgården, omnämns eller avbildas inte på samma sätt. Det ligger därför nära till hands att tro att den lämnades till ”fri utveckling” och så småningom fick det utseende den har idag.

⁹⁵ Olof Hermelin besökte Grönsö 1879. Tavlan kan ha målats vid det tillfället. Stora huset, som skymtar i bakgrunden, har ett tegeltak på målningen. Taket på stora huset lades om till plåttak år 1885 enligt reparationsjournalen.

Erik och Alice von Ehrenheims tid 1879–1943

År 1879 låter statsrådet Pehr von Ehrenheim sonen Erik (1854 –1930) överta förvaltningen av Grönsö. Erik bosätter sig på Grönsö med systemen Ulla. Under sina första år genomför han förändringar och upprustningar både i huset och ute i parken. År 1888 gifter sig Erik med Alice Blomstedt (1858 –1943) som särskilt ägnar sig åt att förbättra fruktodlingarna på Grönsö. Den inventering av Grönsö som gjordes i del 1 av *Svenska trädgårdskonsten sådan den bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar* (Lundberg red. 1930) finns jämförd med dagens situation i *Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter* (Anna Tandré, 2007). Se bilaga. Denna inventering utgör, tillsammans med Carl Gustaf von Ehrenheims minnen samt foton, underlag för beskrivningen av parken runt 1930.

Pomologen Nils Sonesson har skrivit om Grönsö 1922⁹⁶ och 1925⁹⁷. I artikeln från 1922 ingår renritade kartor över Grönsö för år 1703, 1795 och det innevarande året 1922. Anmärkningsvärt är att hela Kabinettsträdgårdens gångsystem finns kvar på 1922 års karta trots att området omgestaltats till en promenadpark. Att promenadparken existerade i Norra Strandpartiet sedan 1880-talet vet vi genom foton, vilket inte heller är representerat på 1922 års karta. Formen på södra terrassen är på kartan rektangulär, medan den i texten från 1925 beskrivs som ”i cirkelform”.

Med den vetenskapen verkar det som om Sonessons karta för år 1922 inte är tillförlitlig. Vad gäller uppgifterna om fruktodlingarna, som var hans specialområde, är förmodligen innehållet mer korrekt. En tidig flygbild tagen mellan 1929 och 1935 ger mycket information. Bland annat ser man verksamheten i Huusträdgården, rester av gångvägar i Norra strandpartiet och hästkastanjen på gårdsplanen. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”.

Stallträdgården

I princip så var den främre delen av trädgården fylld med äppelträd, medan de borte kvarteren innehöll plommon. Päron fanns också. I området runt fruktbodsplatsen fanns en körsbärslund.⁹⁸ Fram till mitten eller slutet av 1960-talet⁹⁹ fanns ett gammalt päronträd, ”Jakobs päronträd”, i Stallträdgården. Erik von Ehrenheim intresserar sig för fruktodlingarna, han låter beskära träden –något som tidigare aldrig skett –och upprättar plankartor över trädgårdarna. Alla träd förses med namnetiketter. När hans nyplanteringar blir förstörda, tappar han intresset och det är först efter giftermålet med Alice 1888 som arbetet tas upp med full kraft igen.¹⁰⁰ På 1890-talet fällde man en del fruktträd, jämförbara med ”Jakobs päronträd”. Intrasslade bland deras rötter fann man gamla mynt, varav det äldsta var från 1634.¹⁰¹ År 1892 anlade Alice en försöksträdgård med 200 olika sorters fruktträd för att se vilka sorter som klarade sig bäst. Det visade sig bl.a. att plommon var lämpligt att odla i den styva lerjorden.¹⁰²

⁹⁶ Sonesson, Nils. 1923.

⁹⁷ Sonesson, Nils. 1925.

⁹⁸ Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

⁹⁹ Ehrenheim, Carl Gustaf von. Muntlig uppgift, april 1995.

¹⁰⁰ Ehrenheim, Erik von, Eriks minnen II 1879 –85.

¹⁰¹ Sonesson, Nils. 1923.

¹⁰² Sonesson, Nils. 1923.

Trädet "Jacobs får" i Stallträdgården runt år 1930

År 1897 innehöll fruktträdgårdarna över 1500 fruktträd.¹⁰³ Antalet var lika högt 1909. Då fanns 1260 träd i Stallträdgården och 300 dvärg- och kordongträd i Huusträdgården.¹⁰⁴ Efter hårda återkommande urvalsgallringar var antalet nere på drygt 1000 träd 1920.¹⁰⁵ År 1925 innehöll Stallträdgården cirka 1400 fruktträd.¹⁰⁶ Foton visar att fruktträden stod i bar jord och att jorden under träden harvades för att minimera mögel och sjukdomar på frukten. En bevarad inventeringslista över fruktträdssorterna under Alice tid upprättades av sonen Gustaf von Ehrenheim¹⁰⁷. Längs den grusade mittgången fanns en lång perennrabatt som ledde ända fram till trädgruppen längst ned i trädgården. I sydöstra hörnet av Stallträdgården uppsattes grindstolpar av sten. De är tillverkade år 1880 men är flyttade hit vid ett senare tillfälle av Alice.¹⁰⁸ De leder till en körväg som gick mot Tegelsundet. År 1882 revs fruktboden i Stallträdgården¹⁰⁹ och fruktbodsplatsen blev upptagen till köksland.¹¹⁰

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början-Uppland. Stockholm 1909.

¹⁰⁵ Sonesson, Nils. 1923.

¹⁰⁶ Sonesson, Nils. 1925.

¹⁰⁷ Ehrenheim, Gustaf von.

¹⁰⁸ Erik von Ehrenheim, Bok IL 1865, alternativt Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

¹⁰⁹ Sonesson, Nils. 1923.

¹¹⁰ Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal. 1820 -1964.

År 1911 i samband med 300-årsjubileet på Grönsöo lät Alice von Ehrenheim resa skyttstenen på samma plats. Stenen är nu flyttat till Kabinettsträdgården.¹¹¹

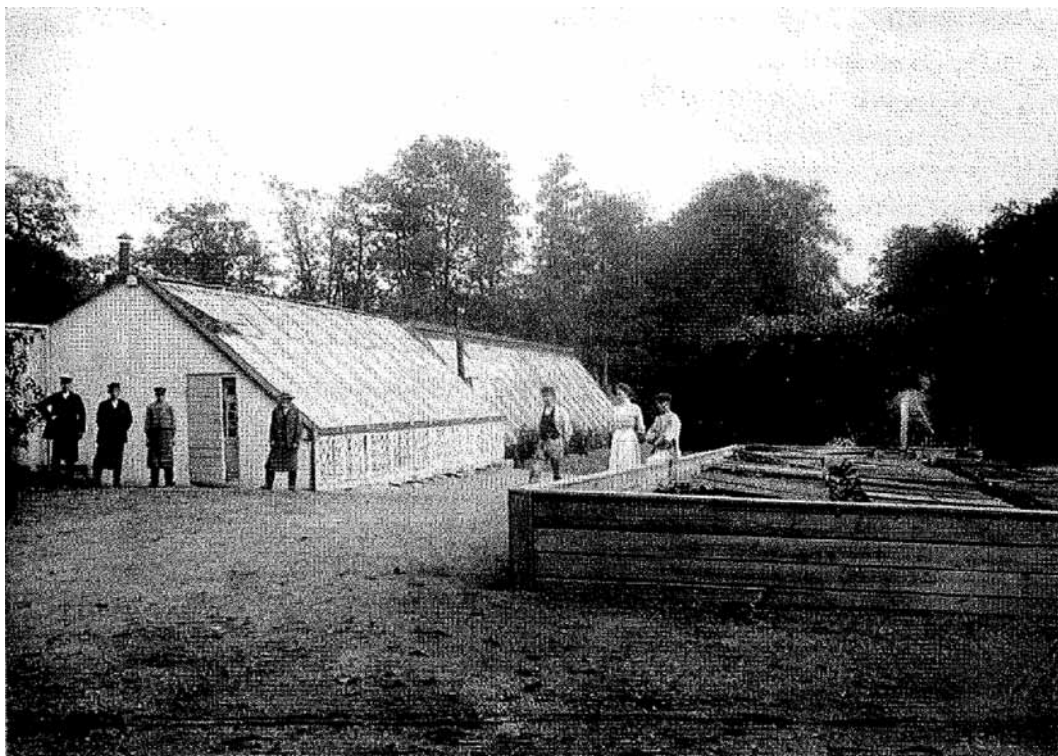
Äppelplockning i Stallträdgården runt år 1930.

Under den här tiden var Stallträdgården inte hägnad. Ett staket fanns mot Djurgårdssidan på ett parti närmast stallet, där fanns en hästhage.

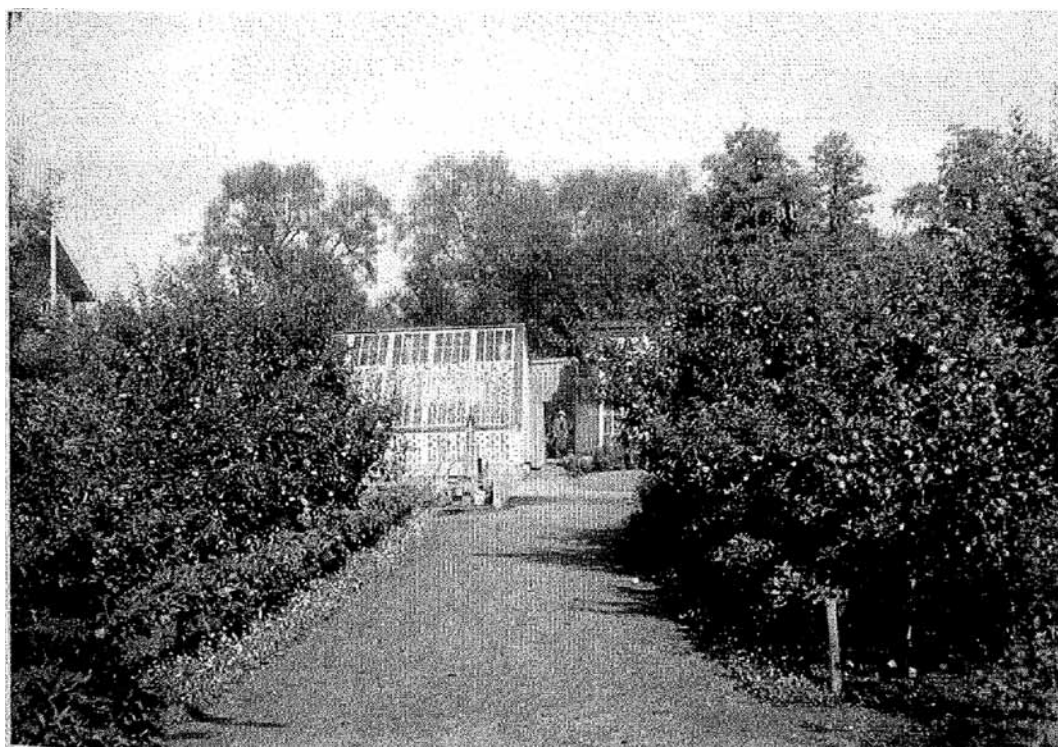
Huusträdgården

I trädgården fanns orangeri, persikohus/växthus och vinkast jämte bänkgården. Förmodligen revs lilla orangeriet på udden under Eriks och Alice tid men uppgift saknas om det. År 1884 rustas vinkastet med en eldkanal för uppvärmning. År 1912 finns en notering om staket kring köksträdgården i reparationsjournalen. Det fanns ca 300 dvärg-och kordongträd i Huusträdgården.

¹¹¹ Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

Huusträdgården. Persikohuset, vinkasten och i förgrunden bänkgården. 1918.

Huusträdgården med mittgången mot växthuset runt år 1910. Se kordongträden längs kanten.

Alice von Ehrenheim gjorde år 1935 en ritning över trädgårdens träd och sorter. Ännu en ritning över fruktträden gjordes av Louise von Ehrenheim 1949, vilket har följts upp med en inventering och uppgifter inhämtade från Jacob och Carl Gustaf von Ehrenheim, allt insamlat av Anna Tandre, Institutionen för stad och land, SLU, 2006.¹¹²

Så här beskriver Carl Gustaf von Ehrenheim: Trädgården var på 1930-talet uppdelad i fyra kvarter. Längs sidorna mot sjön och allén gick en spalje bestående av höga och låga stolpar med ca 2 meters mellanrum över vilket ledde en grov järntråd. Vid de höga stolparna stod vinbär på stam, vid de låga italiensk clematis som bands upp vid tråden på sommaren. Från borggården gick en plommon-, körsbärs- och päronallé mot nuvarande Gula villan. I allén, mellan träden löpte smala krasserabatter. Längs stranden väster om allén gick en smal grusgång som anslöt vintervägen till grusplanen framför Gula Villan. Gula Villan inrymde även packboden för äpplen.

Alice i packboden i nuvarande Gula villan. Ca 1920.

¹¹² Tandre, Anna. Kapitlet om Huusträdgården. Avhandlingsmanus. 2007.

Efter Gula villan låg ett första växthus som användes för vinterförvaring av agaver och palmer. I det andra växthuset fanns det vinstockar. Husen var förbundna med varandra av ett gult plank med en päronspaljé. Husen hade också en gemensam murad tegelkanal för uppvärmning. Åtminstone från och med perioden omkring 1900 fram till och med 1900-talets mitt odlades fruktträd i enkla kordonger utmed grusgången i nord-sydlig riktning. Foton visar att kordongträden stod i rabatter med tusensköna. Långa, breda perennrabatter med främst pioner, riddarsporrar, sibirisk nunneört, nepeta, aklejer och bolltistlar mm löpte längs grusgången i väst-östlig riktning. (Se Bilaga Inventering av kulturväxter ... ” för art-och sortnamn.) I dessa perennrabatter fanns det också fruktträd –plommon, körsbär och päron. Framför Gula Villan låg bänkgården, där man satte tidig potatis, gurka och meloner. I landet nedanför bänkgården odlades snittblommor för slottet. Jordgubbar odlades också här. I sydvästra kvarteret odlades mycket violer och penséer. Inuti kvarteren fanns äppelträd på dvärgstam. Längs med Suckarnas gång fanns en kant med julrosor. I övrigt odlades grönsaker till hushållet i nya trädgården. Bärbuskar odlades i Stallträdgården längs mittgången. Karaktären på trädgården var vacker, en plats för blommor om än öppen för blåst.¹¹³ Vid sidan av Carl Gustafs minnen av Huusträdgården finns också en text författad av system Ulla. Där tas ytterligare några växter upp¹¹⁴

Nya fruktodlingar

År 1922 påbörjades anläggningen av en ny fruktträdgård, intill Stallträdgården, med 1000 fruktträd.¹¹⁵ Trädgården syns på flygbilden från 1930. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”. Vid planteringen lades mynt ner i marken för att föra den gamla traditionen vidare.¹¹⁶ Idag finns den nya trädgården inte kvar, marken visade sig vara mindre lämplig för odling. Istället har fruktträd planterats på andra platser på ön. År 1928 byggdes ett tomathus i nya trädgården.¹¹⁷ Den nya trädgården var också den plats där man odlade de flesta grönsakerna till hushållet.¹¹⁸

Ruddammen

År 1879 -80 ordnades området bakom Suckarnas gång. Ruddammen var då igenfylld och Erik von Ehrenheim lät göra en gång som slingrade sig fram.¹¹⁹ I senare beskrivningar av området finns inga noteringar om att området skulle vara gestaltat på något sätt.¹²⁰

Hästkastanjeallén

År 1880 låter Erik von Ehrenheim göra allén körbar genom att en riktig körväg anläggs.¹²¹ Många av träden för också illa och dog av de fuktiga förhållandena som rådde mellan ladugården och gatkröken. Erik von Ehrenheim låter därför höja upp vägbanken och ersätter där hästkastanjerna med ask, lind och al. Några idag kvarvarande hästkastanjer vid ladugården visar alléns ursprungliga längd. Erik von Ehrenheim skriver i sina minnen: ”Vidare drog jag fram kastanjeallén till den s.k. Gatkroken, planerade, grusade, sandade och putsade upp detta område som förut såg rysligt ut.”¹²²

113 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

114 Ehrenheim, Ulla von. 1996.

115 Sonesson, Nils, 1925.

116 Ibid.

117 Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal. 1820 1964.

118 Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-11-07.

119 Ehrenheim, Erik von. Bok XI Översikt 1878 1903.

120 De beskrivningar som åsyftas är Lundberg 1930 och Sonesson 1922 och 1925.

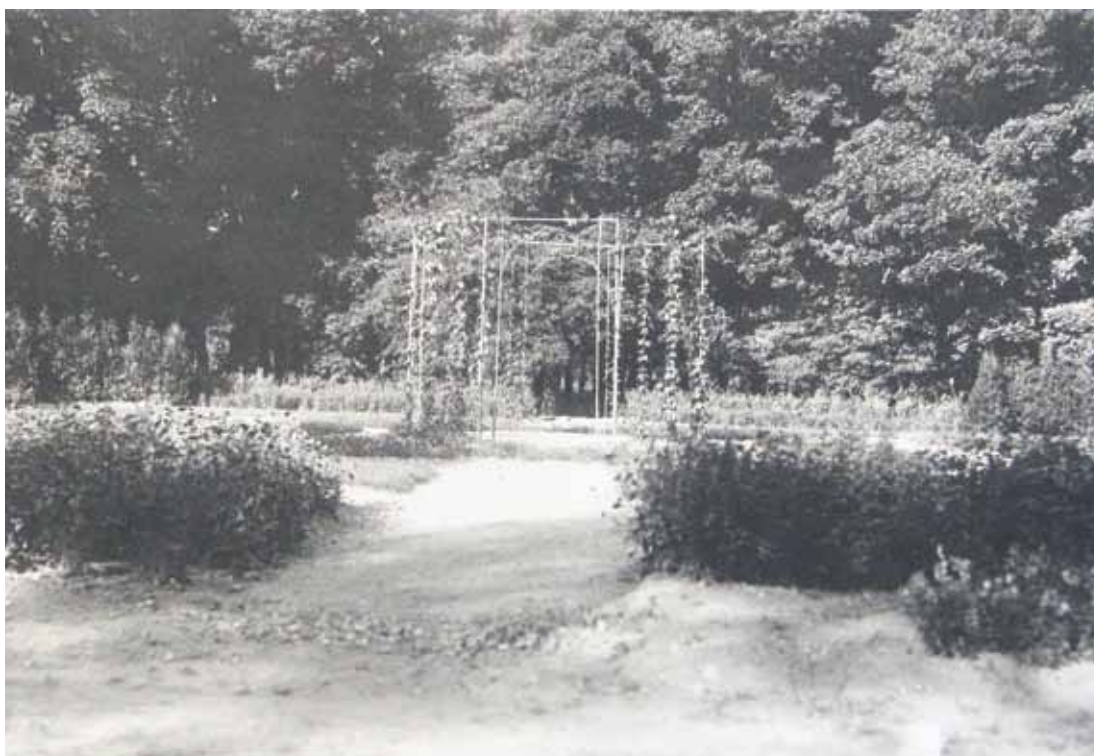
121 Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-03-05.

122 Ehrenheim, Erik von. Bok XI Översikt 1878 1903.

Endast några av de träd som idag finns i de fyra raderna från Suckamas gång och österut i allén är hästkastanjer. Vad Erik von Ehrenheim menade med att han ”drog fram” allén kan alltså röra sig enbart om en vägrestauration. På 1930-talet är hästkastanjerna mäktiga och de grövsta har en stamomkrets på 450–475 cm.¹²³

Piehls blomstergård

På platsen för den lilla promenadparken i den före detta södra delen av Kabinettsträdgården anlades Piehls blomstergård 1925. Blomstergården är i grunden en cirkel delad i fyra delar av en korsgång. Piehls första ritningar är daterade augusti 1924. Där syns templet utanför den nya anläggningen, förmodligen på sin ursprungliga plats. Mitt i blomstergården finns en springbrunn utan någon överbyggnad.

Piehls blomstergård som nyanlagd. Ca 1925.

Den senare ritningen daterad februari 1925 visar templet i mitten av anläggningen såsom idag. Templet flyttades alltså vid anläggningen av Piehls blomstergård något från sin gamla plats. På marken under templet lades kalkstensplattor men den springbrunn som fanns på ritningen anlades aldrig. Kalksten var även tänkt att användas till gångarna men grusgångar anlades istället. Templet omgavs av buxbomsinfattade rabatter med annueller. Utanför rabattarna låg gräsytor som i sin tur omgavs av rabatter med perenner. Blomstergården avgränsades av en spireahäck och fyra thujaber-såer, dessa häckar är desamma som finns idag. Spireahäcken består dock av den vanliga bukettspirean (*Spiraea vanhouttie*) och inte häckspirean (*Spiraea salicifolia*) som Piehl föreslog.

123 Lundberg, Erik. 1930–31.

De rabatter som var tänkta att ligga utanför thujabersåerna anlades aldrig efter Piehls anvisningar. Olle Piehls originalritningar förvaras i gårdsarkivet. Blomstergården är ett gott exempel på en ny vurm för klassicistiska formträdgårdar vanlig under 1900-talets första decennier. Kvarter med blommor inramas av häckar, murar och gångar i en symmetrisk och geometrisk plan.

För år 1938 uppges att innehållet i annuellrabatterna i blomstergården byttes ut till polyantarosor. Skiss över vilka rosor som planterades förvaras i gårdsarkivet. Kring dessa rabatter var det då en smal lavendelhäck. Endast två av de rabatter som låg utanför thujahäcken fanns en tid. De vette mot "Gamla stan" och var fyllda med liljekonvaljer.¹²⁴ Bersåerna är idag höga, kraftiga och välklippta. Öster om blomstergården växer två gamla ekar planterade under förra hälften av 1800-talet. Bakom dem, nära Drottning Kristinas lind, stod 1930 två vackra exemplar av Kaukasisk vingnöt.¹²⁵ Dessa finns inte kvar.

Borggården

Under Erik och Alices tid fick borggården den öppna karaktär den har idag utan staket, plank och den mängd ekonomibyggnader som fanns här tidigare. Vagnsboden var den sista byggnad som revs 1889, förutom Tettas stuga som fanns fram till 1932.¹²⁶ I söder kantades borggården av en rad italienska pelarpopplar planterade ca 1870.

Gymnastiserande pojkar på Grönsö. I bakgrunden skymtar muren av pelarpopplar. Ca 1920.

124 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

125 Sonesson, Nils. 1925.

126 Ehrenheim, von. Hovmarskalkens reparationsjournal. 1820–1964.

Förmodligen har dessa popplar stått på rad bakom vagnsboden, vilket också kan ses på Johanssons plan 1881. Dessa popplar ersattes av en ny rad planterade på 1920-talet. Alla dessa träd utom ett togs bort ca 1950. Mitt på borggården fanns under en period en rund rabatt.

Midsommar på Grönsö runt förra sekelskiftet.

Rabatten syns på ett enda foto taget ca 1900, se bild ovan. Den runda rabatten finns också med på Lindhs förslag 1869 och verkar utsuddad på Johanssons förslag 1881. På borggården, ungefär i linje med gången till källaren, stod en hästkastanj, den föll på 1930-talet¹²⁷. Mitt emot stod en oxel.

Häckarna och ramperna är avbildade på en mängd foton runt sekelskiftet. Fotona visar täta häckar där kronorna gått ihop och bildat en homogen rak form mellan nedre och övre borggården. Ingen uppstamning eller kronbeskrning från undersidan har heller skett, varför trädens gröna volym har sträckt sig ända ned till marken. Med tiden hade trädhäckarnas volymer blivit så ansenliga att slotets nedre våning helt skymdes.

¹²⁷ Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

Tettas stuga och hästkastanjen ca 1920. Foto Nordiska museet.

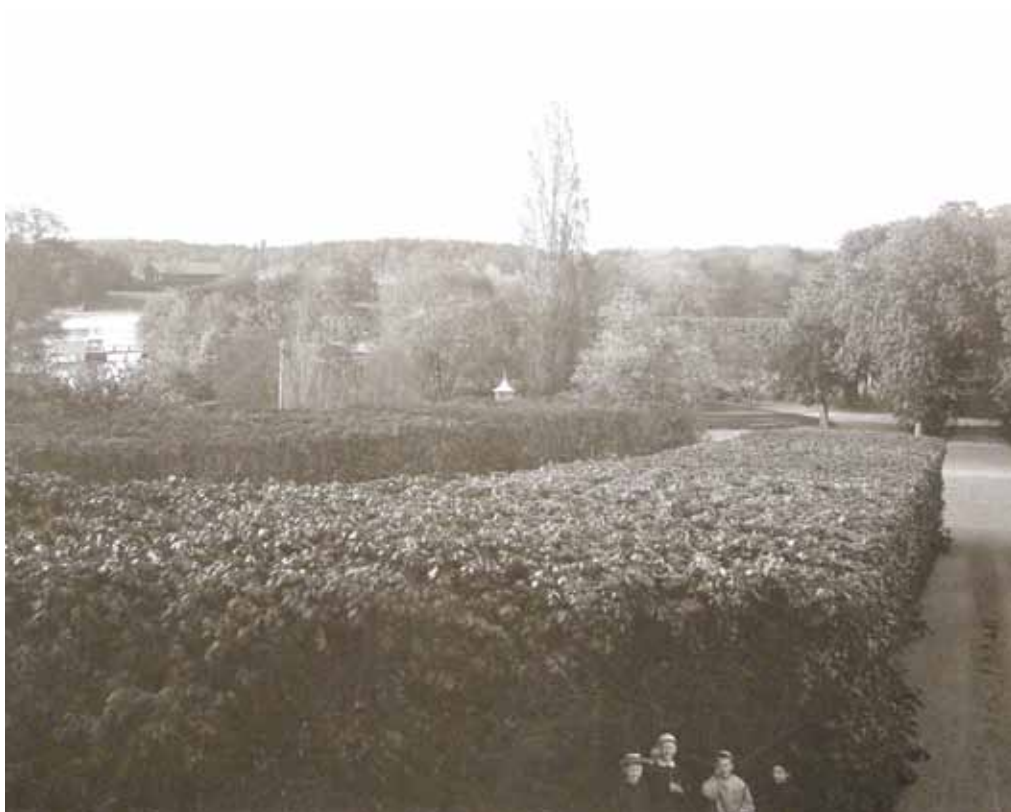
Norra strandpartiet

Den lilla promenadparken i Norra strandpartiet utvecklas hela tiden från den första anläggningen till att den successivt försvinner på 1950-talet. De äldsta bilderna visar poppeln som enligt uppgift fanns där redan på 1860–70-talet samtidigt med stallet. Bredvid poppeln står duvslaget, byggt 1884, i en plantering. Planteringen ligger i kanten av en rund gräsyta som kringgärdas av en grusgång. I samband med Erik och Alice giftermål 1888 planteras ornäsbjörken mellan vintervägen och Huusträdgårdsallén och nutkacypressen bredvid Huusträdgården. Ankor simmar i dammen som trots igenfyllnad har en vattenspegel på en sommarbild. En gångväg går över dammen lagd på en stenbank.¹²⁸

128 Ibidem.

De massiva trädhäckarna runt förra sekelskiftet.

Norra strandpartiet skymtar från andra våningen. Poppeln och duvslaget står mitt i anläggningen. Ca 1900.

I bilder från nästa skede, baserat på flygbilden ca 1930, syns att duvslaget har ersatts av en flaggstång som står i mitten i cirkeln, poppeln finns inte längre kvar och en liten ädelgran¹²⁹ är planterad i närheten av oxeln. En stor pil dominerar norra sidan av dammen.¹³⁰ En parksyren stod i hörnet borggården och vintervägen, den står kvar än idag. Parkens svängande gångar leder fram mellan gräsmattor med buskar och träd.¹³¹

Norra strandpartiet som promenadpark. Ca 1900.

Tredje skedet, baserat på flygbilden ca 1945, syns att flaggstången är flyttad från läget i den runda ytan till placeringen den har idag. Den runda gångvägen är definitivt på väg att försvinna. Ädelgranen är stor och en stor salix står på strandvägen ungefär mitt för ädelgranen. Gräsytan/dammytan mellan tvättstugan och den före detta vägbanken är vildvuxen, medan gräsytan/dammytan mellan vägbanken och den stora pilen är kortklippt.

Södra strandpartiet

Området var så vitt man vet som en naturlig mälärvik. Bakom flygeln fanns det en trädgård med köksväxter. Förutom kanten med pelarpopplar som beskrivits ovan, fanns här gräsmatta. Äldre foton visar att växtligheten var rikare, här fanns mer buskage och träd än idag. Två kycklingburar brukade placeras ut på gräset sommartid.¹³²

129 Lagerström, Tomas. Art- och sortbestämning från foton. Förmodligen: *Abies concolor* 'Violacea'.

130 Lagerström, Tomas. Art- och sortbestämning från foton. Några sorter kan vara aktuella: Silverpil *Salix alba* var. *sericea* Gaudin), alternativt gulpil (*Salix alba* var. *vitellina* (L.) Stokes) eller den rena arten vitpil *Salix alba*, 2007.

131 Lundberg, Erik. 1930-31.

132 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

Södra strandpartiet, En inspektor vid gården sitter på bänken med fru och barn vid flygelgaveln. I bakgrunden skymtar Bränneriet.

Terrasserna

Terrasserna måste ha utgjort en obeskrivlig syn runt förra sekelskiftet. Foton visar att terrasserna var mycket ombonade med växtlighet både som tak, väggar och golv. År 1879 lät Erik von Ehrenheim bygga en ny terrass nedanför den översta nivån. Den kallades frukostterrassen och blev en uppskattad plats för tolv-frukosten. Fyra nya trappor medföljde terrasserna. Denna terrass hade man tidigare inte kunnat komma ned på, den var som ett sluttande plan, alldeles otillgänglig. Mellan träden växte gräs, blåklockor och kejsarkronor.¹³³

På gaveln mot söder fanns en grönmålad spalje med en vit och två rosa klängrosor. Den halvrunda terrassen nedanför den södra gaveln var delvis omgiven av häckar av syren, schersmin och pimpinellros. I mitten stod en medeltida dopfunt och kring den växte pioner, bolltistlar och riddarsporrar.

Den översta terrassen var grusbelagd och mot sjösidan avgränsad av en vitmålad balustrad som byggdes 1892 och revs någon gång efter 1953. På balustraden stod det järnkrukor med agaver. Längs kortsidorna växte doftschersminhäckar. Framför balustraden gick smala rabatter med begonia bland annat. På 1800-talet fanns även rabatter mitt på grusytan på översta terrassen. På nedsidan av balustradmuren fanns en syrenhäck kant i kant med murkrönet. Mitt för stora dörren var häcken manshög och ramade in den halvcirkelformade sittplatsen. Hela slottets västra fasad täcktes av vildvin som klättrade på en spalje upp till övre våningen.

¹³³ Ehrenheim, Erik von, Bok II 1/11 1879– 27/1 1885 samt Bok XI Översikt 1878–1903. 1905.

Terassemas mittaxel mot sjön ca 1900 samt 2007.

I södra änden stod en väldig pyramidpoppel ”med säkerhet en av landets största”. Härifrån gick gångar mellan täta häckar ned till den konstgjorda holmen. På översta terrassen mot gårdssidan stod på varje sida om porten ett runt träkar med en palm. De var köpta på auktion på Hässelbyholm och kallades ”Mimmi” och ”Ludvig” (Lillienkrantz). Första avsatsen uppifrån, frukostterrassen, hade på kortsidorna häckar av sibirisk häckkaragan. Nedanför frukostterrassen fanns en slänt som var klädd med vintergröna. Slänten avslutas med en mur och nedanför muren fanns en häck med spirea. Mittenslänten och den nedersta långa slänten var även de täckta med vintergröna. I mittenslänten fanns också en mängd tulpaner. Längs med trapporna växte låga häckar av liguster. Trapporna var av trä och gråmålade. Vid varje trappas nedre ände stod på varje sida ett fyrkantigt träkar med en stor helt grön agave. Längst ned fanns på södra sidan om sista trappan en halvcirkelformad berså uppbyggd kring en spalje med en fast bänk, allt grönmålat. På spaljen växte amerikansk träddödare och pipranka (Lundberg et al.) Mitt emot bersån stod en virginiahägg (*Prunus virginiana*). Terrasserna skuggades av ett tak av klippta lönnar som uppifrån slottets andra våning bildade ett golv i vyn över Mälaren.¹³⁴ Området mellan de raka terrasserna och köksterassen innehöll inga perenner eller prydnadsbuskar under den här tiden. På andra sidan – i området mot holmen – fanns då en gångväg som gick i en båge upp mot källaringången – mörka gången – ned till strandpromenaden. Helt nära strandpromenaden fanns en rosenbuske med små gula rosor. Uppe mot mörka gången fanns en ellipsformad rabatt med perenner; pioner, riddarsporrar, bolltistel, flox, löjtnantshjärta och trollius.¹³⁵

Det fanns i hela området rikligt med bänkar och sittplatser, främst på halvcirkeln på översta terrassen, på frukostterrassen och i bersån längst ned.

¹³⁴ Wallin, Sigurd. 1952.

¹³⁵ Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2007.

Mela Anderberg och Pehr von Ehrenheim. Fotot taget ca 1891 innan balustraden uppfördes.

Alice von Ehrenheim med en av sönerna på terrassen. Ca 1893.

Samkväm på Frukostterrassen. Ca 1920. Observera mattorna av vintergröna.

Frukostterrassen nerifrån ca 1920.

Terasserna runt år 1930.

Strandlinjen nedanför terrasserna

Strandlinjen nedanför terrasserna bestod delvis av en stensatt strandskoning med en klippt häck framför. Häcken var uppkommen på naturlig väg och innehöll bland annat al, pil och ask. Den hölls klippt i kant med murkrönet. Längs stranden mellan tvättstugan och lusthuset växte al, ask, asp och hägg. Vid lusthuset återkom den klippta häcken och fortsatte runt hela uddens södra sida. Innanför häcken, på terrassen ovanför strandskoningen, löpte en smal rabatt med iris (*Iris germanica*).¹³⁶

Många träd vid vattnet står fortfarande kvar men den klippta häcken återfinns bara runt holmen och en bit in i Stallviken.

Kinesiska lusthuset och irisrabatten. Ca 1930.

Djurgården

Djurgården är sedan gammalt indelat i skogsdjurgården åt norr och lövdjurgården åt söder. Lövdjurgården, området söder om Stallträdgården, upplevdes som vildvuxet 1930. Där växte asp, ek, hassel, lönn, rönn och sälg. Undervegetationen bestod bl.a. av brudbröd, häckvicker, krollilja, skogsklöver och stor blåklocka.¹³⁷ Gränsen går från Stallträdgårdens sydöstra hörn och mot Tegelsundet där det fanns en gärdesgård som skiljde områdena åt. Här gick också en stig till Tegelsundet. Närmast gården, bakom stallet fanns en hästhage som gränsade till Stallträdgården. Längre österut låg en tennisbana gjuten i cement som Erik von Ehrenheim lät anlägga.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Lundberg, Erik (red). 1930–31.

Louise och Gustaf von Ehrenheims tid 1943 - 1953

Efter Alice von Ehrenheims död hösten 1943 börjar parken av ekonomiska skäl förenklas. Flygbilder från ca 1930 visar byggnaderna, bänkgården och odlingsytorna när park och trädgård fortfarande var på topp och förra sekelskiftets rika odlingar hölls i stånd. Flygbilderna från ca 1945 ger en bra bild av hur situationen förändrats på ca 15 år. Se bilaga "Kartor, planer och flygbilder". Inga nya delar eller växter tillkommer under denna period i parken på Grönsö.

Huusträdgården

Växthuset närmast trädgårdsmästarbostaden, nuvarande Gula Villan, revs och framsidan på vinkasten revs. I och med att växthuset försvann fanns inte längre möjlighet att vinterförvara agaver och palmer som då försvann från terrasserna runt slottet. Trådstaket med clematis och vinbär på stam togs bort. Hornö-badhuset plockades ner och förvaras därefter på gårdsmuseet.¹³⁸

Stallträdgården

De två kaukasiska vingnötsträden (*Pterocarya fraxinifolia*)¹³⁹ bredvid stora linden togs bort. Inne i trädgården togs rabatterna med buskar och perenner bort längs med stora mittgången.¹⁴⁰ Efter krigsvintrarna när många träd dör, sätts ett modernt staket upp runt stallträdgården för att skydda de nyplanterade träden från viltskador.¹⁴¹

Terrasserna och borggården

Poppeln på översta terrassen höggs ned, likaså fem av de sex popplarna utmed borggården som planterats i slutet av 20-talet. Den runda rabatten som fanns i gräsmattan utanför flygeln lades igen, likaså perennrabatten mot sjön vid sidan av "mörka gången". Bersån med spjälor vid kinesiska lusthuset togs bort. Lilla båtbyggnaden mellan lusthuset och brygghuset revs. Två trätrappor från västra änden av den översta terrassen revs också.¹⁴²

De engelska gångarna

Träden i området för de engelska gångarna som tidigare hamlats på samma höjd som terrasslönarna får vara friväxande.

138 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2002.

139 Carl Gustaf kallar dem sibirisk vingärt vilket leder tankarna till *Caragana arborescens*, men Karling o Lundberg har nog rätt.

140 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2002.

141 Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 2007-02-05.

142 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2002.

Popplarna vid borggården 1946.

Carl Gustaf von Ehrenheim 1953 – 1989

När Carl Gustaf von Ehrenheim bosätter sig på Grönsö 1953 förenklas trädgården ytterligare för att minska kostnaden för arbetskraft i trädgården. Slottet, som då är ganska omodernt, kommer att stå obebott en tid, medan Carl Gustaf von Ehrenheim och hans familj bosätter sig i trädgårdsmästarebostaden. Flygbilden 1970-talet ger en god bild över läget då. Se bilaga ”Kartor, planer och flygbilder”.

Huusträdgården

Ett stort projekt är att bygga om den gamla orangeri- och trädgårdsmästarebostaden till bostaden Gula villan. Därigenom försvann packboden som varit inrättad där och en ny packbod inrättades i stallbyggnaden. För att få mer plats bakom stallet och den nya packboden höggs ekgången i kanten av Stallträdgården ned. Resten av vinkasten revs och det redskapsförråd som varit inrymt där flyttades också till stallet, liksom snickarboden från det lilla runda ”hönshuset”. De fruktträd som stod efter stora gången mellan borggården och Gula villan höggs ned utom de två stora päronträden som finns än idag. Då försvann också krasserabatten som träden stod i. Kordongträden längs med den nord-sydliga mittgången höggs ned och gången lades igen med gräs. Cementmuren kring bänkgården revs också.¹⁴³ Jorden mellan och under fruktträden såddes igen med gräs ca 1960.¹⁴⁴

Fruktträdsallén i Huusträdgården ca 1950.

143 Ibidem.

144 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. Kapitlet om Huusträdgården. 2007.

Stallträdgården

När slottet och parken blir byggnadsminne 1964, innefattades terrasserna mot sjösidan, borggården och hästkastanjeallén, däremot innefattades inte Stallträdgården utan gränsen drogs bakom stora linden. Av den anledningen sattes inga resurser på alléerna runt Stallträdgården. Den yttre lindraden stod utan vård. Den inre askraden avverkades ca 1985 med hänsyn tagen till fruktträden i Stallträdgården. Ekgången bakom stallet avverkades.

Piehls blomstergård eller ”planteringen”

Blomsterrabatterna lades igen, medan thuja- och spireahäckarna behölls. På rabattyterna såddes gräs. Templet stod kvar i mitten.

Borggården och trädhäckarna

Foton vintertid visar att häckarna hade stammar och att det är trädkronorna som blivit ”hängande” som skapat de mäktiga lövmassorna. På 1960-talet stammas häckarna upp så att stammen blir synlig i lövat tillstånd.

Hästkastanjeallén

Under 1970-talet kompletterades luckorna i hästkastanjeallén. De nya hästkastanjerna hade inte samma proveniens som de gamla och har heller inte kunnat etablera sig bra mellan de äldre träden, vilket haft till följd att tillväxten på dessa träd varit dålig.

Lindallén

År 1980 fortsattes hästkastanjeallén norrut genom att lindar planterades på sträckan över Stalllängen. Utanför lindarna hade tidigare rader med alar stått som avverkats.

1970-talets arbeten

Under slutet av 60-talet och början av 70-talet gjordes stora arbeten på Grönsö med hjälp av AMS-bidrag. Stora huset putsades om 1968. Bränneriet fick ny stenfot och rustades, likaså fick kinesiska lusthuset ny stenfot. Strandskoningar, trappor och murverk gjordes om. Den stora dammen grävdes upp igen.

Terrasserna

När stora huset putsades om 1968, togs vildvinet bort från fasaden. Med hjälp av AMS-bidrag ersattes de då ruttna trätrapporna år 1970 – 71 av trappor i granit och häckarna grävdes bort. Samma år togs vintergrönan bort och på terrassluttningarna såddes gräs.¹⁴⁵ Även balustraden togs bort, eftersom den var av trä och rutten och ett återställande skulle vara för kostsamt.¹⁴⁶ Strandskoningen mellan lusthuset och holmen restaurerades också 1970.¹⁴⁷ Irisrabatten togs då bort för att ersättas av mindre skötselkrävande gräsytor.¹⁴⁸ Den nya strandskoningens stödmur i betong gjorde det inte längre möjligt att ha en rabatt på kanten. Några utplanteringsväxter eller växter i krukor fanns inte

145 Ehrenheim, Carl Gustaf von, Intervju 1995.

146 Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2002.

147 Däremot restaurerades inte terrassmurarna kring tvättstugan 1970 utan först år 2000. Då gjordes även arbeten på murarna mot borggården. Fotodokumentation från arbetena 1970 finns i gårdsarkivet,

148 Ehrenheim, Carl Gustaf von. Intervju 1995.

sedan 20 år på terrasserna. Lönnarna fortsatte att skötas med beskärning vårtid i höjd med andra våningen.

Alla dessa förändringar gjorde att karaktären på terrasserna fullständigt förändrades inom loppet av 20–30 år. Ingen växtlighet i mark- eller busknivå förutom gräs förekom längre i området. Det blev öppnare, ljusare och mindre ombonat och skyddat.

Dammen

Norra strandpartiets damm grävs upp och får delvis en ny form i samband med AMS-arbetena 1970. Muddermassorna kommer delvis att fylla upp den inre delen av Kofsan. På slänterna planteras gräs och iris.

Sammanfattning

De stora förenklingar som skedde i parken på Grönsö var resultatet av en överlevnadsstrategi i en tid då kostnaderna för arbetskraft sköt i höjden. Att förenkla och ta bort skötselkrävande delar var ett sätt att rationalisera skötseln. Samma utveckling genomgick de flesta stora parkanläggningar vid den här tiden och var på intet sätt speciell för Grönsö. Viljan var ändå att de arkitektoniskt mest bärande och betydande delarna skulle bevaras för att man i en tid av bättre ekonomi skulle kunna återställa parkens mer skötselkrävande innehåll.

Den förenklade parken. Phiels blomstergård före rekonstruktionen. Foto Tomas Lagerström, SLU 1997.

Parken under de senaste decennierna

År 1989 övertar Jacob von Ehrenheim huvudansvaret för förvaltningen av Grönsö. Som en följd av det vårdprogram som gjordes av Institutionen för landskapsplanering Ultuna 1996/2000 på uppdrag av länsstyrelsen i Uppsala har åtgärder gjorts i parken och en del trädförnygringsförsök inletts.

Huusträdgården

Perennrabatterna i Huusträdgården lades slutligen igen 1989-90. En del perenner är flyttade till andra platser på Grönsö. Se bilaga. "Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter". Därefter består Huusträdgården av två kvarter med spridda fruktträd på gräsmatta. Några vinbärbuskar finns i norra kvarteret. Den öst-västliga gången finns fortfarande kvar.

Piehls blomstergård

År 1997 rekonstruerades Piehls blomstergård efter originalritningarna. Rekonstruktionen gjordes av landskapsarkitekterna Tomas Lagerström, Torbjörn Suneson och Katarina Zelanders på Institutionen för landskapsplanering Ultuna, SLU.¹⁴⁹ Vid anläggningsarbetena sprängdes en del berg bort, då man upptäckte att jorddjupet inte var tillräckligt på platsen, vilket säkert var en bidragande orsak till att de tidigare anläggningarna inte varit särskilt långlivade. Vid rekonstruktionen belades gångarna med kalksten enligt de ursprungliga ritningarna. De yttre rabatterna innehåller perenner, medan de inre innehåller lök- samt utplanteringsväxter. Olle Piehls ursprungliga växtlista har föjts till viss del. Vissa växter byttes ut på grund av att de var osunda eller för stora. Sammantaget eftersträvades en karaktär av 1920-tal i växtvalet. Några år senare gjordes en mindre revidering av växtlistan. Som låg infattningshäck användes dvärgliguster istället för buxbom. Samtidigt med rekonstruktionen lades en droppbevattningsanläggning ner. Thujabersåerna och den yttre spireahäcken är från 1925 då anläggningen tillkom. Spireahäcken släpptes upp med 30 cm höjd efter rekonstruktionen. Ännu ett par år efteråt läggs ett rotinträningsskydd till i partiet som vetter mot Kabinettsträdgården, eftersom växterna har svårare att hävda sig där. År 1999, i samband med Carl Gustaf von Ehrenheims 70-årsdag, anläggs också den springbrunn som finns på originalritningarna.

Borggården och trädhäckarna

Eftersom man är rädd att de gamla trädhäckarna ska fläkas på grund av sina stora kronor, skärs de in år 1999 respektive år 2000 - 2002.¹⁵⁰ Lindträdhäckarnas kronor reduceras från 7 meters bredd till 3,5 meter samt på höjden med 1 meter för att återta en förlorad storlek och form på träden. Askträdshäckarna skärs tillbaka för att undvika fläkning. Den kraftiga beskärningen gick bra och inga träd dog. År 2005 gjordes en inmätning och mätning av stamomfånget på ask- och lindträdshäckarna på borggården av Anna Tandres och Tomas Lagerström, SLU. En skillnad i invintrings-tidpunkten visade att det nedersta trädet i respektive lindträdshäck är skogslind (*Tilia cordata*) och inte parklind (*Tilia x vulgaris*) som de övriga. Förmodligen har raderna kompletterats med ytterligare ett träd vid ett senare tillfälle.

¹⁴⁹ Lagerström, Tomas. Ritningar 1997.

¹⁵⁰ Ehrenheim, Jacob von. Intervju 2006-04-16.

Lindtrådhäcken innan kronan skars in. Foto Tomas Lagerström, SLU 1997.

Terrasserna

Syrenhäcken längs med översta terrassmuren släpptes upp i början av 2000-talet för att ersätta den rumslighet som balustraden tidigare gav. Låga häckar med liguster planterades längs med trapploppen i mittgången för att öka rumsligheten och för att de sedan 1970-talet nya stentrapporna skulle smälta in bättre i slänterna. På översta terrassen placeras sommartid sedan 2004 olivträd i krukor ut längs fasaden.

Ökad turisttillströmning

Parken har alltid varit öppen för besökare, men 1993 började familjen marknadsföra Grönsö som ett besöksmål. Under åren har antalet besökare ständigt ökat och turistverksamheten blivit en allt viktigare del av Grönsöös verksamhet och ekonomi. För parken har det betytt att den gått från att ha varit en privat miljö till att vara en miljö där besökare bjuds in och kan känna sig bekväma. De senaste åren har antalet besökare uppgått till mellan 5-10.000 per år. Större delen av dessa besöker Grönsö under sommarmånaderna. Dagar med hög belastning kommer det ungefär 100 – 200 betalande besökare på ungefär hälften så många bilar. Den ökade turisttillströmningen leder till behov av parkering, toaletter, picnic-platser, information, skyltar, kaféverksamhet, samt tillgänglighet för funktionshindrade. På Stallängen längs med lindallén anlades en besöksparke-ring. En skyltad promenadslänga anvisas runt Stallträdgården och Djurgården. Bord för picnic finns utställda i närheten av parkeringen. Tre toaletter finns på gaveln till utställningslokalen. Där finns också en biljettautomat för inträdesavgift, samt en informationsfolder för slottet och parken. I Bränneriet finns ett café. I parken finns diskreta skyltar som pekar ut vägar och privata områden.

Idag är översta terrassen, södra terrassen med hemträdgården, köksrampen, området vid tvättstugan och området vid Gula villan skyltade som privata. Stallet är, som tidigare nämnts, ombyggt till butik och utställningslokal. Där visas under sommarhalvåret föremål från slottets samlingar vid sidan av en konstutställning.

Södra terrassen - hemträdgården 2003

Med ökad turisttillströmning ökade också behovet av en avskild plats för familjen att vistas på i parken. Den skulle vara skyddad för insyn samtidigt som det skulle finnas möjlighet att odla grönsaker och blommor där. I slottet tillämpade man principen att $\frac{3}{4}$ var museum och $\frac{1}{4}$ var privatbostad och en utgångspunkt var att samma princip skulle kunna tillämpas på parken.¹⁵¹ På södra terrassen färdigställdes det under år 2003 ett växthus och ett trädgårdsland för familjen på slottet. Längs södra kanten finns det bärbuskar. Mellan växthuset och trädgårdslandet är marken stensatt. Befintliga träd fick vara kvar. Anläggningen är ritad av Håkan Qvarnström, AS-arkitekter, Uppsala. Det är den största förändringen i parken sedan byggnadsminnesförklaringen och anläggandet föregicks av en lång process med diskussioner mellan familjen von Ehrenheim och Länsstyrelsen i Uppsala.

Växthuset på södra terrassen. 2005.

151 Ehrenheim, Jacob von. Intervju 2005-08-26.

Ägarlängd

Tid:	Genom:	Ägare:	Födelsedatum:
1605-1645	Förläning	Johan Skytte	1577-1645
1645-1649	Arv	Maria Näf Johan Skyttes änka	1649-
1649-1683	Arv	Bengt Skytte Johan Skyttes son	1614-1683
1683-1698	Arv	Maria Skytte Bengt Skyttes dotter Gift feb. 1667 med Gustaf Adam Banér	1624-1681
1698-1724	Indraget för skuld	Kronan	
(1698-1703)	Besittning	Maria Skytte	1703-
1703-1724	Arrende	Beata Sparre Maria Skyttes kusin	1662-1724
1724-1726	Återställt från Kronan	Beata Sparres arvingar, syskon och syskons barn och barnbarn	
1726-1726	Överlåtelse för fordran	Erik Lovisins sterbhus	Död: 1693
1726-1727	Överlåtelse för fordran	Erik Odelström	1684-1753
1727-1729	Köp	Magdalena Robsahm Änka efter Per Löfman	1670-1748
1729-1742	Byte	Maria Elisabeth Falkenberg	1690-1742
1742-1754	Arv	Henrik Falkenberg Maria Elisabeth Falkenbergs bror	1681-1754
1754-1776	Arv	Helena Ulrika Falkenberg Henrik Falkenbergs dotter, gift 18 feb. 1748 med Carl Posse	1732-1800
1776-1790	Köp	David Jakob von Schulzenheim	1732-1823
1790-1799	Köp	Carl Jakob von Schulzenheim	1764-1799
1799-1803	Arv	Eva Eleonora Salvius, C J von Schulzenheims änka	1769-1841
1803-1820	Köp	Beata Sofia Benzelstierna Änka efter Jakob von Engeström	1758-1820 1735-1802

1820-1864	Arv	Ulrika Eleonora von Engeström, Beata Sofia Benzelstiernas dotter, gift med Reinhold Fredrik von Ehren- heim, hovmarskalk	1788-1864 respektive 1784-1858
1864-1918	Arv	Pehr von Ehrenheim, statsråd, Ulrika Eleonora von Ehrenheims son	1823-1918
1918-1930	Arv	Erik von Ehrenheim, Per von Ehrenheims son	1854-1930
1930-1943	Arv	Alice von Ehrenheim f. Blomstedt, änka efter Erik von Ehren- heim, gifta den 11 maj 18888, samt barnen Louise och Gustaf	1858-1943
1943-1971	Arv	Louise och Gustaf von Ehrenheim, Erik och Alice von Ehrenheims barn	1891-1982 respektive 1893-1983
1971-1989	Köp	Carl-Gustaf von Ehrenheim, Gustaf von Ehrenheims son	1929-
1989-	Ombild- ning genom apportavtal	Grönsö Säteri AB	

Dagens situation

Inventering av dagens park på Grönsöö är genomförd på flera sätt:

- Dels har en fotodokumentation gjorts. Denna fotodokumentation finns som bilagd CD till vårdprogrammet. Alla foton är indelade i respektive delområde och namnsättningen består alltid av fotograferingsdatum och ett löpnummer.
- Dels genom att besiktningar gjorts där anteckningar förts. Det som observerats under gångturerna har varit konditionen på träd och buskar i parken, skötsel aspekter och hur delområdena förändrats sedan det förra vårdprogrammet. Dessa gångturer har genomförts av Sophia Norrman och Tomas Lagerström. Vid något tillfälle har Jacob von Ehrenheim deltagit. Informationen från gångturerna redovisas i vårdprogrammet under respektive delområde i stycket där dagens situation tas upp.
- Dels har Jacob von Ehrenheim intervjuats om de åtgärder som gjorts sedan förra vårdprogrammet skrevs 1995. Den informationen redovisas också i vårdprogrammet under respektive delområde.
- Dels har Anna Tandré gjort "Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter" som presenteras i bilaga. I detta arbete jämförs dagens inventering med inventeringen gjord 1930 i del I av "Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar".

Beskrivning av dagens situation redovisas sedan i vårdprogramsdelen under respektive delområde.

Kulturhistorisk värdering

Grönsöo slott och park är byggnadsminne enligt lagen om kulturminnen sedan 1964. Grönsöo park är tillsammans med slottet en kulturhistoriskt synnerligen märklig anläggning av nationellt intresse. Slottet och marken ingår i och utgör en del av ett riksintresse för kulturmiljövården. Målet med detta vårdprogram är att ange riktlinjer för förvaltning och utveckling så att Grönsöo park även i framtiden kommer att vara av byggnadsminnesklass. Värdering, mål och riktlinjer kommer därför att formuleras för hantering av parken som helhet. I vårdprogrammet som följer detaljeras värderingen i varje delområde av parken.

Arkitektoniska värden

Grönsöo slott och park är ett sällsynt tydligt exempel på gestaltade rumsliga relationer mellan byggnad, park och landskap. När man närmar sig slottet från landsidan leds man fram genom den mäktiga dubbla hästkastanjeallén. På borggården tar de tuktade häckarna vid som leder besökaren vidare upp via de murade ramperna till huvudbyggnaden. Likaså på sjösidan annonseras anläggningen på långt håll av slottet, det kinesiska lusthuset och de tuktade lönnarna. Terrasseringarna leder upp till slottet på höjden. Att nalkas slottet medför en arkitektonisk rytmik, där strukturen byggs upp av topografin och ett ålderstiget, men vackert växtmaterial. Upplevelsen av det omgivande landskapet från parken är också stark, särskilt från sjösidans terrasser. Hela anläggningen upplevs som en autentisk, välskött, historisk anläggning. Delar kan dock upplevas som "tomma", då mycket träd, buskar och odlingar har försvunnit under 1900-talet. Bland värden som omtalas i ett flertal källor, men som nu till stora delar har försvunnit kan nämnas lummigheten, blomsterprakt, det rika frukt- och grönsaksodlandet, den intima rumslighet i parken som skapades av lummigheten. Grönsöo är en förhållandevis liten anläggning. Trots att en förenkling skett över tid, gör den bevarade grundstrukturen att parken ändå uppfattas som en sammanhållen helhet av hög kvalitet. Den rekonstruerade trädgården Piehls blomstergård är den plats som idag visar en del av den blomsterprakt som tidigare fanns på Grönsöo.

Kontinuitetsvärden

Släkten von Ehrenheim har nu bebott Grönsöo i 200 år. Under den perioden har interiörerna i slottet bibehållits osedvanligt väl. Varje generation har lagt till sin del vid sidan av det äldre. Det gör att både slottet och parken kan uppvisa bevarade miljöer från olika generationer. Traditioner, knutna till såväl slottet som parken, har bevarats och levt vidare inom kretsen av samma släkt. Gårdsarkivet är stort och innehåller foton, nedtecknade levnadsminnen, brev, räkenskaper och en reparationsjournal förd mellan åren 1820– 1964. Källäget är alltså gott.

För att säkerställa att Grönsö ska kunna bevaras som en hel kulturmiljö bildades år 1993 Grönsö Kulturhistoriska Stiftelse. Genom detta kan inte längre Grönsö delas genom arv, samtidigt som släktens bestämmanderätt och engagemang är säkrat för framtiden.¹⁵²

Traditionen att odla äpplen på Grönsö sträcker sig genom hela dess historia. Äpplen har odlats i Sallträdgården från 1600-talets början ända till våra dagar och är genom det exempel på en autentisk verksamhet. Fruktdodlingen i stallträdgården består av unga träd och bedrivs efter moderna odlingsmetoder. Än idag är odlingen kommersiell, vilket är unikt i den här delen av Sverige.

Stämningsvärden

Miljön på Grönsö ger en stark känsla av tid och tidens gång. Det beror både på att Grönsö materiellt sett är välbevarat, och ägarläktens långa kontinuerliga förvaltning av platsen och traditionen. Släktens anknytning till platsen är stark och väldokumenterad. De tidigare generationernas verk står hela tiden levande för den nu verkamma generationen. Man kan därför säga att det finns en garanti för autenticiteten genom släktens fortsatta brukande och förvaltning av Grönsö. De val man gör idag står i relation till tidigare ägare och förvaltare. Stora delar av parkens fysiska strukturer är autentiska, det vill säga, de finns kvar sedan den tid de uppfördes eller planterades. Det gäller både parkens utbredning, indelning och det växtmaterial som finns där. Som exempel kan nämnas Suckarnas gång, drottning Christinas lind, trädhäckarna på borggården med ramperna, terrassernas lönnar, hästkastanjeallén, Stallträdgårdens och Huusträdgårdens utbredning. Växtmaterialet är här ålderstiget, men kontinuerligt skött och vackert bevarat. Grönsö är en privatägd herrgårdsmiljö där förvaltningen av platsen och traditionen går hand i hand. Det bör ses i en kontext som tillsammans bidrar till upplevelsen av platsen.

Kunskapsvärden

Parken innehåller idag bevarade delar från fem århundraden. Nya delar i parken har till stor del lagts vid sidan om, eller lagts på områden som inte tidigare tagits i anspråk av parken. Nyanläggningarna har inpassats i strukturen. Trädgårdarnas lägen och en del växtmaterial är alltså autentiska – från anläggningstiden. Det gör att vi på Grönsö idag kan uppleva trädgårdar anlagda under 16, 17, 18, 19 och 2000-talet, vilket gör att Grönsö blir ett levande lexikon i den svenska trädgårdskonstens historia. En del av dessa historiska skikt är dock inte särskilt tydliga; att se och uppleva de fem seklerna och deras särarter är inte självklart för besökaren. Här kan nämnas Huusträdgården, Kabinettsträdgården och 1800-talets promenadpark.

Samhällsvärden

Genom att familjen fortfarande bebor slottet är Grönsö inget museum utan en levande privatägd herrgårdsmiljö.¹⁵³ Som sådan fungerar Grönsö som en förebild när frågor om förvaltning, ekonomi, bevarande och vård av kulturhistoriska miljöer diskuteras inom den regionala och nationella kulturmiljövården idag. Grönsö blir dessutom allt viktigare som turistmål i Mälardalsregionen.

¹⁵² Ehrenheim, Carl Gustaf von. 2003.

¹⁵³ Tandre, Anna. Avhandlingsmanus. 2007. Diskussion om ägarfamiljens förhållande till platsen. Reflektion och analys.

Mål och riktlinjer för parken som helhet

Parken ska förvaltas så att de fem århundradenas trädgårdar uppmärksammas, bevaras och tydliggörs för besökarna. Parken ska kunna fungera som ett trädgårdshistoriskt lexikon och som en förebild för liknande anläggningar.

Parken bör återfå sin lummighet och blomsterprakt som gradvis försvunnit genom 1900-talets förenklingar. Inom det målet ligger också program för att ersätta de äldre träd som snart kommer att dö.

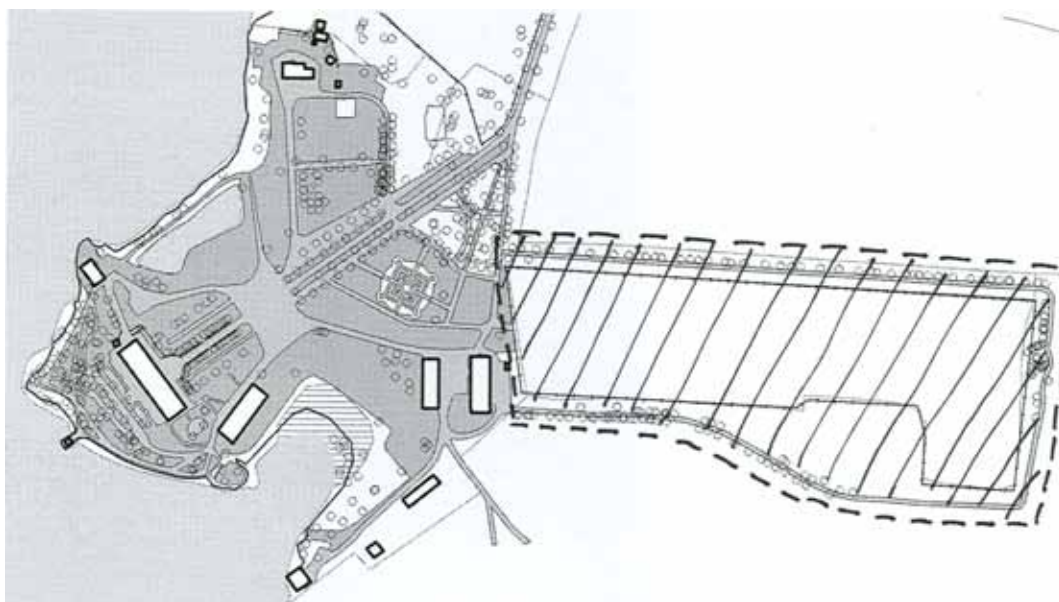
Grönsöö är ett privat hem och en privat miljö. Det är viktigt att den karaktären och funktionen bevaras.

Phiels blomstergård. 2007.

Vårdprogram

Stallträdgården

Beskrivning

År 1621 bifaller Drottning Christina Johan Skyttes önskan om att trädgårdsmästaren Johan Ludvichsson ska komma till Grönsö och hjälpa till med anläggningen av trädgårdarna. Stallträdgården är en långsmal trädgård belägen på kanten mellan skogsområdet Djurgården och dalgången Stallängen. Vid den stora ingången planterades en lind, drottning Christinas lind, som idag är Grönsöös äldsta träd och ett monument över trädgårdarnas tillblivelse. En lantmäterikarta från 1703 ger den första bilden av trädgården. Kartbeskrivningen berättar att trädgården innehöll fruktträd. Det är rimligt att tro att Stallträdgården under den här tiden var inhägnad. Den västra kortsidan är tecknad med dubbel linje vilket kan tyda på att hägnaden här bestod av någon större konstruktion, kanske en lövgång eller ett plank med spaljé. I huvudsak har Stallträdgården exakt samma utbredning som idag. Under 1700-talets senare hälft och in på 1800-talet innehåller Stallträdgården kvarter med öppen jord för odling samt uppemot 500 fruktträd. Trädgården

är inhägnad, förmodligen med gårdsgård och kanske också kringgårdad med lövgångar, vilket 1793-års karta verkar visa.

Rakt igenom trädgården går en mittgång som slutar i en halvcirkel. Under den här tiden kallas trädgården "Stora trädgården" och innefattar då dessutom området mellan Stora linden och borggården. Stora linden är belägen "längs med" mittgången och mellan linden och borggården finns kvarter för plommon. Från 1796 finns en bevarad fruktkatalog där 93 olika fruktsorter namnges. I 1802 års husesyn räknas plommon, äpplen, päron och körsbärsträd upp till antalet i respektive kvarter. Tillika nämns kålland, sparrissängar, kryddland. Listerna på sidorna om stora mittgången är planterade med grönsaker och flera sorters krusbär. På 1793-års karta syns fyra kvarter i trädgårdens mitt vilket förmodligen var platsen för kål- och sparrissängarna. Någon gång mellan 1802 och 1865 tas de plommonkvarter bort som legat mellan stora linden och borggården. Det området blir då mer av parkkaraktär och fruktodlingen sker bara inom Stallträdgårdens ursprungliga yta.

Under åren 1860 – 1930 innehåller listerna längs mittgången bärbuskar och perenner. Under förra hälften av 1800-talet stod träden i gräsplaner med perenner i. Runt sekelskiftet 1900 visar foton att träden stod mer i bar jord. I princip så innehöll främre delen av trädgården äpplen och kvarteren längst bort plommon. Päron fanns lite här och var och körsbär odlades på fruktodningsplatsen. Alice von Ehrenheim lät från och med 1800-talets slut göra stora försöksodlingar av fruktträd för att ta reda på vilka sorter som var odlingsvärda på Grönsö. Fruktträden var högre än idag, marken under träden har under olika tider utnyttjats för odlingar, blommor eller ängsmark. Grönsaker odlas då inte längre här utan i Huusträdgården eller i den nyanlagda fruktträdgården ute på Stalllängen. År 1880 uppges att äppelträden beskärs för första gången någonsin. År 1999 – 2005 planterades nya äppelträd med svagväxande grundstammar.

Stallträdgården i riktning mot slottet. April 2007.

Platsen för fruktboden, som revs 1882, är än idag synlig eftersom den avviker i markslag och topografi och avgränsas i väster och öster av diken. Efter det att fruktboden rivits anlades ett trädgårdsland på platsen, den odlingen finns inte längre kvar. Fruktboden beskrivs detaljerat i Husesynen 1802.

Hasselövgång längs med Stallträdgårdens södra långsida. April 2007.

Idag kringgärdas Stallträdgården av trädrader och lövgångar. Det är svårt att säga hur gamla trädraderna och häckarna är. 1793-års karta visar att häckarna förmodligen funnits då. På norra långsidan finns en yttre trädrad av lind förmodligen planterad 1857. Lindraden var från början tätt planterad, på hela sträckan om 300 meter fanns då 150 lindar, nu återstår endast 30 höga, smala lindar. Denna täta plantering var med säkerhet planterad som vindskydd för fruktträdgården. Den inre trädraden består av grova askstubbar avverkad ca 1985. Här gallrades nya askar fram år 2000 från rotuppslagen. Dessa nya askar visar tecken på kräfta eller askskottssjuka. På östra kortsidan består första hälften av sidan av en trädrad av lind, därefter finns lindar i en halvcirkelformation. Denna halvcirkel finns utritad på 1793 års plan och har förmodligen varit en berså som nu förvuxit eftersom vissa av träden står extremt tätt. Därefter följer en tät och välvd hasselgång. På södra långsidan fortsätter denna hasselgång. Efter ca 70 meter övergår den i trädrader med blandade träd, för att närmare stallet återkomma glest, åtminstone på inre sidan. Ännu på 1930-talet plockades nötter till hushållet från hasselbeståndet. På västra sidan mellan stallet och linden fanns tidigare en mycket gammal lövgång med ek som högs ned 1953.

Runt hela trädgården innanför alléerna går ett djupt dräneringsdike och innanför det ett modernt viltstängel, vilket skyddar trädgården men också hindrar en nära upplevelse av den. De forna grindlägena mellan Djurgården och Stallträdgården är fortfarande synliga, dels genom ett par stora stenstolpar i det sydöstra hörnet och dels genom hål i marken vid platsen för fruktboden. Grindlägena är i linjen utanför lövgångarna vilket visar att hägnaden tidigare gått utanför lövgångarna och alléerna.

Idag är Stallträdgården väl bibehållen, funktionell och välskött.

Värdering

Stallträdgården är unik, eftersom det på samma plats har odlats frukt utan uppehåll sedan 1600-talets början. Under hela Grönsöös historia finns dokument som visar att man medvetet arbetat med att utveckla fruktodlingarna. Fruktodling är fortfarande ett viktigt inslag i Grönsöös ekonomi och identitet och idag finns här en av få kommersiella fruktodlingar i Mälardalen. Runt trädgården går lövgångar som delvis består av hasselbuskar. Vid ingången till trädgården står den stora linden som också den härrör från 1600-talet. Stallträdgården finns på det sättet kvar i ett sammanhang som än idag visar renässansträdgårdens uppbyggnad och funktion för hushållningen. Längst ned i trädgården finns rester av en lindberså tillkommen på 1700-talet. Mittgången till den knyter samman Stallträdgården i det axiala system som parken inrättades i under 1700-talet.

Måldiskussion

Målet med Stallträdgården är att funktionen som fruktträdgård bibehålls. Enligt källorna tyder allt på att fruktodlingen har varit den dominerande kulturen, vilket därför fortsatt bör vara målet. Fruktodlingen ska vara modern, professionell och bidra till gårdens ekonomi. Fruktodlingen kan om så önskas kombineras med köksväxter och bärbuskar i vissa kvarter eller rader såsom 1793-års karta visar och 1802-års husesyn berättar. Platsen för fruktodling ska vara densamma som under 1600-talet. Stallträdgården ska kringgärdas av lövgångar och trädrader såsom den varit kringgärdad i 300 - 400 år. Genom att fruktodlingen, lövgångarna, mittgången och den stora linden vårdas och bevaras så länge som möjligt kommer renässansträdgårdens karaktär att hållas vid liv. Stallträdgården bör vara inhägnad till skydd för djur. Ytan mellan det nuvarande stängslet och lövgångar och trädrader ska hållas röjd så att den inte växer igen. Detta för att inte kontakten mellan lövgångarna och fruktodlingen ska brytas. De lövgångar och trädrader som till viss del finns kvar och som till stora delar har kringgärdat fruktträdgården ska bibehållas, alternativt restaureras där så behövs.

Västra sidans eklövgång som avverkades på 60-talet bör inte återplanteras, eftersom ytan är tagen till anspråk för utställningslokalens parkering. Mittgången ska även fortsättningsvis vara fri från träd och utgöra en axel mellan grinden och den borte halvcirkeln av lindar. Halvcirkeln av lindar ska vårdas så att den bevaras, om träden tillåts vara friväxande riskerar de att på sikt knäckas och dö. Målet med Stallträdgården är också att platsen ska upplevas som en del av Grönsöö park och trädgård av besökaren. Genom att tydliggöra promenadvägarna runt om trädgården, och göra fruktbodplatsen mer tillgänglig kommer besökare kunna uppleva Stallträdgården från alla håll. Genom att tydliggöra och vidmakthålla mittgången och lindbersån knyter man samman stallträdgården i det axiala system som parken inrättades i under 1700-talet. Stallträdgården ingår idag inte i det byggnadsminnesförklarade området.

Stallträdgårdens betydelse för parken som helhet kan inte överskattas, det är därför självklart att den ska ha det lagliga skydd som resten av parken har. Byggnadsminnet bör därför utökas.

Förslag på engångsåtgärder

De häckar/alléer/lövgångar som bör restaureras och vidmakthållas är hela norra långsidan, hela östra kortsidan och större delen av södra långsidan. Västra kortsidans lövgångar finns inte längre kvar och att återplantera dem skulle innebära konflikt med andra intressen såsom den gamla linden och angöringen till utställningslokalens baksida.

Norra långsidans yttre lindar bevaras men toppkas i två etapper:

År 1 kapas träden på ca 12 meters höjd med tanken att få en ökad skotttillväxt på stammen. År 3 – 4 kapas träden återigen men nu på 8 meters höjd och en hamlingskrona byggs upp så att träden får en topphöjd på ca 8 – 10 meter. Den topphöjd på kronan som eftersträvas är ca 8 – 10 meter. Den fria stamhöjden som eftersträvas är 3 meter. Besökaren som promenerar där ser då ut över Stallängen, respektive in i Stallträdgården under trädkronorna. Trädens topphöjd står i bra relation till äppelträdens höjd vilket kommer att upplevas från den södra promenaden. Efter de inledande fyra årens åtgärder knuthamlas lindarna vart 3– 5 år.

Norra långsidans inre askrad är inget att satsa på eftersom askskottssjukan nu sprider sig. Ett alternativ är att plantera en lindrad istället. Samtidigt kan luckorna i ytterraden kompletteras. På sikt kan dessa nya lindar hamlas som de kvarvarande äldre lindarna.

Östra kortsidans lindar som står i det inre läget toppkas på ca 12 meters höjd, samtidigt som sidogrenarna kapas in till 2 – 3 meters längd. En yttre lindrad saknas på den här sträckan. Den halvcirkelformade gruppen av lindar som med all sannolikhet varit en berså behöver skötas så att den bevaras. Får de stå obehandlade finns risken att de höga träden blåser omkull. Ett alternativ är att den halvcirkelformade bersån byggs upp igen av de basalskott som utvecklas genom att de befintliga lindarna kapas ner till marken. Östra kortsidans hasselbuskar föryngras genom att gamla grenar sågas bort.

Södra långsidans hassellövgång bör byggas upp igen i de partier där den ersatts av vilda träd på rad, såsom lindar och lönnar. På dessa ställen bör träden fällas och ersättas av en kompletteringsplantering av hasselbuskar. Särskilt viktigt är det närmast stallet där varken trädrad eller hasselrader är kompletta. Nya hasselbuskar till komplettering av hasselgången kan tas från andra platser på Grönsö. Normala buskar sågas av till cirka 10 cm höjd, varefter stubbarna grävs upp och planteras i preparerade växtbäddar i hasselgången. Bästa tid för detta är november – december. Hasselbuskar föryngras enligt beskrivningen nedan i de fall det behövs, det vill säga om buskarna blivit gamla, grova och glesa i mitten. För att vårda hasselgångarna är det viktigt att 1) ge den plats och ljus genom att hålla skogen på Djurgården på avstånd 2) att föryngra genom vitalisering. Gallra ur äldre grenar så att de nya skotten gynnas. Om hasselbuskar, som från början stått på rad, får utveckla sig spontant kan zig-zaglinjer uppkomma. Det beror på att busken växer till i en cirkel som ständigt vidgas. Nya "centrum" bildas efterhand i kanten av cirkeln, i lägen där det är tillväxtmässigt fördelaktigt, det vill säga där det finns plats och ljus.

För att få buskar som står på rad bör man märka ut de skottuppslag som står rätt placerat i linjen och avverka de övriga som står vid sidan av linjen. Skogen på Djurgården har tidvis varit tät och hög och krupit nära på ett sätt som påverkat befintliga lövgångar negativt både utvecklingsmässigt och visuellt. Skogen, framför allt gran, bör därför hållas på ett avstånd av ca 20–30 meter från lövgången så att den inte stressas utan kan utvecklas liksidi, se delområde Djurgården.

På platsen för fruktboden avverkas sly, slyuppslag och fullvuxna vilda träd i syfte att skapa en plats där besökare kan ha picnic och uppleva fruktodlingen på nära håll. Platsen skulle med fördel kunna planteras med körsbärsträd liksom det fanns här tidigare. Marken röjs så att gräset kan slås 1 – 2 gånger per år. De kulturväxter som finns på platsen bevaras. Körsbärsträden ska vara av den typen

som tidigare odlades på platsen (9 st. äckta Kjersbär, 7 st. oäckta). Grundmuren från fruktboden görs synlig där den finns kvar.

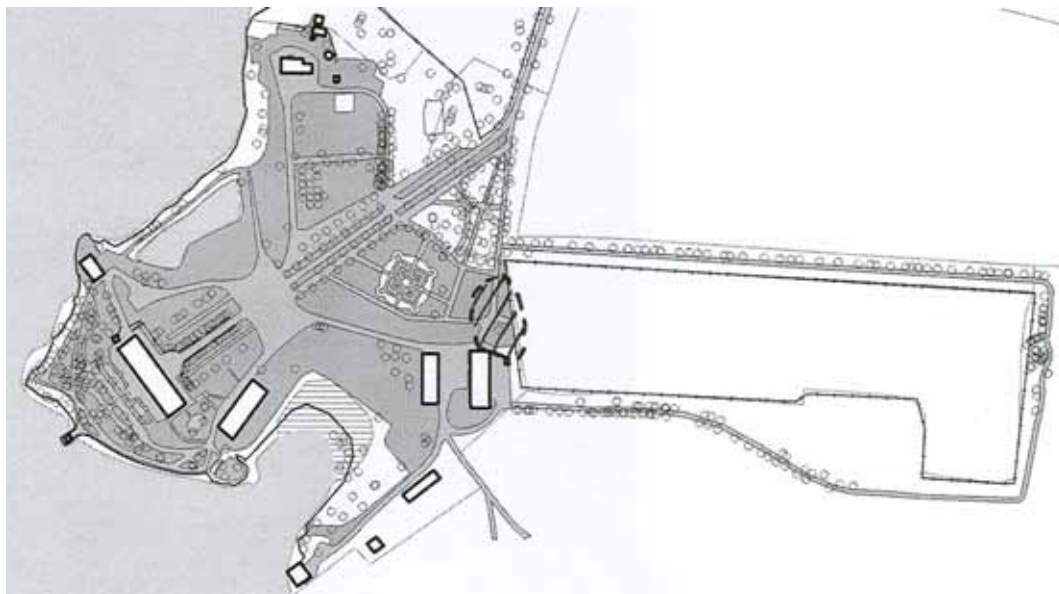
Förslag på årliga åtgärder

Gräset slås en till två gånger per år på platsen för fruktboden. Gräs och sly slås en gång per år mellan lövgång och staket. För bästa effekt bör det ske i slutet av juni eller början av juli.

Slyuppslag tas bort i lövgångar och mellan lövgångar och fruktodling.

Lindarna i norra raden knuthamlas med 3 – 5 års intervall. Stamskott tas bort upp till 3 meter för att främja utblicken mot Stallängen.

Drottningarnas lindar

Beskrivning och värdering

Den gamla linden, som enligt traditionen kallas Drottning Christinas lind och enligt samma tradition planterades av drottningen vid besök på Grönsö 1622 är förmodligen en relik från Skyttes tid på Grönsö. Ny genomgång av källmaterialet visar att lindens koppling till Drottning Christina inte kan styrkas. Att linden däremot har hög ålder vittnar både storleken, husesynen från 1802 och den forskning som bedrivits om äldre parklindar av Rune Bengtsson, SLU Alnarp om. Det finns ingenting i detta material som motsäger att linden skulle kunna vara från 1620-talet.¹⁵⁴ Det finns inga äldre uppgifter om hur linden sköts vad gäller beskärning och hamling. Foton visar att linden varit friväxande de sista hundra åren, dessa foton visar att de höga "kandelabrarna" ibland har knäckts och stöttats. Den breda och låga stammen talar däremot för att trädet under 1600 och 1700-talet varit hamlat. Den gamla linden ger ett mäktigt intryck, det är det äldsta trädet i parken och vittnar genom det om parkens 400-åriga hävd och kontinuitet. Lindens värde för parken är oersättligt. Linden har levande delar, men påminner mest om en trädruin. Delar av kronan har stark och frisk årlig tillväxt. Hoten mot trädet är att fläkskador uppstår till följd av för tung och hög krona.

Vid sidan av den äldre linden planterades 2003, i samband med 200-årsjubileet för familjen von Ehrenheims tid på Grönsö, en ny lind av Drottning Silvia. Den nya linden är en genetisk kopia av den gamla och möjliggör att traditionen lever vidare. Inne i Stallträdgården växer fem syskonträd som kan ersätta det nya trädet vid behov.

154 Tandre, Anna. Avhandlingsmanus, kapitlet om Grönsö-linden. 2007.

Måldiskussion

Målet är att den gamla linden sköts så att den kan leva vidare så länge som möjligt. Det är viktigt att trädet sköts så att den gamla stammen kan bära upp kronan och inte bryts sönder.

Den nya linden ges så bra växtbetingelser som möjligt så att den också överlever många århundraden. Ytterligare diskussioner behöver föras om hur den nya linden ska skötas för att på sikt utvecklas till en monumental solitär jämförbar med originalet. Tills vidare kan den dock lämnas friväxande ytterligare 10-15 år, vilket skulle vara ett lämpligt tillfälle att påbörja en hamling.

Förslag på engångsåtgärder

Den gamla linden behöver inga engångsåtgärder.

Den nya linden skall vara friväxande åtminstone 10-15 år och behöver alltså ingen årlig beskärning annat än att se till att inga klyvtoppar, konkurrensskott bildas. Därutöver skall man se till att tillväxten blir normal för parklind i Mälardalen, dvs. ca 40-60 cm per år, de närmaste 15-20 åren. Om tillväxten inte blir normal kan bevattning och extra näring ges. En vegetationsfri zon, 1 m i diameter runt stambasen, för att hindra konkurrens från gräs och minska risken för skador på stambasen i samband med gräsklippning. Barktäckning föreslås på denna zon. Familjen planerar att plantera ytterligare en lind rakt väster om den gamla på andra sidan gångvägen. De två unga kommer då att flankera den äldre och när den äldre är borta kommer ändå en viss symmetri finnas på platsen. Ett alternativ till detta kan vara att plantera en ny lind på den gamla lindens ställe den dag linden inte längre lever.

Förslag på årliga åtgärder

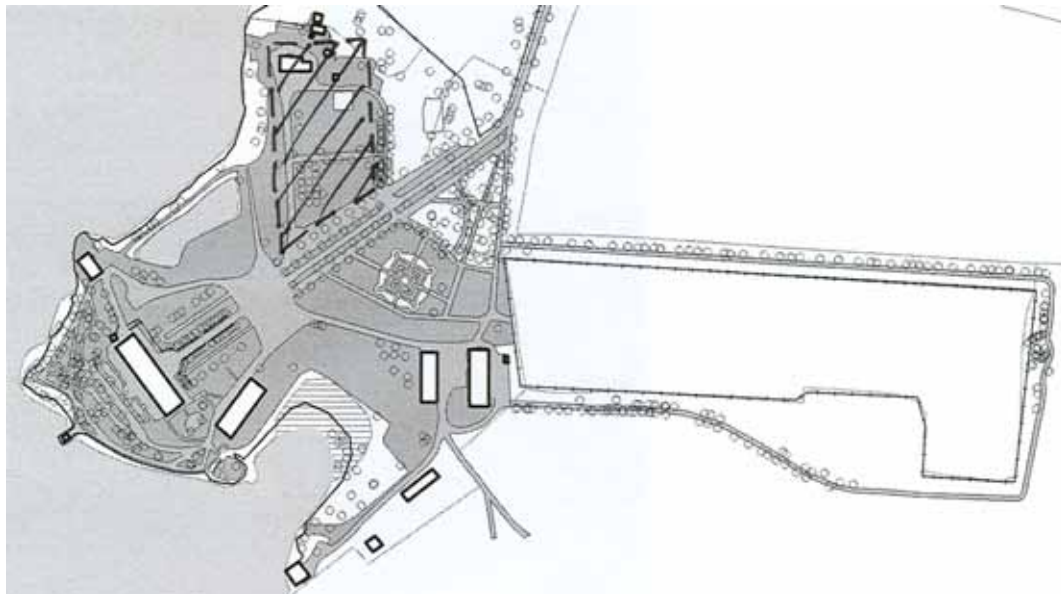
Den gamla linden bör beskäras vartannat år även fortsättningsvis för att förhindra att för stora grenvolymen utvecklas som kan fläkas av i den relativt vindutsatta positionen som den har.

Sommar- och vinterbild från år 2007. I bakgrunden syns Stallträdgårdens äppelträd.

Huusträdgården

Beskrivning och värdering

Huusträdgården räknas jämte Stallträdgården till de äldsta trädgårdarna på Grönsö. Under 1600-talet var trädgården nästan fyrkantig, inhägnad och uppdelad av en diagonal gång. Den östra delen av trädgården var mer låglänt och sank och längst österut låg sedan åtminstone 1793 en gammal ruddamm, (se delområde Ruddammen). I samband med att hästkastanjeallén anläggs blir sydöstra hörnet av trädgården avskuret. Den äldre diagonalgången finns då inte längre kvar, utan trädgården tar en annan kvartersindelning vars huvudsakliga indelning man kan se än idag. I den östra delen av Huusträdgården går Suckarnas gång (se delområde Suckarnas gång) och öster om den syns en sänka som är resterna av ruddammen. År 1776 finns första uppgiften om ett orangeri i trädgården. Det låg antagligen på samma plats som nuvarande Gula Villan. År 1840 fanns det orangeri, persikohus och vinkast, samt under en period ytterligare ett mindre växthus. Under 17- 18- och 1900-talen odlades fruktträd, bär, köksväxter och blommor här. Det fanns också en bänkgård. På 1900-talet blev Huusträdgården dock främst en plats för frukt, bär och blommor – både perenner och annueller – då köksväxter till hushållet odlades på annan plats på Grönsö. Under 18- och 1900-talets början övervintrades exotiska prydnads- och fruktträd i orangeriet. En del av dessa stod i krukor som sommartid flyttades ut till terrasserna runt slottet. I slutet av 1700-talet fram till 1860-talet fanns det en rad med ekonomibyggnader längs med Huusträdgårdens västra kant. Dessa var förbundna med ett högt plank som gjorde trädgården vindskyddad och lugn. Förutom detta plank finns beskrivningar av ett staket med grind och nyckel. Förmodligen har Huusträdgården varit inhägnad runt om som skydd för både vind, djur och obehöriga. Under 1900-talet har trädgården inte haft något staket. Runt år 1930 finns foton och beskrivningar av trädgården. Trädgården innehåller då både äpple-, päron-, körsbärs- och plommonträd. Under och mellan träden odlades blommor. En del primörer till hushållet odlades, liksom jordgubbar. I övrigt odlades grönsaker, rotsaker och potatis på annan plats.

Det fanns även en lång spaljé, som liksom en avgränsning gick runt på två sidor av trädgården. Den bestod av uppstammade röda vinbär och italiensk klematis. Längs den västra gången mellan Gula villan och borggården gick en fruktträdsallé som ramade in trädgården.

Idag är Huusträdgården förenklad och består av gräsmatta med spridda fruktträd i. Fruktträden är planterade under Alice von Ehrenheims tid, eller tidigare. Rabatterna, liksom en del grusgångar har lagts igen. Suckarnas gång som förmodligen gått mitt i trädgården, upplevs idag som trädgårdens östra ytterkant. På den västra sidan består avgränsningen endast av grusgången. Strax utanför grusgången står den nu väldiga nutkacypressen som ursprungligen var planterad som ett inslag i Norra strandpartiets promenadpark. Persikohuset, vinkasten liksom bänkgården revs ca 1940 – 50. Det före detta orangeriet byggdes om till bostaden Gula Villan under 1950-talet. Trots stora förändringar är trädgårdens yttre form synlig. Den yta som trädgården idag består av är ungefär två tredjedelar av 1600-talets trädgård.

Värdering

Huusträdgården har funnit på samma plats under fem århundraden och kontinuerligt använts för trädgårdsodling. Det är en av de två ursprungliga trädgårdarna till slottet. De äldsta bevarade delarna av trädgården är formen, kvartersindelningen och Suckarnas gång. Gula villan ligger förmodligen på samma plats som orangeriet från 1700-talet. Huusträdgårdens största värde består av att dessa delar fortfarande finns kvar. För att öka förståelsen och uttrycksfullheten på platsen behöver dock dessa värden lyftas fram mer. Dagens parkbesökare upplever inte Huusträdgården som en trädgård, varken till innehållet eller till hur den delen av parken särskiljer sig från andra delar. Trädgården har stor potential eftersom grunden är bevarad och ytan inte är tagen till anspråk av andra verksamheter.

Måldiskussion

Målet är att de ännu bevarade äldre delarna av Huusträdgården vårdas och hanteras så att de finns kvar. Med det avses kvartersindelningen, ytans begränsning, Suckarnas gång och det växtmaterial som fortfarande finns kvar. Målet är också att Huusträdgården ska kunna upplevas som en plats för odling avskild från de övriga delarna i parken. Idag har nyttoodlingen i Huusträdgården helt försvunnit, istället har området mer parkkaraktär med spridda äpple- och päronträd i gräsmatta. Eftersom Huusträdgården har legat på samma plats under fem århundraden är målet att denna plats ska användas för ändamålet odling. Att tydligare definiera platsen och funktionen kan göras genom inhägnad men också genom att fylla trädgårdskvarteren med innehåll så att dess särdrag blir tydligare gentemot andra delar av parken. Under tidigare perioder bestod en del av inhägnaderna av de växthus och orangerier som fanns där då. Att återuppföra dessa byggnader är inte ekonomiskt möjligt. I dagsläget har platsen runt omkring Gula Villan karaktären av en privat trädgård och det är osäkert om en inhägnad skulle kunna återuppföras på ett bra sätt. Under 1900-talet har den västra kanten bestått av en fruktträdsallé som åtminstone visuellt har fungerat som en gräns mot Norra strandpartiet. För att nå målet att tydliggöra trädgården föreslås därför att man i första hand använder växter, träd och buskar i kvartersgränserna. Först när detta gjorts kan utvärdering och ytterliggare arkivstudier göras för att se om man även bör arbeta med staket, plank eller trädgårdsbyggnader för att avgränsa trädgården. Gula Villan, som är privatbostad, ska visuellt integreras med Huusträdgården. Däremot ska besökaren genom skyltning ledas bort från grusplanen framför huset. Den rika odling av frukt, bär, perenner och sommarblommor som fanns här under 1910–1930-talet kan utgöra underlag för växtval och indelning av trädgården.

Den perioden är väl dokumenterad både genom foton och inventeringar, men också genom ned-

tecknade levnadsminnen. Att fylla kvarteren bidrar till att förstärka karaktären av nyttoodling.

Huusträdgården med nutkacypressen i bakgrunden. 2007

Förslag på åtgärder

Högsta prioritet i en restaurering av Huusträdgården bör vara att återigen göra trädgården till fyra kvarter samt att markera kvartersgränserna. Kvartersgränserna ska utgöras av fruktträd eller kordongträd och en spalje med röda vinbärsbuskar och italiensk klematis såsom det en gång var. Att anlägga de perennrabatter som gick i kvartersgränserna mellan träden kan ges lägre prioritet.

I söder avgränsas trädgården av spaljen, bärbuskar eller fruktträdkordonger beroende på vad som passar bäst i det skuggiga läget. Nyplanteringen här kan med fördel samordnas med att hästkastanjeallén planteras om.

I väster, mot Norra strandpartiet, avgränsas trädgården av en körsbärs- plommon-, päronallé liksom det tidigare fanns här. Fruktträdsallén bör återplanteras med en väl tilltagen lucka för nutkacypressen, så den kommer till sin rätt och inte blir negativt påverkad i sin tillväxt. Samordning bör också ske med nyanläggning av Norra Strandpartiets promenadpark vars gångvägar eventuellt kommer att anslutas till allén.

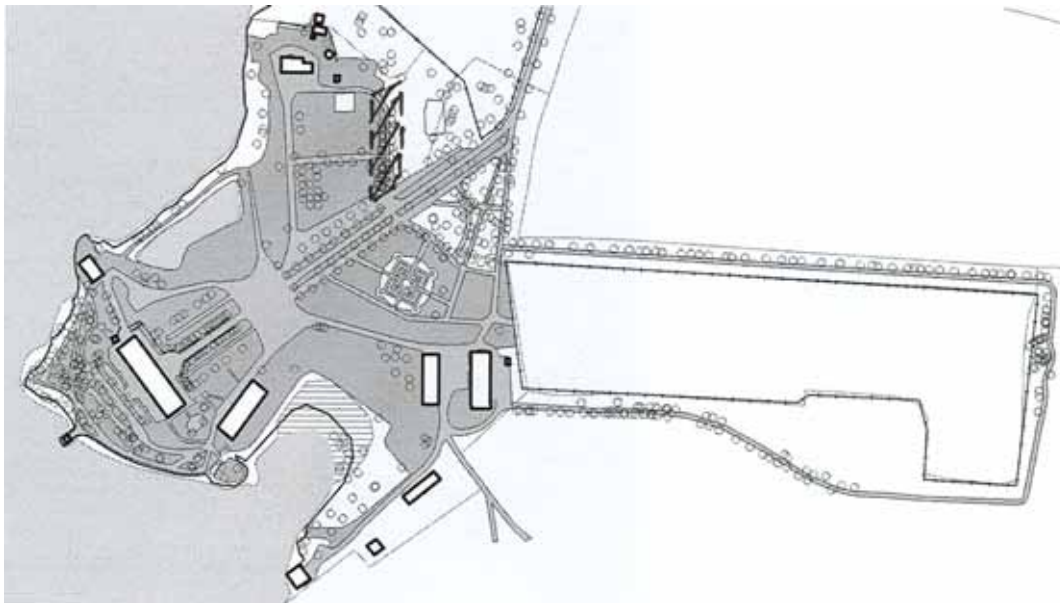
Den tidigare mittgången i nord-sydlig riktning anläggs igen och kantas av fruktträdkordonger enligt foto från tidigt 1900-tal. Trädgården kommer då att bestå av fyra kvarter

Innehållet i kvarteren kan variera över åren beroende på intresse och ekonomi. Kvarter med gräs kan upplåtas som picnic-plats för besökare. Något kvarter kan innehålla sparrissängar eller snittblommor till slottet. Ett annat alternativ är att låta innehållet vara grovt fårat à la potatisland, vilket skulle föra tankarna till odling för besökaren.

Huusträdgården med Gula villan. 2007.

Suckarnas gång

Beskrivning

Suckarnas gång består av en hårt beskuren lövgång av främst lönn och alm. Den har en åldrig karaktär och är förmodligen planterad i slutet av 1700-talet. Valvet i gången har för närvarande sitt högsta läge på 3,5–4 meters höjd. De tätare partierna finns i gångens takdel samt den åt söder exponerade sidan och särskilt högt sittande delar. De svagaste partierna finns i söder, närmast allén med hästkastanj och i öster mot Ruddammen. De nedre delarna av lövgången har generellt sett en svag lövtäckning. Med all sannolikhet beror det dåliga tillståndet och tillväxten på en alltför kompakterad växtjord som en följd av körning med bil och traktor i gången. Bidragande orsaker bedömer vi också vara det ökade inslaget av den mer konkurrensstarka almen samt konkurrens från hästkastanjeallén. Suckarnas gång har beskrivits årligen, främst under vinterhalvåret. Tidpunkten har valts i första hand med hänsyn till arbetsbelastningen övriga tider. Ingen särskild hänsyn har tagits till att lönn, som dominerar i lövgången, savar starkt om det beskärs mellan slutet av december och mitten av maj. Detta försvagar lönnarna. En mer genomgripande åtgärd för att bevara gången behövs nu. Tillväxten är dålig och några huvudstammar har dött under de sista åren. Dessutom hotar almen att ta över, vilket är riskabelt med tanke på att almsjukan kan slå till när som helst varvid hela lövgången riskerar att förloras. Det finns tulpaner i Suckarnas gång, dessa ska grävas upp, provodlas och sortbestämmas.

Värdering

Suckarnas gång tillhör de äldre formbeskurna häckarna på Grönsö som vid sidan av trädhäckarna på borggården och terrasslönarna ger parken en ålderdomlig karaktär. Den ger Huusträdgården en avgränsning och sätter på så sätt in trädgården i ett sammanhang.

Måldiskussion

Målet är att bevara Suckarnas gång som en sluten lövgång så länge som möjligt. Suckarnas gång är idag starkt hotad, dels på grund av att den används som bilväg, dels på grund av almen och dels på grund av åldern på de grova stammarna.

Förslag på engångsåtgärder

För att säkra lövgångens fortlevnad bör biltrafik inte fortsatt tillåtas genom gången. En ny körväg som ersättning föreslås anläggas norr om Huusträdgården och Ruddammen. Vidare bör körytan i Suckarnas gång luckras genom vacuumschakt. Därefter byggs en ny växtbädd upp baserad på skelletjord. Ytan toppas med ett ytskikt av fin makadam. En sådan uppbyggnad både möjliggör god utveckling av växtrötter och hindrar kompaktering varvid lätt trafik av t.ex. mindre trädgårds-traktorer och fyrhjulingar utan problem kan tillåtas. I princip skall all komprimerad mark byggas om i lövgången. Vid anläggning av vacuumschakten kan man med fördel prova ett första år med ett antal tvärgående cirka meterbredda schakt och där kontrollera hur genomrotningen i marken är och hur trädhäckarna svarar på behandlingen. Om utfallet är lyckat kan anläggningen genomföras i hela gången. Dock bör inte vacuumschakten gå närmare stammar än 50 cm.

Suckarnas gång. 2006.

Alla uppslag av alm avlägsnas ur lövgången. Om nedskärning används som metod för detta måste snittet läggas under rothalsen, annars slår nya skott upp. En allmän jordförbättring görs i växträderna i hela gången. Marken täcks med ett 10–15 cm tjockt lager av näringsrik planteringsjord, typ

Hasselfors E-jord. Jorden ska vara fri från roto gräs, näringsberikad och gödslad.

Den ska ha en lerhalt på 10-15 %. Denna åtgärd bör genomföras i september, som förberedelse för planteringen som föreslås utföras i november.

En nyplantering av lönn görs dels med kompletteringsplantering av ungträd och dels med mindre lönnplanter på följande sätt: Där kompletteringsplantering med lönn genomförs uppgrävs gammal jord och ersätts med ny på en yta av ca 50 x 50 cm. Till stomme i kompletteringsplanteringen används krukodlade lönnar, modell ungträd med topphöjd 125-150. De skall inte vara uppstammade. Dessa planter kommer huvudsakligen att planteras för att komplettera valvets högre väggsektion och tak. Som stödplantering används 2-åriga, omplanterade lönnplanter, betecknade som 1/1. De planteras ut i större omfattning, framför allt på ställen där luckigheten i valvets nedre regioner är stor. De kommer främst att fungera som låg och medelhög väggvegetation. Samtliga planter skall vara E-planter. Plantering utförs sent på hösten, när de barrotade yngre plantorna är väl invintrade och kan tas upp. De första tre åren efter jordförbättring och kompletteringsplantering vattnas lövgångens växtrader med droppvattensystem. Två längder droppslang läggs på varje sida i lövgången.

Gräv upp tulpanlökarna och flytta dem till en annan lämplig odlingsplats och märk ut dem!

Förslag på årliga åtgärder

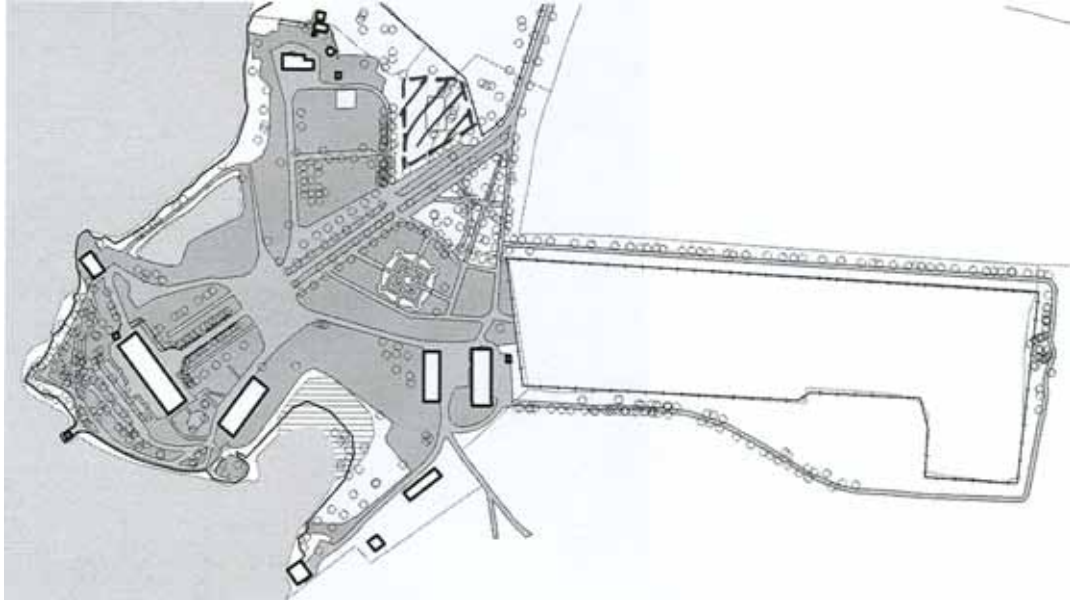
Suckarnas gång ska beskäras årligen före oktober månads utgång, för att inte i onödan skapa avtappning av sav (upplagrad näring) som sker vid vinter- och vårbeskrning. I täta partier av valvet skärs årsskott in till skottens startpunkt, varvid lämnas 0,5-1 cm. I valvpartier med större luckighet kortas årsskott in över 1 eller 2 knoppar inifrån räknat. Det möjliggör en ökad förgrening och ökad täthet i lövvalvet.

Nyplanterade större planter toppas med avseende på toppskott och övre sidoskott, för förökad förgrening längre ner i valvväggen. Den minsta modellen av kompletteringsplanter toppas inte förrän de nått en höjd av 1 m.

De första tre åren efter jordförbättring och kompletteringsplantering vattnas lövgångens växtrader med droppvattensystem. Raderna gödglas en gång per säsong med pelleterad hönsgödsel, som strös ut före lövfällningen i mitten, slutet av oktober.

Nya uppslag av alm och druvfläder hålls efter genom årlig inspektion och uppgrävning under sensommaren, alternativt nedskärning under rothalsen.

Ruddammen

Beskrivning och värdering

Området består av en fuktig sänka kringgärdad av pestskräp och spridda träd. Kartöverlägg har gjorts för att klargöra om Ruddammen utgör ett forna nordöstligt hörn på Huusträdgården enligt 1703-års karta. Det kan inte uteslutas att Ruddammen istället varit belägen utanför trädgården, just för att dränera. Dammen har säkerligen, just som namnet säger, använts som fiskdamm. En beskrivning från 1840 talar om det sankade läget speciellt på våren. Erik von Ehrenheim talar om Ruddammen som barndomens "skridskodamm" som fylldes igen ca 1864. Ca 1880 har han låtit röja upp området och ordnat med slingrande gångar där. Ingenting av gångarna finns dokumenterat på något annat sätt än i levnadsminnena. Idag finns inga andra spår av dammen på platsen än en sänka. Det är mycket pestskräp runt sänkan och i Norra kanten står en gammal pil. På norra och östra sidan finns också en del andra träd. Dammen och området runt omkring upplevs som en låglänt fuktig baksida. Det finns en del sten i norra delen som skulle kunna utgöra en murrest.

Måldiskussion

Målet är att dammen och området runt omkring är vårdat och överblickbart. Det vore bra om dammen återigen fick en vattenspegel. Ytterligare undersökningar bör göras för att se om det är möjligt.

Förslag på engångsåtgärder

Undersök om det är möjligt att återigen ha en vattenspegel i dammen. I så fall restaureras dammen. Vattenspegeln hålls fri från vegetation och kan vid besvärande alg tillväxt rensas. I samband med detta arbete grävs sly i omgivningen bort.

Förslag på årliga åtgärder

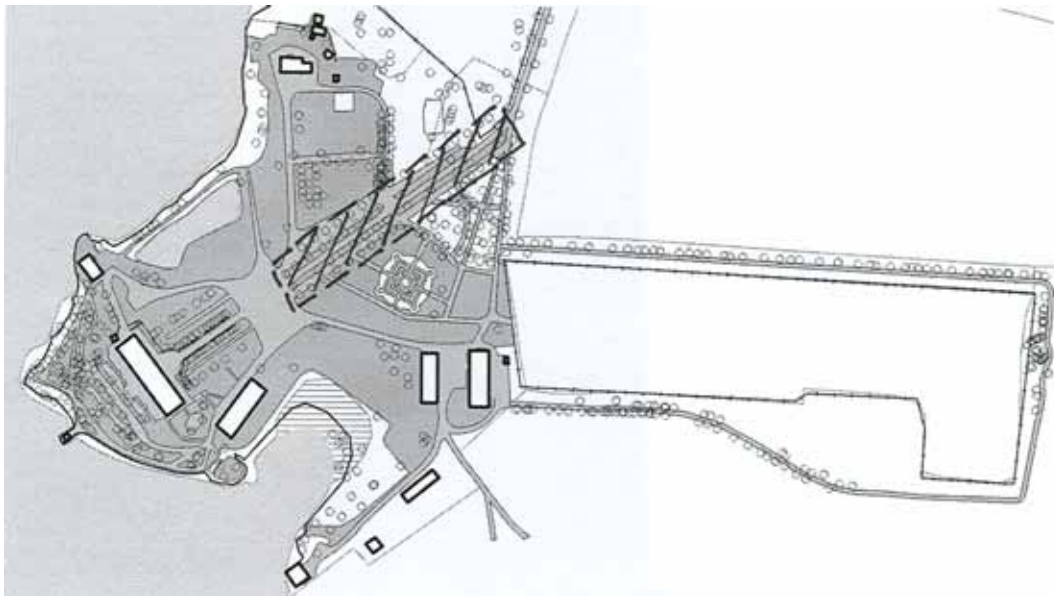
Marken runt dammen ska hållas ren från sly. Pestskräp tillåts dominera området.

I samband med att Suckarnas gång avlastas från biltrafik kommer en ny infart till Gula Villan gå fram i läget norr om dammen. Vid projekteringen av den infarten ska särskild hänsyn tas till vägbankens höjd, vägens sträckning och kurvdragning och anslutning till lindallén. Även bör stenarna i norra kanten undersökas för att klargöra om de utgör en rest av en mur. Den nya vägen ska om möjligt ges en låg vägbank så att den inte dominerar över dammen och det låglänta läget i Stallängens dalstråk alltför mycket. När vägen anläggs bör en zon runt nya vägbanken grävas ur. I botten läggs en rotspärr som dras upp runt ytterkanten varefter denna zon täcks med jord och besås med gräsfrö och hålls sedan som gräskant.

Ruddammen. I bakgrunden skymtar ladugården och tillfartsvägen med lindallén. 2007.

Hästkastanjeallén

Beskrivning

Delområdet består av en dubbel allé av 250-åriga hästkastanjer. Även vid den s.k. tobaksladan står rester av en allé av hästkastanjer, vilket kan tyda på att allén från början gått ut över Stallängen och förbi ladugården. Allén är troligtvis planterad under Carl Posses period på Grönsö 1748 – 1776. Allén består av två delar; den främre delen före Suckarnas gång och den borte delen efter Suckarnas gång. Den främre delen består av äldre hästkastanjer och en del yngre kompletterande hästkastanjer. Den borte delen består främst av alar, askar och lindar vid sidan av ett par äldre hästkastanjer. År 1802 beskrivs att Stora och Lilla trädgården ligger på ömse sidor om allén. Vittnesmål från 1860-talet beskriver allén som en treskeppig domkyrka. För år 1880 skriver Erik von Ehrenheim att han låter dra fram kastanjeallén till gatukroken och planerar, grusar och sandar. Erik lät då göra allén körbar, tidigare hade den bara varit skådebröd. Förmodligen är det vid det tillfället som den borte delen planteras med al, ask och lind. Under 1970-talet kompletteras luckorna i den främre delen av allén med nya hästkastanjer.

Idag är träden i dålig kondition, dels beroende på ålder och tunga kronor med risk för fläskador, dels på grund av senare inplantering av yngre träd med fel proveniens och framförallt varit utsatta för konkurrens om vatten, näring och ljus från de äldre träden. Allén har också en del luckor på grund av utgångna träd. Den borte delen av allén med blandade arter läses ihop med Kabinettsträdgården vilket gör att det upplevs som en enhet. Ytterligare överväganden behövs därför över hur långt ut mot lindallén träden ska ersättas med hästkastanj. Ett projekt för att restaurera hästkastanjeallén inleddes år 2000. De nya träden dras upp på Billbäcks plantskola i Norrköping från frö insamlat från de bästa moderträden i allén. När projektet startade beräknades leverans till 2011, men den fina utvecklingen träden uppvisat i plantskolan medför att de är leveransklara redan hösten 2008.

Värdering

Hästkastanjeallén, borggårdarna, rampen och trädhäckarna är tillsammans med sjösidans terrasser det i parken som har ursprung i barockens formspråk. Dessa parkelement står för symmetri, axialitet och disciplinerad, tuktad grönska och håller ihop hela parkanläggningen till en enhet. Riktningen i anläggningen pekar ut slottet som den självklara medelpunkten.

Måldiskussion

Att bevara befintliga träd i allén är inte långsiktigt möjligt därför att förfallet har gått för långt. De nya träd som är inplanterade på 1970-talet uppvisar dålig tillväxt och kan därför inte utgöra stommen till en ny allé. Vårdprogrammet 1995 förespråkade alltså en nyplantering av hela allén. Se Vårdprogram -95. Planeringen och genomförandet av det har inletts och plantering kommer att ske 2009 eller 2010.

Målet är att Grönsö ska ha en fyrradig hästkastanjeallé i samma läge som tidigare från nedre borggården mot öster fram till lindallén. Träden ska ha friväxande kronor upptill, men beskäras undertill så att tre valv bildas, såsom Erik von Ehrenheim beskriver allén.

Allén från borggården. 2007.

Förslag på engångsåtgärder

Den befintliga allén dokumenteras före avverkning. En inmätning av varje träd är gjord 1999. En fullständig fotodokumentation görs före avverkning.

Först när de nya träden är klara för plantering avverkas den gamla allén. De nya träden bör planteras som 10-12-åriga, fyra gånger omplanterade träd med stamomfång på 20 - 25 cm. Samordning bör ske med åtgärder inom andra delar av parken, främst med delområdena Kabinettsträdgården, Huusträdgården och Södra och Norra strandpartiet. Ordningen på åtgärderna bör motiveras av att parken inte ska se kal ut längre än nödvändigt och att parken ska fungera som besöksmål under turistsäsongen. Nyplanteringar i Huusträdgården kan med fördel göras i samband med att västra delen av hästkastanjeallén föryngras eftersom det skapar bättre möjligheter för träd och buskar att etableras på grund av minskad konkurrens från de äldre alléträden. Föreslagen prioritet är:

- 1) Norra och södra strandpartiet förbättras.
- 2) Västra halvan av hästkastanjeallén föryngras. Åtgärden är nu planerad till 2009 eller 2010. I samband med det kan åtgärder i Huusträdgården göras närmast allén.
- 3) Östra halvan av hästkastanjeallén restaureras. Den åtgärden kan göras samtidigt som eventuella ingrepp görs med träd och häckar i Kabinettsträdgården.

Ytterligare utredning behöver göras över hur de befintliga träden ska tas bort vid nyplantering. Alternativen som beskrivs nedan behöver vägas mot varandra, inte minst ekonomiskt.

Alternativ 1: Med schaktning samt därefter bortdragning av rötter kommer vägbanken att förstöras direkt och restaurering av vägen blir nödvändig. I det här alternativet kan man förbättra innerradens möjligheter att växa med hjälp av förbättrat rotutrymme med skelettjord i den ombyggda vägbanken. Om de gamla stubbarna och rötterna rivs upp kan de nya träden planteras på samma ställe. I samband med val av metod kan samordning ske med åtgärder för träden i Kabinettsträdgården. Se delområde för Kabinettsträdgården.

Alternativ 2: Med stubbfräsning kommer de kvarvarande rötterna ruttna under lång tid och förorsaka sättningar i vägbanken med väglagningar under den tiden. Här bör man också ta ställning till om det går att plantera i samma läge (i stubben) som tidigare? Om det inte går att plantera i samma läge, hur stor förskjutning är då nödvändig? Kan man förskjuta läget utan att nedre Borggården och anslutningen till Suckamas gång blir annorlunda? En nackdel är också att den kvarvarande komprimerade vägbanken kommer att ge tillväxtproblem för träden i innerraderna.

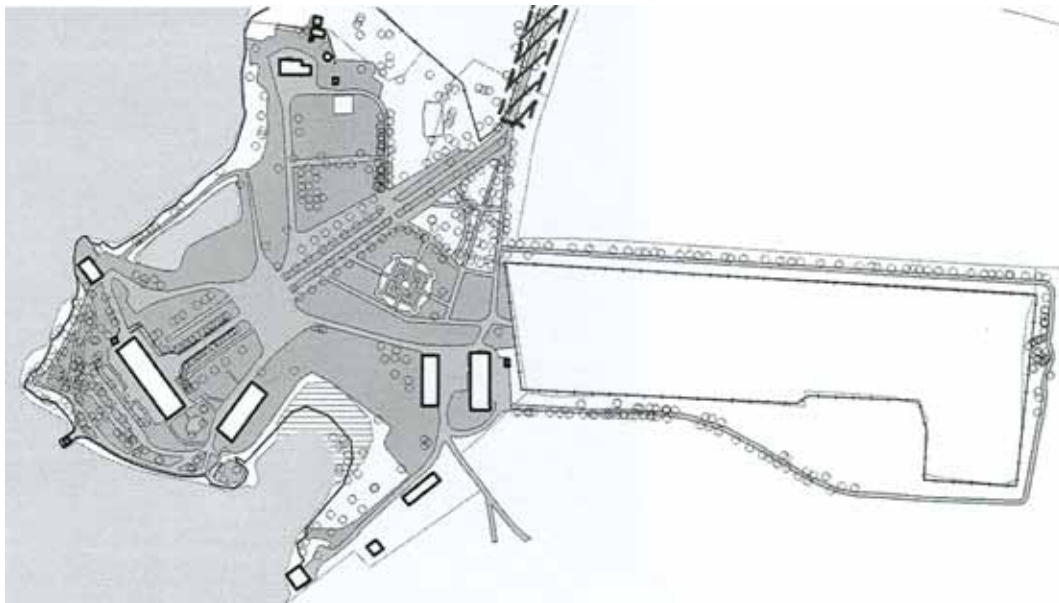
För de nya trädens möjlighet till bästa etablering behövs en distans till träden i Kabinettsträdgården. Träden i Kabinettsträdgården inom en zon på 10-15 meter från närmsta rad tas bort. Idag gäller det ca 4 träd. I samband med omplantering ska schaktövervakning ske, särskilt med hänsyn till de eventuella äldre lager av Huusträdgården eller Kabinettsträdgården som kan komma i dagen. Ytterligare undersökningar i samband med arbeten i hästkastanjeallén skulle kunna påvisa om Kabinettsträdgårdens gångvägssystem finns som en underliggande struktur där och i så fall tillhör ett äldre lager. Det skulle också kunna ge svar på vad den 90-gradiga vinkeln som påvisats vid geofysisk prospektering av Kjell Persson, Stockholms Universitet, 2004 är för någonting.

Förslag på årliga åtgärder av den äldre allén

Träden ses över årligen så att eventuella risker för fläkning eller nedfallande grenar elimineras.

Förslag på årliga åtgärder av den nyplanterade allén
Etableringsbeskränning görs årligen enligt senare anvisningar.

Lindallén

Beskrivning och värdering

Hästkastanjeallén övergår i norr i en lindallé som planterades på 1980-talet med plantor uppgrävda på Grönsöös marker. På båda sidor om allén finns rester av stubbar från en tidigare allé som främst bestått av al. Längs med östra sidan ligger den ca 5 år gamla besöksparkeringen. Någonstans i början av allén kommer den nya tillfartsvägen till Gula Villan anslutas. Allén signalerar ankomsten till slottet och som sådan kommer den spela en extra stor roll under de år hästkastanjeallén restaureras.

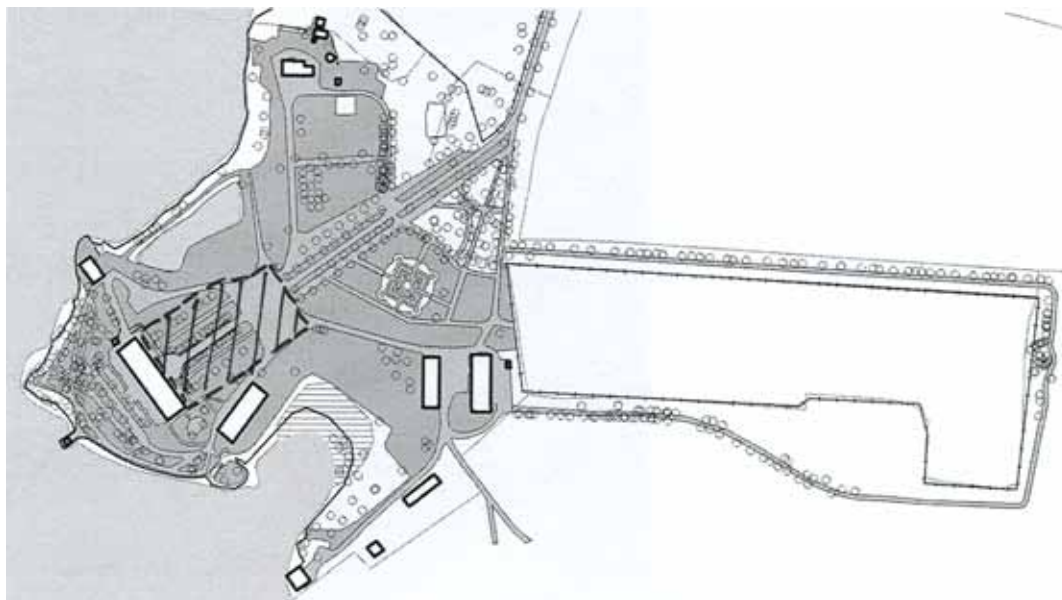
Måldiskussion

Lindallén bevaras.

Förslag på åtgärder

Uppbyggnadsbeskränning genomförs för att undvika framtida problem. Översyn vart femte år tills dess träden nått en höjd av 10-15 meter.

Nedre och övre borggården

Beskrivning

Borggården framför slottet har förändrats mycket under århundradenas lopp. På 1600-talet fanns troligtvis någon typ av uppfart mot slottet, men det är först under 1700-talet de ramper byggdes som finns idag. Under 16- 17- och 1800-talen fanns det betydligt mer ekonomibyggnader här. Dessa byggnader flyttades och revs successivt efter 1864 och området fick under det tidiga 1900-talet det utseende som det nu har.

Området karakteriseras av häckar som går parallellt med ramperna upp mot övre borggården framför slottet. De två innersta är trädhäckar av lind. Utanför dem på varje sida går trädhäckar av ask och utanför dem låga häckar av omväxlande lönn och ask. Vinkelrät mot dessa häckar finns längs med muren mot övre borggården en trädhäck med lind som binder ihop systemet av häckar. Det är troligt att ramperna och trädhäckarna anlades under Posses ledning senast 1776. Åtminstone lindträdhäckarna har beskurits kontinuerligt sedan slutet av 1700-talet. Ramperna kantas av ett järnräcke märkt med Storboda bruks bruksstämpel. Under 1700- och 1800-talen kantades nedre borggården av stall, vagnsbod, trädgårdsmästarebostad och redskapsbod. Mellan dessa byggnader gick ett staket på en murad sockel med pelare prydda med sandstensklot. I detta staket fanns grindar, bland annat en grind till varje trädgård. Under sent 1800-tal och början på 1900-talet kantades nedre borggården i söder av pelarpopplar. På grusplanen stod dels en hästkastanj och dels en oxel. Under en kort period fanns en rund tapetgrupp mitt på grusplanen.

Senare tider har inte gjort så tydliga eller bevarade avtryck i det här delområdet. År 1999 samt 2002 skars lindträdshäckarnas kronor in från cirka 7 meters bredd till 3,5 meters bredd, samt på höjden med 1 meter för att återta en förlorad storlek och form på träden. Askträdshäckarna skars också tillbaka för att undvika fläkning och att träden skulle välta. Genom successiv inskärning av breda krongrenar har mer samlade krongrenar skapats. Därefter knuthamlas träden årligen. Åtgärderna bedöms som lyckade och inga träd dog. Denna åtgärd har också möjliggjort att komplettering i luckor kan göras där träd gått ut. Gångytorna består av grus och mellan häckarna är det kortklippt gräs. År 2000 planterades en oxel till Carl Gustaf von Ehrenheims 70-årsdag i gruset nedanför den norra askhäcken.

Idag finns det luckor främst i askträdshäckarna men också bland lindarna. Tomas Lagerström, SLU, har utarbetat ett program för trädförnygring som kommer att följas under de närmaste 10 åren.

År 2005 gjordes en inmätning och stamomfångsmätning av ask- och lindträdshäckarna på borggården av Anna Tandré och Tomas Lagerström, SLU. Då konstaterades att de nedersta lindarna avviker och är av arten skogslind och inte parklind som de övriga.

Värdering

Borggårdarna, rampen och trädhäckarna är tillsammans med hästkastanjeallén och sjösidans terrasser det i parken som har ursprung i barockens formspråk. Dessa parkelement står för symmetri, axialitet och disciplinerad, tuktad grönska och håller ihop hela parkanläggningen till en enhet. Riktningen i anläggningen pekar ut slottet som den självklara medelpunkten. Delområdets främsta värde är att både växtmaterial och konstruktioner är autentiskt, det vill säga detsamma som vid anläggningstidpunkten på 1700-talet. Borggården har genom åren behållit sin starka form och uttryckskraft och därigenom också sin funktion som representativ entré. Anläggningen är en god representant för barockens formspråk och hur det på 1700-talet kom till uttryck i parken på Grönsö. Ett hot mot anläggningen är att träden i häckarna är gamla och sköra och att det finns luckor i raderna.

Måldiskussion

Målet med området är att det fortsättningsvis ska vara hjärtat i parkanläggningen som förenar de olika delarna med stark symmetri och axialitet. Området ska hållas väl skött med distinkta kanter och tuktad växtlighet. Trädhäckarna ska underhållas så att träden bevaras så länge som möjligt, dock ska häckarnas intryck vara att de bildar tuktade enheter. Luckor i häckarna ska alltså fyllas med genetiskt och utseendemässigt likvärdigt växtmaterial. Nedre borggården bevaras som en öppen, grusad plan varifrån man når olika delar av parken. För delområdena Södra och Norra strandpartiet föreslås nya planteringar för att öka lummigheten och upplevelsevärdena i parken. Dessa planteringar bör inte inkräkta på borggårdens axialitet och uttrycksfullhet.

Stödmurarna, rampen och staketet på rampen underhålls och bevaras såsom det är idag.

Förslag på engångsåtgärder

Oxeln kommer på sikt bli för stor på sin plats och riskerar att påverka häcken med askträd negativt. En lämpligare plats kan vara i Norra Strandpartiet, vilket skulle kunna innebära en flytt på 5 meter.

Ytterligare undersökning av de befintliga lindträdshäckarna kan vara befogat. Det skulle kunna

ge närmare svar på sort och ålder på träden.

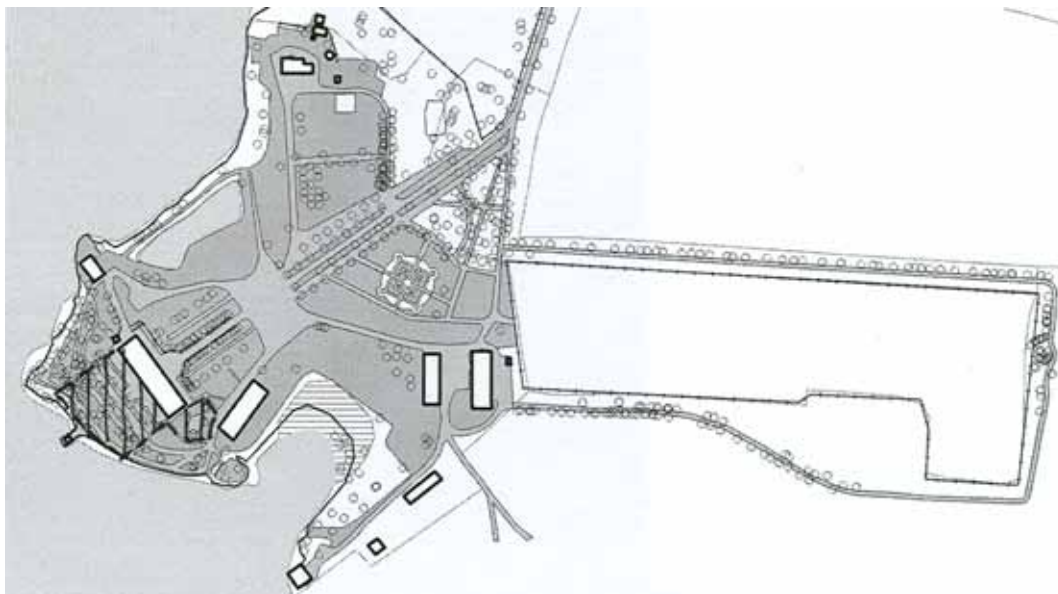
Odling av askar för komplettering i askträdhäcken sker i stallträdgården dit askar med topphöjd 10 meter och stamomfång 60 – 80 cm flyttades från backen vid ladugården på Grönsöö. Dessa har sedan hamlats i etapper till en lägre höjd. Träden ska komplettera trädhäckarna i de luckor som finns. Inplantering planeras till 2010–11. Efter inplantering 2010 etableras träden och tillåts växa upp tilllagom storlek för att hamling ska kunna påbörjas. Grenarna ska då vara cirka dubbelt så långa som den längd de ska ha för att passa in i häckens volym. Därefter knuthamlas träden med 2–3 års intervall som de äldre träden. Eftersom ask inte återväxer lika kraftigt som lind efter hamling, är 2 – 3 år ett lämpligt intervall. Successivt kan intervallet minskas men årlig hamling kan inte införas förrän efter ca 50 år. Runt träden bör det finnas en vegetationsfri zon under en period av fem år, 1 m i diameter runt stambasen, för att hindra konkurrens från gräs och minska risken för skador på stambasen i samband med gräsklippning. Barktäckning föreslås på denna zon.

Kompletteringsplantering i de låga ask- och lönnhäckarna bör också göras. Detta görs med lokalt uppgrävt material som direktplanteras på preparerade platser och sen omgäende skärs in. Genom upprepade inskränningar byggs plantan upp för att fylla luckan i häcken. Om plantorna regelbundet gödselvattnas påskyndas etablering och tillväxt.

Förslag på årliga åtgärder

De äldre träden (askar och lindar) knuthamlas årligen under vårvintern så att årsskott skärs in till skottens startpunkt, varvid lämnas högst 0,5–1 cm. Efter etableringsfasen av askarna och uppbyggnad av en hamlingskrona med lämpliga mått (se ovan) knuthamlas också de nyplanterade träden på detta sätt.

Terrasserna

Beskrivning

Under tidigt 1700-tal fanns det en terrass med en plantering på slottets södra gavel. För år 1726 nämns att det finns tre parterrer runt huset och för år 1776 att det finns murade avsättningar garnerade med häckar. Det framgår alltså att terrasseringarna på sjösidan av slottet tillkom någon gång mellan 1703 och 1776. Troligtvis lades de engelska gångarna till så att de anslöt till de raka terrasserna under Schulzenheims tid på Grönsöo. År 1802 beskrivs att terrasserna består av nivån vid huset, kallat parterr, och sedan tre avsättningar. Den andra nivån hade bersåer i ändarna. Den nedersta nivån bestod delvis av en sandstensplan. Mellan avsättningarna fanns trappor i olika längd. På avsättningarna fanns det 47 lönnar och dessutom några hästkastanjer. Senare under 1800-talet, under hovmarskalkens tid, fanns det buxbomsritningar och blommor på södra terrassen. Det fanns också blomsterplanteringar på den översta terrassen på långsidan av huset. År 1879 - 80 låter Erik von Ehrenheim ställa i ordning den näst översta terrassen kallat frukostterrassen. Det föranleder att fyra nya trappor byggs vid sidan av mittgången. Kortsidorna av frukostterrassen inramades av häckar av häckkaragan som fortfarande finns kvar. Från och med 1890 finns det gott om foton. De visar att terrasserna är lummiga och gröna med växter i alla nivåer, som golv, väggar och tak. På den översta terrassen fanns det blomsterrabatter och en balustrad som ramade in ytan. I södra änden stod en reslig pelarpoppel som ett utropstecken. På alla terrasser fanns det växter, främst agaver och palmer, i krukor. I slänterna växte tjocka mattor av vintergröna och tulpaner. Uppe på strandskoningen löpte en irisrabbatt och nedanför gick en strandhäck. Terrasserna användes för umgänge, läsning, handarbete, fest, måltider. De gav ett skyddat och ombonat intryck. Lönnarnas och pelarpoppelns utseende leder tankarna till pinjer och cypresser och till en dröm om Italien. Från 1930 och framåt försvinner successivt den rika växtligheten. Foton visar att ännu runt 1930 fanns det mellan 30 - 35 lönnar. År 1970 ersattes de tidigare trätrapporna med trappor av granit. Idag består terrasserna av de klippta lönnarna, gräs i sluttningarna och granittrappor inramade med ligusterhäckar.

Den översta terrassen inramas av en syrenhäck och längs kortsidorna finns det schersminhäckar. Dessa häckar är förmodligen desamma som beskrivs 1802. Ca år 2000 släpptes syrenhäcken upp för att fungera som en ersättning för den borttagna balustraden. Sedan ett par år finns det sommartid några olivträd i krukor längs med fasaden. Ungefär samtidigt planterades ligusterhäcken som en inramning till granittrapporna. Lönnarna klipps årligen under vinterhalvåret i höjd med andra våningen. Kronorna bildar då ett grönt sluttande golv som man ser ut över från andra våningens fönster. Den ständiga beskärningen på detta sätt som uppehållits i minst 150 – 200 år har gjort att lönnarna är mycket skulpturala och att det under dem bildas ett skuggigt, poetiskt rum som står i stark kontrast till ljuset över Mälaren och det kinesiska lusthuset. Lönnarna är åldrade och flera har fallit. Idag finns det knappt 20 kvar på terrasserna, det vill säga mindre än hälften av de ursprungliga. Idag pågår ett försök med att föryngra lönnarna. Här används lönnar inflyttade från markerna på Grönsö som omplanterats i plantskola i Stallträdgården. Dessa lönnar uppbyggnadsbeskärs årligen för att bredda kronan. Enligt planen ska dessa lönnar lyftas in på terrasserna år 2011.

Värdering

Terrasserna med de vackra, skulpturala lönnarna utgör idag en fantastisk plats i kraft av sig själv, utan att de historiska värdena vägs in. Enbart av det skälet spelar de en avgörande roll för upplevelsevärdena i parken. Terrasserna ingår också som en viktig del i den formella parkanläggningen på Grönsö, där de andra delarna är hästkastanjeallén, borggården, ramperna med de tuktade häckarna, slottet, mittaxeln och det kinesiska lusthuset. Terrasserna fungerar också som en förmedlande länk mellan slottet på sin höjd och Mälaren och de kringliggande ytorna.

Terrasserna med silande solljus. 2007.

Platsen har förlorat en del av sin intima privata karaktär. Det beror bland annat på att växtmaterialet har utarmats under det senaste halvsekllet samtidigt som området har blivit mer öppet. Familjen använder inte längre området för umgänge på samma sätt, samtidigt som parken nu är öppen för turister. Allt detta sammantaget gör att karaktär och funktion har förändrats. Det är värden som blivit svagare, men som skulle kunna stärkas. Att södra terrassen nu är omgestaltad till en hemträdgård är med den bakgrunden helt historiskt korrekt; en del att dessa värden har återuppstått där. Att en del av växtligheten på platsen har försvunnit uppvägs till en del av att man idag har bättre utblick över vattnet. Detta är fördelar och nackdelar som bör vägas mot varandra. Ett hot mot anläggningen är dock den ökade luckigheten i lövtaket som på sikt kommer att ta bort skugggrummet, något som till viss del redan skett.

Måldiskussion

Målet med terrasserna är dels att bevara strukturen: Träd, murar, terrasseringar och slänter, mittgång och trappor, i den formella trädgårdens anda. Terrasserna ingår som en del i den formella trädgården på Grönsö, där symmetri och axialitet är grundläggande delar. Målet med terrasserna är också att de ska fungera som den ombonade lummiga vistelseyta de en gång har varit. Terrasserna har använts som ett uterum, en förlängning av rummen för samvaro inne i slottet. Terrassernas karaktär beror till stor del på de klippta lönnarnas uttryck. Historien visar att lönnarna håller på att dö, bara på de senaste 70 åren har ungefär 15 lönnar fallit, idag återstår ca 20 stycken. För att säkerställa att karaktären bibehålls måste lönnarna kompletteras, vilket också planeras i och med det trädförnyringsprojekt som redan pågår.

Förslag på åtgärder

I marknivå föreslås att gräset på slänterna behålls. Eventuellt kan lökväxter, vars blast försvinner i gräset planteras, t ex blåstjärna och scilla. Fler växter i krukor kan med fördel placeras överallt på terrasserna, gärna symmetriskt för att markera terrassernas och trapploppens form.

De befintliga lönnarna ses över årligen och åtgärdas vid behov. För att säkerställa att karaktären bibehålls, som ovan nämnts, ska de befintliga lönnarna kompletteras, där det är luckor. Vi bedömer att den enda möjliga metoden för att vidmakthålla terrassernas karakteristiska skuggrum är en kontinuerlig förnyring av beståndet. År 2003 togs äldre lönnar från Grönsö's marker och planterades i trädskola i Stallträdgården. Där ska kronorna formas och rotklumpen beskäras kontinuerligt fram till 2011 då lönnarna flyttas in i raderna på terrasserna. Med den här metoden beräknas att man har ett nytt skuggrum på terrasserna ca år 2015. Som alternativ övervägdes en förnyring med klimat-anpassade plantskolelönnar. Det skulle på lång sikt ge det bästa resultatet, men det skulle ta ca 20 år innan ett skuggrum bildades och ytterligare 10 – 15 år innan ett tuktat lutande plan i höjd med övervåningen skulle skapas. Pelarpoppeln (*Populus nigra* 'Italica') som stod på gaveln på översta terrassen ca 1870– 1930 kan ersättas med en ny i samma läge.

Terrasserna är en torr och utsatt växtmiljö. Om ekonomiska förutsättningar finns bör man överväga att lägga en droppbevattningsanläggning i slänterna för att ge lönnar och andra växter bättre förutsättningar. Anläggningen skulle kunna göras i samband med att de nya lönnarna sätts in.

Ytterligare sittplatser kan ordnas. Till exempel skulle bänken med spaljén på nedersta terrassen kunna uppföras igen.

Det kinesiska lusthuset

Beskrivning och värdering

Det kinesiska lusthuset ligger på en stenbrygga i vattnet nedanför terrasserna. Lusthuset och bryggan avslutar mittaxeln på slottets västra sida. Lusthuset som uppfördes runt 1790 är en liten kvadratisk byggnad med grön-vita, dekorativt målade fasader och tvådelat uppåtsvängt tak. Inuti lusthuset är väggarna och taket täckta av mineraler och snäckor. Lusthuset som troligen är landets främsta bevarade "snäckhus" från slutet av 1700-talet är en av parkens viktigaste delar och viktigt att bevara.

Lusthuset är en del av parkens komposition och genom det ovärderligt på sin plats.

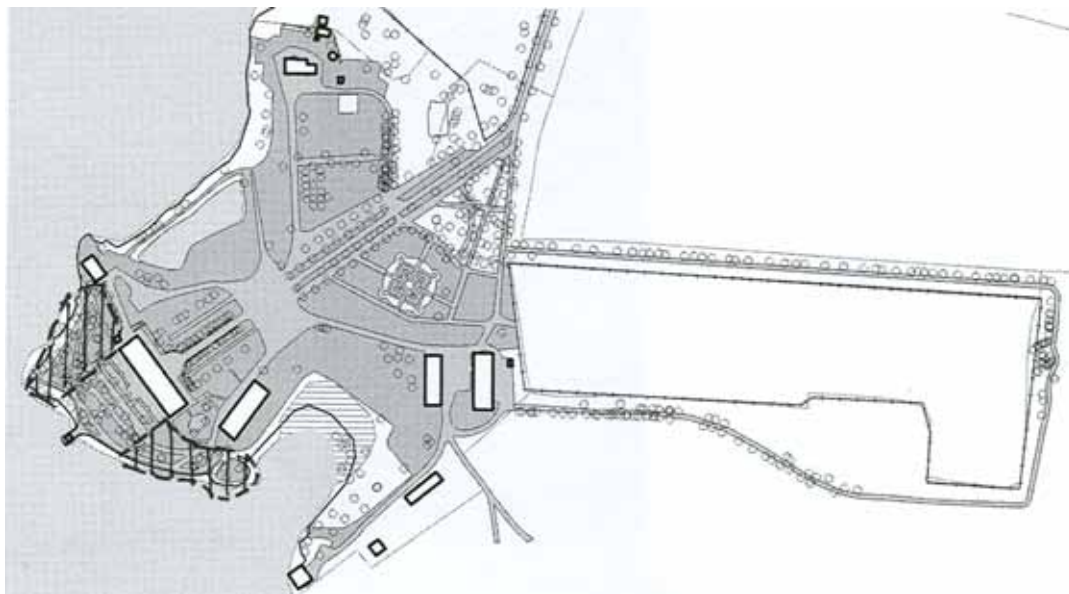
Måldiskussion

Målet är att lusthuset ska vårdas och bevaras så att det även fortsättningsvis kommer att vara i gott skick och en omistlig del av parken på Grönsö.

Åtgärder

Det ingår inte i det här vårdprogrammet att föreslå åtgärder för vård av lusthuset.

Holmen och de engelska gångarna

Beskrivning och värdering

Vid båda sidor av terrasserna går ett slingrande gångsystem och söder om udden ligger en liten holme, allt anlagt i slutet av 1700-talet av David von Schulzenheim. Holmen är bildad genom att en kanal grävdes och kanterna stensattes. Både holmen och kanalen, idag torrlagd, har stensatta kanter. Husesynen 1802 och David von Schulzenheim 1802 talar om två holmar. Troligtvis har ännu en holme då funnits utanför den nuvarande. Över kanalen går en grön- och vitmålad bro. Bron är byggd på senare tid efter sin föregångare, men är till skillnad från den bron inte välvd. För år 1854 uppges att holmen reparerades och att blomstergrupper planterades där. Tidiga 1900-talsfoton visar att träden på holmen inte var hamlade. På holmen fanns vid förra sekelskiftet en cirkulär grusgång med gräs eller möjligen en plantering i mitten, sittbänkar och någon form av plantering under fyra, fem resliga träd. De flesta träden vid de engelska gångarna har tidigare varit hamlade i samma höjd som terrasslönarna. Hamlingen upphörde i mitten av 1900-talet. I det södra partiet av engelska gångarna har det under tidigt 1900-tal funnits en rabatt med perenner och en gul buskros. Klippta syrenhäckar omger en gång som leder från den halvrunda terrassen vid sydgaveln ned till holmen. Några syrener på den västra sidan av tvättstugerampen utgör rester av klippta syrenhäckar som tidigare omgav rampen. Idag består partierna med de engelska gångarna av friväxande träd och gräs. I den södra delen av området hålls gräsyterna kortklippta. I den norra delen slås gräsyterna en gång varje år. Flera friväxande träd av bl.a. al, ask, lind och lönn växer i området. På holmen finns det idag tre äldre lönnar, en buskros samt en sparrisplanta. På marken är det kortklippt gräs. Det är i det här området det sena 1700-talet och den engelska parken möter oss på Grönsö.

Måldiskussion

Holmen, de engelska gångarna, kinesiska lusthuset och utblicken mot trappstegsgavlarna på Utöhus är anlagda ungefär samtidigt under samma ägarfamiljs period och ingår med all sannolikhet i samma idémässiga koncept. De åtgärder som sker på dessa delar ska därför vägas av mot varandra och samspela i möjligaste mån. Åtgärderna ska alltså sträva mot att förstärka den engelska parkens karaktär så som den tar sig uttryck på Grönsö. Den naturliga oregelbundenheten bör framhävas i såväl skötsel av gångar, träd- och buskvegetation, som gräsytor. Spelet mellan ljus och skugga erbjuds i kontrasten mellan land och vatten. Vyer och utblickar som växlar under promenaden erhålls genom utblickar mot lusthuset, Utöhus och holmen. Strandhäcken runt udden och holmen bör hållas klippt på en nivå kant i kant med strandskoningen och inte vara friväxande. Den delen av udden, mellan lusthuset och tvättstugan, där strandskoningen har rasat ger ett mer vilt intryck. Fördelar och nackdelar med att restaurera strandskoningen där behöver diskuteras ytterligare. Det vilda intrycket gör att det naturliga intrycket förstärks, vilket bidrar till en välbehövlig lummighet i området, åtminstone tills de nya terrasslönarna är etablerade.

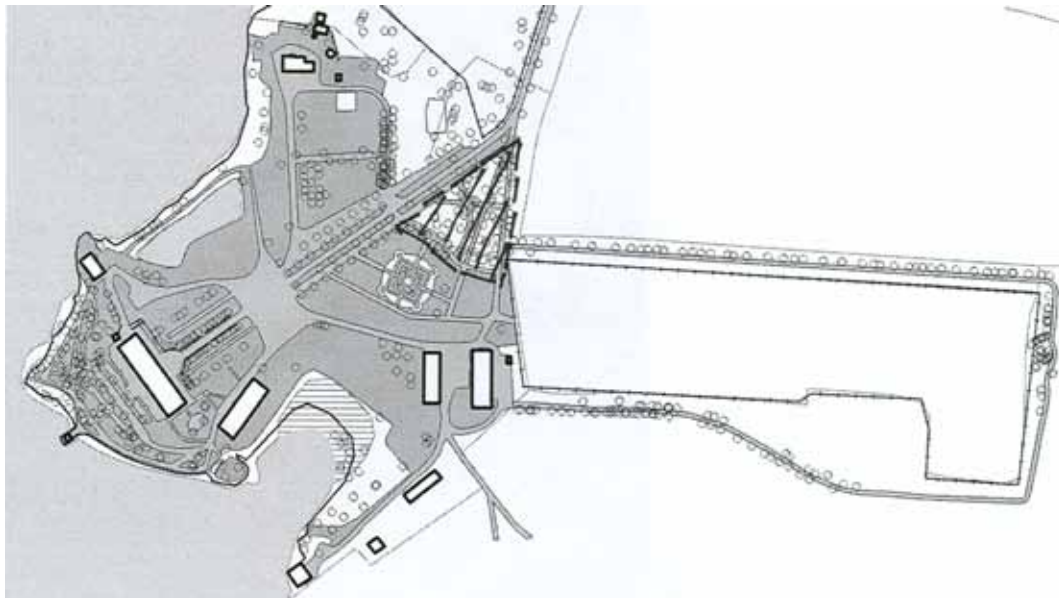

Holmen sedd från Bränneriet. 2006

Förslag på åtgärder

För att få ett uttryck som bättre svarar mot sent 1700-tal och första halvan av 1800-talet bör samtliga gräsytor i området behandlas som slåtterytor med slåtter en till två gånger per år. En naturlig örtflora kan då etableras antingen på egen hand eller med hjälp av plantering av örtpluggplanter. Buskar och vårlök kan eventuellt läggas till i området så att det blir mer rikt på flora och upplevelser. Ytterligare utredning bör göras för att se om det är möjligt muddra kanalen vid holmen för att få en vattenspegling där.

Den triangulära kabinetträdgården

Beskrivning och värdering

Innan kabinetträdgården anlades på platsen, fanns här den södra delen av Huusträdgården, entrévägen till gården och hägnader och grindar in till gårdsområdet. Området längst nordöst kallas av tradition "gamla stan" och den forna entrévägen till stallgården för "gatan".

Det triangulära gångvägssystemet anlades förmodligen i slutet av 1700-talet. Det är representerat i sin helhet på 1793-års karta. I Husesynen 1802 beskrivs anläggningen som en del av "Stora Trädgården", in till Stora Trädgården fanns en låst grind på nedre borggården. Här fanns plommonkvarter i det området som idag motsvaras av Piehls blomstergård, " ... gångar icke till fullo med sand försedda ... ", och ett lusthus av växlande lönn och alm. Det är möjligt att plommonkvarteren sammanföll med planen för Kabinetträdgården. För att klarlägga det behövs ytterligare källmaterial från perioden 1802 - 1860. Under åtminstone 1860-talet har platsen gått under namnet "Labyrinten", men det namnet hänför sig troligen mer till hur platsen användes under den tiden än till anläggningens utformning. I Erik von Ehrenheim levnadsminnen, som skildrar perioden 1860-65, framgår det att "Templet" och "Labyrinten" ligger i Stora Trädgården. Där brukade han leka som barn och han karakteriserar platsen som "dessa i Franska stilen anlagda härligheter". Karling skriver så här: Vad labyrinten beträffar, mindes ännu den förutvarande ägaren (Erik von Ehrenheim min anm.) dennas skuggiga gångar av träd och tre alnar (ca 180 cm) höga häckar, tuktade i fyrkant. Sommaren 1865 höggs hela labyrinten ned och ersattes på västra delen med gräsmatta med rabatter med bladväxter. Denna del av Kabinetträdgården tas upp i vårdprogrammet i avsnittet för "Piehls blomstergård". Det ena av de två templen fick stå kvar men det andra höggs ned. Det kvarvarande templet fick då stå utan att vara övervuxet. Genom att labyrinten höggs ned fick man fri insyn in i Stora Trädgården mot stora linden och mittgången. Den östra delen av Kabinetträdgården lämnas förmodligen orörd efter att labyrinten huggs ned 1865.

På Sven Lindhs plan 1869 och Johansson plan från 1881 är det kvarstående templet inritat. Det är möjligt att templet syns i kanten på ett foto från tidigt 1900-tal. På Olle Piehls första förslag till blomstergård 1924, syns templet i bakgrunden utanför blomstergården, förmodligen på sin ursprungliga plats. Waern Bugges karta från 1930 visar träd i gångvägarnas kanter. Idag syns gångvägssystemet tydligt även om ytorna står utan egentlig skötsel. Murkanterna finns till stora delar kvar. Buskvegetation saknas i området och i gångvägarnas kanter finns spridda träd. I de nedsänkta ytorna står också en del träd. De träd som idag finns i området är höga och raka med ett lövtak som tillåter fri sikt ut över ängen.

De stensatta, något förhöjda gångarna skönjs under snötäcket. Mars 2007.

Kabinettsträdgården är en speciell anläggning så tillvida att den så vitt vi vet saknar motsvarighet. Den del som innefattas i delområdet är ungefär halva den forna Kabinettsträdgården såsom den ser ut på 1793-års karta. Anläggningen är tydligt arkitektonisk med stensatta gångar i mönster av en halvcirkel och trianglar. Vilken funktion den var tänkt att ha i parken är oklart. Genom att både vara en unik, speciell och relativt orörd parkanläggning från slutet av 1700-talet bör den bevaras och hanteras med försiktighet. Inga åtgärder som äventyrar gångvägarnas och murkanternas bevarande bör tillåtas.

Ytterligare undersökningar som kan göras på plats är att kontrollera om det finns kantsten i de västligare partierna t.ex. runt skyttestenen och på gången mot Piehls blomstergård. Eventuellt är det möjligt att avgöra om de nedsänkta ytorna varit vattenfyllda med hjälp av jordprov. Jordprovet bör då tas, innan någon bearbetning av ytorna görs inför plantering.

Måldiskussion

Kabinettsträdgården är mycket speciell samtidigt som kunskap saknas om anläggningens uppkomst och ursprungliga användning. För att säkra kommande studier av anläggningen är det viktigt att de autentiska delarna vårdas så att de bevaras. Kabinettsträdgården är samtidigt en del av parken på Grönsö som idag inte är tydligt läsbar för besökaren. Platsen behöver göras mer synlig för att besökaren ska uppfatta gångvägarna och inte bara läsa platsen som en träddunge. Om en nyetablering av den intelligande hästkastanjeallén görs måste det samordnas med insatser i Kabinettsträdgården för att inte kastanjernas etablering ska äventyras. Att återställa (restaurera) Kabinettsträdgården är inte möjligt med den bristande kunskap om platsen vi har idag. De frågetecken som finns är många: Var stod häckarna? Uppe på murkanten eller nere i fördjupningen? Hur var häckarna skötta? Vilken/vilka växter bestod de av? Fanns det träd i häckarna? Hur fungerade avgräsningen mot allén? Var tanken att de nedsänkta ytorna skulle vara vattenfyllda eller inte? Att göra en fri tolkning av de källor vi har, samtidigt som det primära målet att bevara bestående delar enligt ovan, kan vara en möjlighet. Det primära målet med vården bör vara att bevara gångsystemet, de nedsänkta ytorna, kantstenarna och trädvegetation i någon form i gångarnas kanter så länge som möjligt. En besökare i parken ska uppleva gångsystemet som möjligt att promenera i. Målet med vården är alltså dessutom att Kabinettsträdgården ska locka till promenad och att utformningen på gångvägssystemet och de nedsänkta ytorna kan upplevas/uppfattas som en del av parken före och under promenaden. Den karaktär som eftersträvas är lövskogslummighet. För att uppnå det ska skötseln på området vara extensiv. Det är idag svårt att få buskvegetation under det lövtak som befintliga träd har vilket skulle vara det optimala för att få en lummig karaktär. Primärt föreslår vi ändå att träden behålls och att de åtgärder som gäller markytorna i första hand.

Ett mål med högre ambitionsnivå kan vara att göra en fri tolkning av den plats som Erik von Ehrenheim minns från sin barndom; "en lummig plats fylld med träd, häckar och templet mitt i labyrinten övervuxet med grönska". Åtgärder för att uppnå det primära målet ska utvärderas innan vidare åtgärder vidtas.

Förslag på engångsåtgärder

Dessa åtgärder kan göras oavsett andra åtgärder i parken:

Gräset klipps på gångarna och gångarna grusas av. Stenkanterna röjs fram, men träden i gångvägarnas kanter sparas tills vidare. Träden som står mitt i de nedsänkta partierna avverkas direkt. De nedsänkta partierna mellan gångarna planteras med vintergröna av enkel "vild" typ. Det kan kontraktodlas på växtmaterial som kommer från Grönsö. Vid förberedelsearbetet för plantering sparas de kulturväxter som hittas: krollilja, lungört, tulpaner, aklejer mm. Markberedningen i de nedsänkta ytorna består av borttagning av grästov, lätt nedmyllning av roto-gräsfri planteringsjord. Som förberedelse för förnygring av hästkastanjeallén kronstabiliseras träden i Kabinettsträdgården vid behov. Dessa första åtgärder med Kabinettsträdgården bör utvärderas, innan ytterligare åtgärder görs.

Utvärderingen görs för att kontrollera att målen med anläggningen uppfylls. Om ytterligare åtgärder ska göras, t.ex. uppbyggnad av häckarna i Kabinettsträdgården, bör samordning ske med åtgärder inom andra delar, främst med förnygring av hästkastanjeallén och åtgärder i Södra och Norra strandpartiet och Huusträdgården.

Ordningen på åtgärderna motiveras av att parken inte ska se kal ut längre än nödvändigt. Se delområde "Hästkastanjeallén". För att tydliggöra en entré till Kabinettsträdgårdens promenader skulle en kopia av templet kunna uppföras på sin gamla plats.

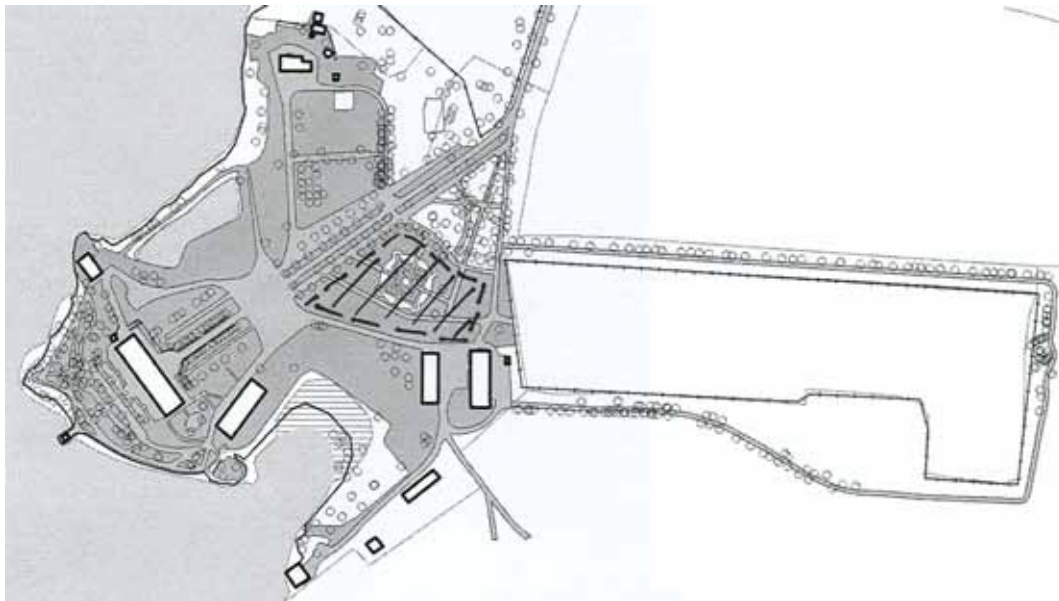
Förslag på årliga åtgärder

Gångvägarna gräsklipps och grusas av vid behov.

De nedsänkta ytorna rensas från förna vårtid.

Rensning av ogräs bör ske en gång årligen tills vintergrönan etablerats.

Piehls blomstergård

Beskrivning

Sommaren 1865 högs hela labyrinten ned och ersattes på västra delen med gräsmatta med rabatter med bladväxter. Detta område av Kabinettsträdgården tas upp i vårdprogrammet i avsnittet för "Piehls blomstergård". Det ena av de två templen fick stå kvar men det andra högs ned. Det kvarvarande templet fick då stå utan att vara övervuxet. Genom att labyrinten högs ned fick man fri insyn in i Stora trädgården mot stora linden och mittgången. Någon gång efter 1888 planterades en grupp med granar som återigen tog bort den utblicken. Från år 1869 finns en bevarad plan av Sven Lindh som troligtvis utgjort underlag för promenadstråk och planteringar i området. En målning av Olof Hermelin gjord 1879 eller -80 visar området med gräsmatta, promenadväg och rabatt med bladväxter. År 1925 anläggs blomstergården efter Olle Piehls ritningar. Ritningar följdes i princip, men de rabatter med perenner som skulle ligga utanför thujahäckarna anlades aldrig. År 1938 byttes perennerna ut mot remonterande rosor och ytterligare efter några decennier lades alla rabatter igen med gräs. Därefter återstod ett humleklätt tempel i mitten omgivet av gräs, klippt bukettspirea med vackert klippta thujabersåer, samt gångar i grus. År 1997 rekonstruerades blomstergården efter originalritningarna av Tomas Lagerström, Torbjörn Suneson och Katarina Zeland, SLU. Piehls förslag att belägga gångytorna med kalksten blev då realiserat. Gräsyterna lades om genom att grästorv togs från en ca 25-årig gräsmatta vid Gula Villan för att ge gräsmattan patina. Piehls växtlista följdes till viss del, men främst betonades karaktären av hur en perennplantering under 1920-talet kunde se ut. Några år senare gjordes en mindre revidering av växtlistan.¹⁵⁵ År 2004 anlades springbrunnen i mitten av templet.

Idag är blomstergården välvårdad och har ett rikt växtmaterial som är fint hela växtsäsongen.

¹⁵⁵ Piehls blomstergård. Planteringplan och växtlista. Grönsöo gårdsarkiv.

Söder om blomstergården går en lång ålderstigen häck mellan borggården och den gamla linden. Häcken består av olika lövträdsarter, dock mest lönn och alm. Den beskärs årligen till en höjd av 1,80 m. Häckens ålder och ursprung är okänd, den är troligen en rest av en yttre gräns mellan Kabinettsträdgården och Södra strandpartiet. Häcken är gles och växtmaterialet ojämnt.

Värdering

Phiels blomstergård är en god representant för de formträdgårdar med kvarter, häckar, stenarbeten och välfyllda rabatter som var vanliga under 1900-talets första decennier, då svenska arkitekter tog intryck av arts & craft-rörelsen i England. De 85-åriga tuktade thujahäckarna är magnifika. Trädgården är idag den enda platsen i parken där det finns praktrabatter med perenner, utplanteringsväxter och vårlök i en komposition. Den gamla lövträdshäcken är med all sannolikhet en rest från 1700 eller 1800-talets trädgård på den här platsen. Den vittnar om en tid som inte längre finns kvar i den här delen av parken och bör därför hanteras med respekt och varsamhet. Häckens ålderstigna växtmaterial är vackert och ger tillsammans med Suckarnas gång och borggårdens trädhäckar en ålderdomlig karaktär som är viktig för upplevelsen.

Måldiskussion

Piehls blomstergård har efter en lång tid av förenkling rekonstruerats efter originalritningarna. Karaktären den nu har ligger nära den som Olle Piehl eftersträvade. Målet med blomstergården är att vårda den så att karaktären bibehålls så länge som möjligt.

Den gamla lövträdshäcken söder om blomstergården ska bevaras.

Förslag på engångsåtgärder

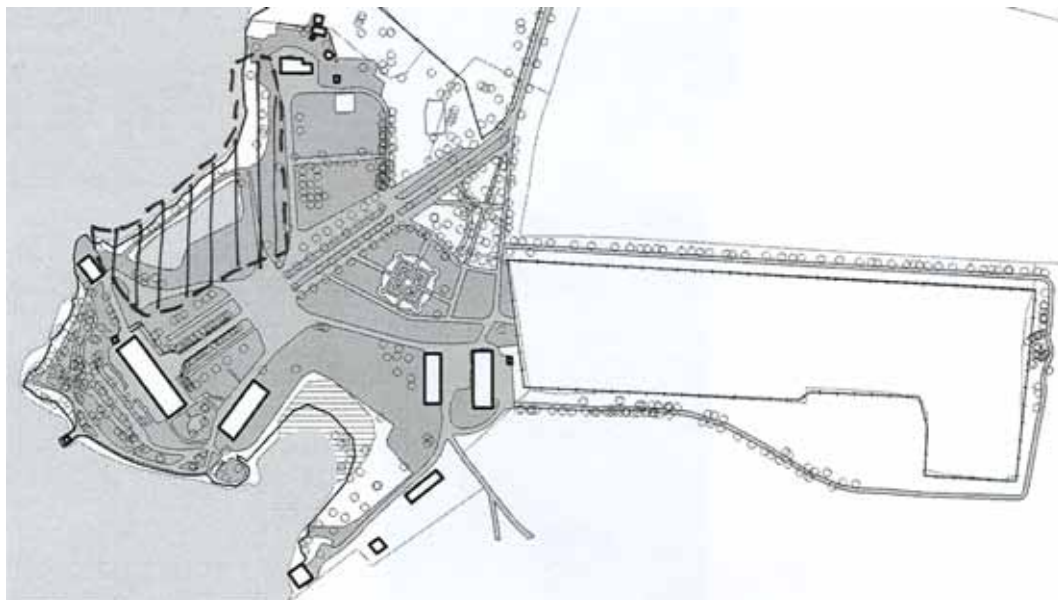
Ursprungligen var de låga infattningshäckarna tänkta att bestå av buxbom, men vid rekonstruktionen valdes av hårdighetsskäl dvärgliguster. Dvärgliguster drabbas lätt av bladsvampar vilket skämmer utseendet. Om en, vad gäller hårdighet, pålitlig klon av buxbom finns tillgänglig och de ekonomiska förutsättningarna finns, kan häckarna med fördel bytas ut. Idag finns också bättre kunskap om hur buxbom ska odlas för att växten inte ska drabbas av skador, än vad som var fallet 1997.

För att den gamla lövträdshäcken ska bevaras bör den föryngras försiktigt. Samma princip kan då tillämpas som beskrivs för delområdet Suckarnas gång. Det innebär att kompletteringsplantering av lönn görs i häcken samtidigt som almen successivt tas bort. Se delområde "Suckarnas gång" för detaljerad beskrivning.

Förslag på årliga åtgärder

Befintlig skötsel som idag är tillräcklig för blomstergården. I lövträdshäcken uppbyggnadsbeskärs de nyplanterade lönnplantorna enligt beskrivningen för Suckarnas gång.

Norra Strandpartiet

Beskrivning och värdering

Norra strandpartiet har genomgått stora förändringar under parkens hela historia. Det finns ingen del av området, förutom strandlinjen och i viss mån den yttre formen, som kan sägas vara bevarad från den äldsta tiden. Vintervägen över isen till Grönsö anslöt till norra delen av området och ledde därifrån till dåvarande stallet på borggården. Vägen finns fortfarande kvar som en parkväg. Ett plank avgränsade parterren på slottets sjösida. Planket verkar ha gått i nord-sydlig riktning i linje med slottets långsida. Uppgifter finns om att prydnadsbuskar och blommor trots den mer enkla och praktiskt inriktade karaktären fanns vid dammen redan under hovmarskalkens tid ca 1830–40. En genomgripande förändring gjordes ca 1865–1884 då områdets ekonomibyggnader – stall, vedbod, hönsbushus, kalkbod och redskapslider – successivt revs och vars funktioner upprättades på andra platser på Grönsö. Ekonomibyggnaderna lämnade plats åt en promenadpark med exotiska träd, buskar och runda rabatter. Det finns två bevarade arkitektritningar över området. Förslagen liknar varandra i stora drag med den stora skillnaden att Lindhs förslag från 1869 visar dammen, medan Johanssons förslag från 1881 är utan damm. Både Lindhs plan 1869 och Johanssons plan 1881 visar ett pelarformigt träd på platsen för poppeln. Den gamla dammen, som förmodligen under 1600-talet använts som fiskdamm och senare under början på 1800-talet haft funktionen som prydnadsdamm fylldes igen sent 1860-tal. Foton och skriftliga källor visar att fyllnaden av dammen inte var helt tillräcklig och att området var vattenfyllt vid högt vatten. Förmodligen planterades den italienska pelarpoppeln (*Populus nigra 'Italica'*) på 1860-talet, eftersom Erik von Ehrenheims skiss visar att den stod i gödselhögen samtidigt som stallet fanns kvar. År 1884 uppfördes duvslaget. År 1888 planterades nutkacypressen och ornäsbjörken i samband med Erik von Ehrenheims giftermål med Alice Blomstedt.

Under 1900-talet sker små men successiva förändringar i och med att små planteringar försvinner, några träd växer upp och kommer att dominera platsen med sina stora kronor, samt att gångvägar försvinner. Svenska arkitekturminnesföreningens uppmätning av parken 1925, ett flygfoto från ca 1930 och Lundbergs inventering 1930–31 berättar en del om hur området såg ut då. Jämförelsen mellan utseendet ca 1930 med tidigare foton visar att området inte förändrades genomgripande mellan ca 1884–1930. En trädgårdsgång gick i en cirkel från borggården mot dammen och vidare mot vintervägen. Kring flaggstången, som ca 1930 stod mitt på rundeln, fanns en rabatt med jättevädd, plymspirea, stormhatt och höstflox. Under första hälften av 1900-talet fanns en ädelgran (*Abies concolor* 'Violacea') åt tvättstugan till. En stor pil med silvrigt bladverk (*Salix alba* var. *sericea*), stod vid strandvägen mellan de båda igenfyllda dammarna. Ännu en pil med grönare bladverk (*Salix alba* 'Vitellina') stod i östra änden av dammen. Olika prydnadsbuskar fanns i området, vilka specificerades inte, men det är troligt att de som finns kvar nu är desamma som då. Strandvägen och vintervägen gick samman och fortsatte längs med vattnet och mynnade ut i grusplanen framför Gula Villan. Flygfoton från ca 1945 visar att man inte längre kan se spår av den böjda trädgårdsgången. Gräsmattan väster om gången som gått tvärs över den gamla dammen verkar vara oklippt. Flaggstången är flyttad till sin nuvarande plats. I övrigt kan sägas att det är en flygbild tagen på sommaren och områdets trädkronor är så väldiga att markytan inte syns. På 1960-talet är Norra strandpartiet förenklat och består av större träd, enstaka buskar, gräsmatta samt "ruderatmark" vid platsen för den gamla dammen. År 1970 schaktas den gamla dammen ut för att snygga upp i området. Den fick då en ny form samtidigt som slänterna förändrades. På senare år har några av strandalarna fallit samtidigt som nya träd inte har ersatt de förlorade. Området är idag betydligt mer öppet än på 1800-talet och tidigt 1900-tal. Det växtmaterial som idag finns i området är till stora delar reminiscenser av 1800-talets promenadpark. Här kan nämnas nutkacypress, ornäsbjörk, ungersk syren, parksyren, benved, doftschersmin, kvastspirea, klasespirea. Områdets största historiska värden består av de bevarade växterna, vintervägen, strandvägen. Dessa enskilda objekt är dock inte satta i vare sig ett historiskt eller gestaltningsmässigt sammanhang vilket leder till att platsen har låga upplevelsevärden. Om man undantar 1970-talets schaktning av dammen har inga nyanläggningar gjorts sedan 1900-talets början. De förändringar som skett har nästan uteslutande varit förenklingar i form av att delar försvunnit. Dock planterades en kaskadpil (*Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma') i norra hörnet av dammen år 1998.

Värdering

Områdets anonymitet och öppenhet är inte till parkens fördel och måste hanteras för att helheten ska bli bättre. Ser man till parken som helhet kan man ändå konstatera att det är i Norra strandpartiet den senare hälften av 1800-talet ännu gör sig påmint genom det bevarade växtmaterialet. Området har upplevelsemässigt en potential för parkens besökare med sitt strandnära läge och utblicken mot Utöhus, vilket med all säkerhet var en bidragande orsak till att promenadparken anlades där en gång.

Måldiskussion

Trots att stora delar av promenadparken nu är borta bör man med hjälp av nyanlagda delar tydliggöra de rester som ännu finns. Det primära målet bör vara att skapa en modern promenadpark där reminiscenserna från 1800-talet har en plats som förklarar deras existens och som lyfter fram dem i ett sammanhang. De nyanlagda delarna bör följa de historiska källorna där så är möjligt, i övrigt kan "fri förnyelse" tillämpas. Ett rättesnöre i nyanläggningen kan vara "2000-talets promenadpark med Erik och Alices 1890–1930-tal som ledstjärna".

Målet är att här återskapa något av Grönsöös lummighet och blomsterprakt; värden som tidigare funnits men som nu till stora delar är borta. I största mån bör man vid en restaurering följa den plan som framträder om man lägger ihop det tidiga flygfotot från ca 1930 med Svenska arkitekturmuseumsföreningen inmätning och Johanssons plan från 1881. Med den nuvarande dammens slänter och form och det låga vattenståndet är det i dagsläget inte möjligt att få samma intryck av dammen som då. Antingen kan man välja att anpassa sig till formen och gestalta något nytt där eller så schaktas dammen om. Om omschaktning är ekonomiskt möjligt är en rak form på dammens sydsida att föredra. Att återskapa den delen av promenadparken som var belägen på området för Piehls blomstergård är inte aktuellt, däremot kan man utveckla Södra strandpartiet för att få balans mellan Norra och Södra strandpartiet. Den tanken utvecklas i avsnittet för delområde Södra strandpartiet. Norra strandpartiets nya utformning får inte dominera över mittaxeln och nedre borggården i uttryckskraft och utbredning.

Förslag på engångsåtgärder

Restaurera promenadvägarna i Norra strandpartiet. Som slitlager kan 0,8 mm stenslitage användas som ger en stabil yta för funktionshindrade. Materialet ska väljas så att den kalla gråblå tonen undviks. Blandat åsmaterial och kross eller kross med hög andel röda bergarter ger en varmare ton. Dessa principer kan användas i alla slitlager i parken.

Återplantera poppeln *Populus nigra* 'Italica' på en plats där den inte konkurrerar med utsikten från Piehls blomstergård mot Utöhus, inte konkurrerar med ornäsbjörken, inte blir symmetrisk gentemot flygelpoppeln och där höjdintrycket förstärks.

Återplantera ädelgranen *Abies concolor* 'Violacea' på sin ursprungliga plats.

Plantera om oxeln på borggården så att den står i gräsytan istället.

Återplantera prydnadsbuskar enligt promenadparkens princip; i gångvägskorsningar och för att skapa spänning visa/ dölja under promenaden. Välj sorter som tidigare funnits på plats.

De buskar och träd som fortfarande finns kvar i området och som är rester av 1800-talets anläggning ska vårdas så att de bevaras och föryngringsbeskäras vid behov och där så är möjligt.

Gör en rabatt för utplanteringsväxter, eventuellt med en stomme av prydnadsbuskar; förebild är fotona med duvslaget i mitten.

Använd växter i dammens slänter så att intrycket av slänternas höjd förminskas. Nuvarande irisar kan med fördel kombineras med prydnadsbuskar, perenner och lökväxter i grupper.

Märk ut och spara de alar som kommer upp längs strandvägen, övrigt slyuppslag avverkas årligen. Håll 3– 5 siktstråk mot Utöhus öppna, så att man kan se Utöhus när man vistas i parken.

Eventuellt kan en enkel bro över dammen byggas. Bron bör gå i ett lågt läge nära vattenytan och vara enkelt utformad.

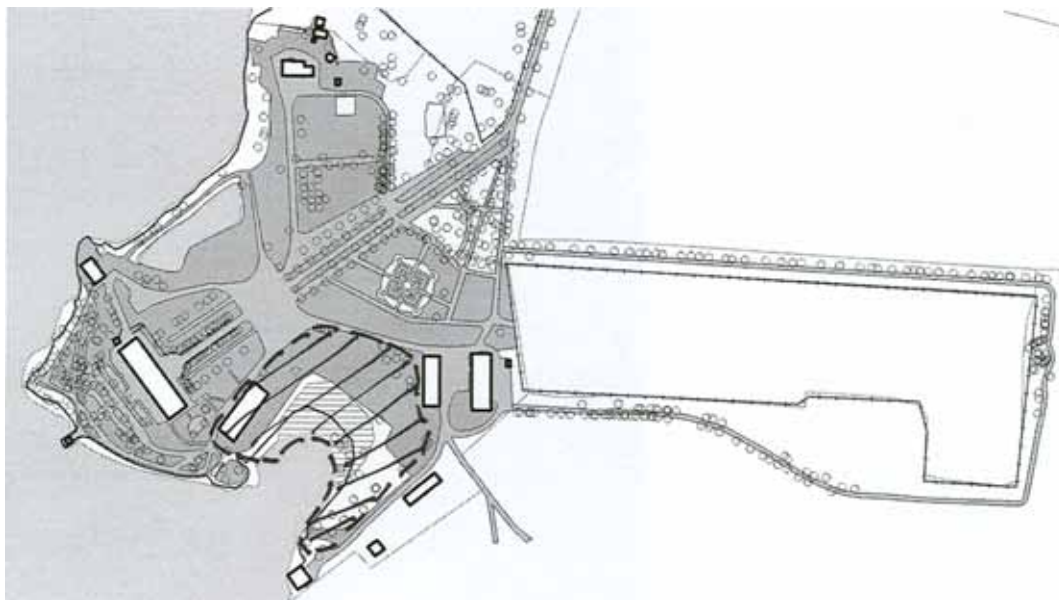

Norra strandpartiet från kökterrassen. 2007.

Södra strandpartiet från holmen. 2007.

Södra Strandpartiet

Beskrivning och värdering

Området har genom historien mest karakteriserats av att ha varit en lantlig mälarvik utan egentlig gestaltning. Mellan flygeln och vattnet har det funnits en inhägnad trädgård åtminstone sedan 1793. På platsen framför Tettas stuga finns resterna av en gammal brunn vilket tidvis syns som en ring i gräsmattan. Foton från förra sekelskiftet visar att det fanns en rad med då fullvuxna pelarpopplar mellan flygeln och Tettas stuga och att strandpartiet var vildvuxet och inte ordnat. I slutet av 1800-talet har alltså italienska pelarpopplar (*Populus nigra 'Italica'*) stått på flera ställen runt slotet på Grönsö; en på översta terrassen, fem – sex vid flygeln och en i Norra Strandpartiet. Foton från 1900-talet visar att området varit lumrigare och innehållit en del buskvegetation också mot Piehls blomstergård och magasinet. Ca 1925 hade de äldre pelarpopplarna tagits bort och en ny rad planterats i gräsmattan längs borggårdens södra kant. Alla dessa pelarpopplar utom en togs bort ca 1950. Flygfoton från ca 1930 och 1945, samt foton från ca 1970 visar att det varit betydligt lumrigare med träd och buskar i partiet mot magasinet och Djurgården. Runt år 1970 fylldes viken igen med hjälp av muddermassor från stora dammen i Norra strandpartiet.

Idag består området av kortklippt gräs med enstaka träd. Träden är spontant uppkomna lönnar, almar och askar förutom en hästkastanj och den italienska pelarpoppeln som finns kvar sedan ca 1925. Inom flygelns trädgårdsområde finns tre buskrosor, en forsythia och äldre perenner som antingen flyttats hit eller lever kvar från tidigare odlingsperioder. Däribland kan nämnas jättevädd och gråmalva som skulle kunna vara några av Grönsöös äldsta bevarade perenner. I sluttningen mot holmen finns vildtulpan av okänd ålder och härkomst. Runt flygeln finns också en del vårlök. Se bilagan ”Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter”. Längs flygelns östra gavel har en rabatt nyanlagts våren 2007. Utanför flygeln finns också en stensatt strandskoning och utanför den hålls spontant uppkomna träd och buskar beskurna så att de bildar en häck. Häcken vid

strandskoningen är betydligt högre än andra häckar på liknande ställen i parken.

Runt stranden finns naturlig buskvegetation där bland annat en ovanligt storfruktig slån växer. Utanför stranden ligger ett vassbälte där det finns en hel del block och sten i kanten. Områdets självständiga värden idag består av de kvarstående kulturväxterna. Området har också ett värde för parken som helhet som en förmedlande länk mellan borggården och Mälaren och mellan Piehls blomstergård och Mälaren. Området är också viktigt för parkens helhet för att uppnå en balans på ömse sidor av huvudaxeln.

Måldiskussion

Förutom raden med pelarpopplar och trädgården bakom flygeln har området inte någonsin haft någon egentlig gestaltning. Området har inte varit en del av parken utan mest varit en naturlig målarvik, även om det periodvis varit skött. Målet för området bör vara att det fungerar väl som en del i parkens helhet, som fond till den centrala borggården och att kontakt/siktlinjer upprättas mot vattenspeglarna, Mälaren och Bränneriet. Växtlighetens huvudsakliga karaktär bör vara den naturliga målarvikens snarare än parkens. Balans i växtlighet med tanke på höjder och volymer mellan Norra och Södra strandpartiet bör eftersträvas. Området bör inte innehålla perennrabatter eller liknade förutom runt flygeln. I området runt flygeln där det tidigare varit en trädgård bör också den karaktären vara kvar, åtminstone bör eftersträvas att de äldre kulturväxter som finns där uppmärksammas och bevaras. För att parkens upplevelsevärden som helhet ska stärkas bör områdets lummighet återföras vilket innebär växter i träd-, busk- och fältskikt från den vilda floran.

Förslag engångsåtgärder

Höj upplevelsevärdena (lummighet och blomsterprakt) genom att plantera pluggplantor från den vilda floran och kombinera det med grupper av karaktärsfulla buskar och träd dels i området mot magasinet och Djurgården och dels sparsamt i området mot viken. Al, hägg, pil som spontant kommer upp i viken området kan sparas med måtta. Trädplanteringen ska ske med tanke på siktlinjer och vattenkontakt som beskrivs i måldiskussionen ovan. För att ytterligare bidra till lummighet kan skötseln på ytorna mot magasinet och mot Djurgårdssidan inskränka sig till gräsklippning på eftersommaren efter blomning. Fördelar med det är att man kan etablera en ängsflora som kan ge området en lantlig och mer frodig karaktär. Övrigt gräs hålls kortklippt som idag.

En promenadstig kan anläggas mellan Djurgårdssidan och borggården. Den bör ha karaktären av stig eller mindre gångväg och underordna sig platsen på ett finstilt sätt.

Se till att området får förbättrad vattenkontakt genom att vassen slås om det är möjligt.

Skärpa upp höjd och avslutning på strandhäcken. Häcken ska fungera som en inramning av trädgården på baksidan av flygeln. Häcken ska sluta i jämnhöjd med flygelgaveln så som den gör på flygfoton ca 1930. Det är idag samma höjd på häcken här som runt holmen, dvs. ca 70 cm över murkanten. Överkanten på häcken på hela sträckan från flygeln t.o.m. holmen ska vara vågrät. Strandhäcken vidare mot lusthuset ska hållas i murens överkant.

Sommarhöns hålls i en bur vid magasinet. De går fritt och pickar.

Djurgården

Djurgården består sedan gammalt av den norra mer barrskogsrika delen, och den södra mer lövskogsrika delen. I äldre källor verkar också skogsdjurgården vara synonymt med Stora djurgården och Lövdjurgården med Lilla djurgården. Mellan dessa områden går vägen till Tegelsundet, där teglet till slottsbygget slogs i början av 1600-talet. På den platsen finns sedan länge ett torp, Tegelsundet. Djurgården har använts till bete, lek och promenader. Under 1800-talet fanns bänkar utplacerade på utvalda platser dit man brukade promenera. Trots det finns det inga belägg för att stigar eller vägar har varit speciellt anordnade för promenad eller att det funnits någon gestaltning i landskapsparkens anda. Söder om Bränneriet finns en ångbåtsbrygga. En bred grusgång leder från ångbåtsbryggan genom tallskogen till parken. På en bergknalle i närheten av bryggan finns några förenings- och skråmärken i järn från 1800-talet till minne av sällskap som gjorde besök på Grönsö under statsrådets tid. I det här området har det också tidigare funnits smedja och badstuga. Mellan stallet och fruktbodsp platsen har det funnits en jordkällare för lagring av öl, den syns idag som en infallen jordhög. Ungefär i höjd med fruktbodsp platsen finns det rester av grindstolpar och en stig som går in på Djurgården. Där lät Erik von Ehrenheim anlägga en tennisbana i cement runt förra sekelskiftet. Tennisbanan är knappt synlig idag. I det sydöstra hörnet av Stallträdgården står ett par stora stengrindstolpar som sattes upp under Erik och Alice von Ehrenheims tid. Dessa markerar också en tidigare hägnad och en stig. I inventeringen från 1930 beskrevs Djurgården som ett vildvuxet område med asp, ek, hassel, lönn, rönn och sälg. Undervegetationen bestod bl.a. av brudbröd, häckvicker, krollilja, skogsklöver och stor blåkllocka. En del av området bestod av tallskog med gran och björk. Fram till 1940 fanns en hästhage bakom stallet gränsande till Stallträdgården.

Idag är vissa av de tidigare mer öppna områdena på Lövdjurgården skogsplanterade. Eftersom Djurgården inte längre betas är hela området mer tätbevuxet än det tidigare varit.

Värdering

Djurgårdens värde för parken och Grönsöo som helhet är att området tjänat och tjänar som plats för rekreation som promenad, bad, tennis och lek. Dessutom spelar området en praktiskt och ekonomisk roll för gården i form av betesmark, skogsmark, båtangöring och jakt.

Måldiskussion

För att de olika funktionerna ska kunna bibehållas är det viktigt att skogen sköts så att de äldre stigarna, grindhålen och markslagsgränserna bevaras och inte tillåts växa igen så att man säkerställer dessa platsernas läsbarhet i framtiden. Speciellt viktigt är det i anslutning mot Stallträdgården. Skogen på Djurgården har blivit tät och hög och krupit nära på ett sätt som påverkat lövgångarna vid Stallträdgården negativt både utvecklingsmässigt och visuellt. Skogen bör därför hållas på ett sådant avstånd från lövgången att den inte stressas utan kan utvecklas liksidigt.

Förslag på åtgärder

De äldre grindhålen, grindstolparna, markslagsgränserna och vägarna bör hållas öppna och fria från skogsplantering. Djurgårdens skogsbestånd bör inte få inkräkta på alléerna runt Stallträdgården. En distans på 30 meter till skuggande skog bör hållas för att alléerna inte ska hämmas i tillväxten. Buskar och enskilda träd kan accepteras för att 30-meters zonen ska kännas levande och naturlig. Eventuellt kan bete vara ett ändamålsenligt sätt att hålla Djurgården mer öppen.

Referenser

Tryckt material

Bengtsson, Rune. (2005). *Variation in common lime (Tilia x europaea L.) in Swedish Gardens of the 17th and 18th centuries*. Doctoral Thesis 2005:64. Sveriges lantbruksuniversitet.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. (2007). *Att bevara en kulturmiljö*. Grönsö Kulturhistoriska Stiftelses skriftserie nr 8. Sundbyberg. ISBN 978-91-972602-8-2.

Ehrenheim, Erik von. (1894). *Anteckningar om Grönsö och Utö*. Stockholm: Centraltryckeriet.

Ehrenheim, Pehr. (1916). *Några minnen / af Pehr Ehrenheim*. Stockholm: Norstedt.

Hidemark, O, Nisbeth, Å, Rahmqvist, S. (2000). *Utöhus. En privatborg under senmedeltid och nyare tid*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Serie: UV Bergslagen, 1404-1685. ISBN 91-7209-194-0.

Jellicoe et al. (1986). *Gardenesque style. Oxford Companion to Gardens*. Oxford: Oxford Univ. Press. ISBN 0-19-866123-1.

Karling, Sten. (1931). *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott*. Stockholm: Bonnier.

Lundberg, Erik (red). (1930-31). *Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar*. Stockholm. Arkitekturminnesföreningen.

Nisbeth, Åke. (2006). *Grönsö*. Enköping: Grönsö kulturhistoriska stiftelse. ISBN 91-972602-6-6.

Nolin, Catharina. (1995). *Promenad i det förgångna*. Utblick Landskap. Nr 2 1995. Landskapsarkitekternas riksförbund (LAR). ISSN 0281-7 462.

Olausson, Magnus. (1996). *Kapitlet om Trädgårdskonsten*. Delvolym Renässansens konst. Signums svenska konsthistoria. Lund: Signum. ISBN 91-87896-26-5.

Persson, Kjell, (2000). *Report Geophysical and geochemical prospecting at Grönsö*, Arklab, Stockholms universitet

Persson, Kjell, (2002). *Report Geophysical and geochemical prospecting at Grönsö 2000 - 2002*, Arklab, Stockholms universitet

Persson, Kjell, (2003). *Rapport Kompletterande geofysisk prospektering Huusträdgården Grönsö slott*, Arklab, Stockholms universitet

Persson, Kjell, (2004). *Rapport Geofysisk prospektering med georadar Huusträdgården Grönsö slott 3D-modellering*, Arklab, Stockholms universitet

Salvius, Lars. (1741). *Beskrifning öfver Sverige. Första tomen om Upland*. Stockholm trykt i kongl: ant: arch: boktr: hos sal: Joh: Laurent: Horrens enka, af Carl Joh: Röpke.

Schulzenheim, David von. (1782). *Beskrivning av Grönsö*. Upfostrings-sällskapets Tidning. Stockholm.

Sonesson, Nils. (1923). *En slottsträdgård med anor~Grönsö i Mälardalen*. Sveriges pomologiska för- enings årsskrift. ISSN 0371-2184.

Sonesson, Nils. (1925). *Grönsö. Lustgården*. Föreningen för dendrologi och parkvård. ISSN 0349- 0033

Upmark, Gustaf. (1909). Kapitlet om Grönsö, *Kungs-Husby socken, Trögds härad, Uppsala län*. Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. [Del] 4. Upland. Stockholm: Nordiska Familjeboks Tryckeri.

Wallin, Sigurd. (1952). *Grönsö, hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus*. Nordiska museets hand- lingar: 0346-8585 ; 42. Stockholm. Nordisk rotogravyr.

Otryckt material

Abrahamson, J, Andersson, N, Carlsson, C, Jansson, O, Westman, H.R. *Husesyn vid Grönsö 1802*. Grönsö arkiv. Mapp 58 B. Handskrift 1802.

Bergkvist, Lars. Lärare. *Beskrifning öfver Grönsö, Öns stränder och Holmar Dedigerad Till Wälborne Her- ren Herr Pehr J: von Ehrenheim På Petri-Dagen den 29e juni 1840*. Grönsö arkiv. Handskrift 1840.

Catalogue på Grönsö Frugtsorter. Grönsö arkiv. Okänd upphovsman. Handskrift 1796.

Ehrenheim, von. Ett flertal medlemmar ur släkten. *Hovmarskalkens reparationsjournal*. Journalen är förd under fem ägarperioder. Grönsö arkiv. Handskrift. 1820-1964.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. Grönsö, Enköping. Intervju 1995-04-01.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. Grönsö, Enköping. Intervju 2007-02-05.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. Grönsö, Enköping. Intervju 2007-11-07.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. *Förändringar i Grönsö park efter 1938*. Grönsö, Enköping. Manus- kript 2002.

Ehrenheim, Carl Gustaf von. *Minnesanteckningar kring Grönsö vid slutet av 1930-talet*. Grönsö, Enköping. Manuskript 2003.

Ehrenheim, Erik von. *Levnadsminnen. Bok I- XIV*. Grönsö arkiv. Anteckningsböcker med olika titlar som bland annat skildrar åren 1860 och framåt. Handskrift. 1905 - 1922.

Ehrenheim, Fredrik von. *Växtlistor*. Grönsö arkiv 1840- 1842.

Ehrenheim, Gustaf von. *Inventeringslistor över fruktträden upprättade ca 1920*. Grönsö arkiv.

Ehrenheim, Jacob von. Grönsö, Enköping. Intervju 2005-08-26.

Ehrenheim, Jacob von. Grönsö, Enköping. Intervju 2006-04-16.

Ehrenheim, Reinhold Fredrik von. *Plantering på översta terrassen*. Grönsö arkiv. Blyertsteckning. 1840.

Ehrenheim, Ulla von. *Huusträdgården kring 1930*. Grönsö, Enköping. Skiss och anteckningar. 1996.

Lagerström, Tomas. Universitetsadjunkt, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land. *Ritningar till Phiels blomstergård*. Grönsö arkiv. 1997.

Lagerström, Tomas. Universitetsadjunkt, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land. Muntligt meddelande 2007-04-12.

Lagerström, Tomas, Tandre, Anna. Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land. *Inmätning och stamomfångsmätning av ask- och lindträdshäckarna på borggården på Grönsö*. 2005

Okänd författare. *Husesyn 1820*, Grönsö arkiv.

Posse, Carl. Uträkning på Grönsö Revenue. Grönsö arkiv. G8-mappen. Handskrift. 1776.

Schulzenheim, David von. *Beskrivning av Grönsö*. Grönsö arkiv. G8-mappen. Handskrift 1802.

Tandre, Anna. Doktorand, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionens för stad och land. Uppsala. *Landskap, park och trädgård vid Grönsö 1820-1920, med särskild referens till Erik von Ehrenheims levnadsminnen*. Avhandlingsmanus 2007.

Tollin, Clas. Lektor agrarhistoria, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionens för ekonomi. Muntligt meddelande mars 2007.

Kartor, planer och foton

Asp, A. A. (1869). *Planritning öfver Grönsö nya anläggning*. Grönsö arkiv.

Berglund, J. W. (1862). *Plankarta till häradshöfding Ehrenheims trädgård vid Grönsö*. Grönsö arkiv.

Ehrenheim, Erik von (1886). *Kartskiss över norra strandpartiet*. Grönsö arkiv.

Ehrenheim, Erik von (okänt årtal) *Kartskiss över norra strandpartiet*. Grönsö arkiv.

Ehrenheim. Familjens privata bilder. Grönsö arkiv.

Dahlberg, Erik (1670). *Förlaga till kopparstick över Grönsö*.

Dahlberg, Erik (1670). Kopparstick över Grönsö. Suecia antiqua et hodierna. Dahlbergska samlingen, Kungliga biblioteket.

Okänt upphov (ca 1930). *Flygbild över Grönsö*. Grönsö arkiv.

Okänt upphov (ca 1945). *Flygbild över Grönsö*. Grönsö arkiv.

Okänt upphov (ca 1972). *Flygbild över Grönsö*. Grönsö arkiv.

Gripenhjelm (1689). *Mälarkartan*. Kungliga biblioteket.

Hellgren, J, Amren, M. (1999). *Grönsö slottpark. Fältmätning med totalstation*. Grönsö arkiv.

Hermelin, Olof (trol. 1879- 1880). *Oljemålning över området vid Tettas stuga*. Privatägo i Norge.

Johansson, C. Y. R. (1881). *Förslag till förändring av parken*. Grönsö arkiv.

Lantmäteriverket (1703). *Arealavmätning av Grönsö*. Carl Enbergh. Grönsö arkiv.

Lantmäteriverket (1703). *Arealavmätning av Grönsö*. Carl Enbergh. Lantmäteriverkets exemplar.

Lindh, Sven. (1869). *Plankarta för ordnandet af 2ne delar till parken vid Grönsö herregård*. Grönsö arkiv.

Nyrén, Pehr. (1793- 95). *Lantmäterikarta över Grönsö*. Grönsö arkiv.

Silfverstråhle, Gustaf. (1802) *Lavering av Grönsö*.

Wearn Bugge, Ingeborg (1930-31). *Uppmätning av Grönsö*. Publicerad i "Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar" Erik Lundberg (red), Arkitekturminnesföreningen. Originalkartan förvaras i Grönsö arkiv.

Wallin, Sigurd. (Ca 1930). Fotografier från 1930-talet och beskrivning av slottets och parkens historia i Grönsö-hemmet i ett stort uppländskt herrgårdshus., Nordiska museets handlingar: 42, 1952.

Fotografier, Grönsö arkiv.

Bilaga 1 Kartor, planer och flygbilder

Lantmäteriverket (1703). Arealavmätning av Grönsö. Carl Enbergh. Grönsö arkiv. Beskuren.

Lantmäteriverket (1703). Arealavmätning av Grönsö. Carl Enbergh. Grönsö arkiv. Beskuren.

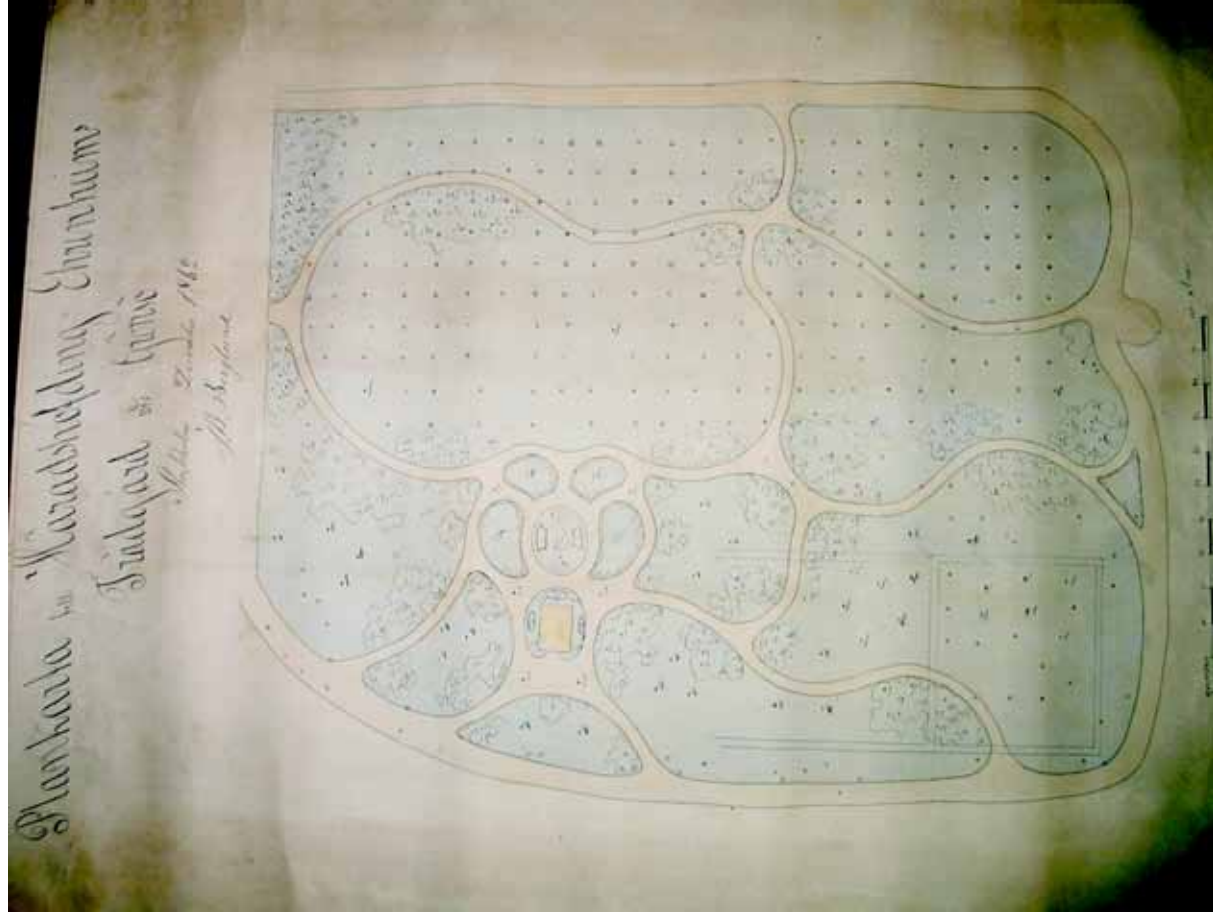
Lantmäteriverket (1703). Arealavmätning av Grönsö. Carl Enbergh. Lantmäteriverkets exemplar. Beskuren.

Nyrén Pehr (1793-95). Karta över Grönsö. Grönsö arkiv. Beskuren.

Nyrén Pehr (1793-95). Karta över Grönsö. Grönsö arkiv. Beskuren.

Berglund, J. W. (1862). Plankarta till händshöfding Ehrenheims trädgård vid Grönsö. Grönsö arkiv.

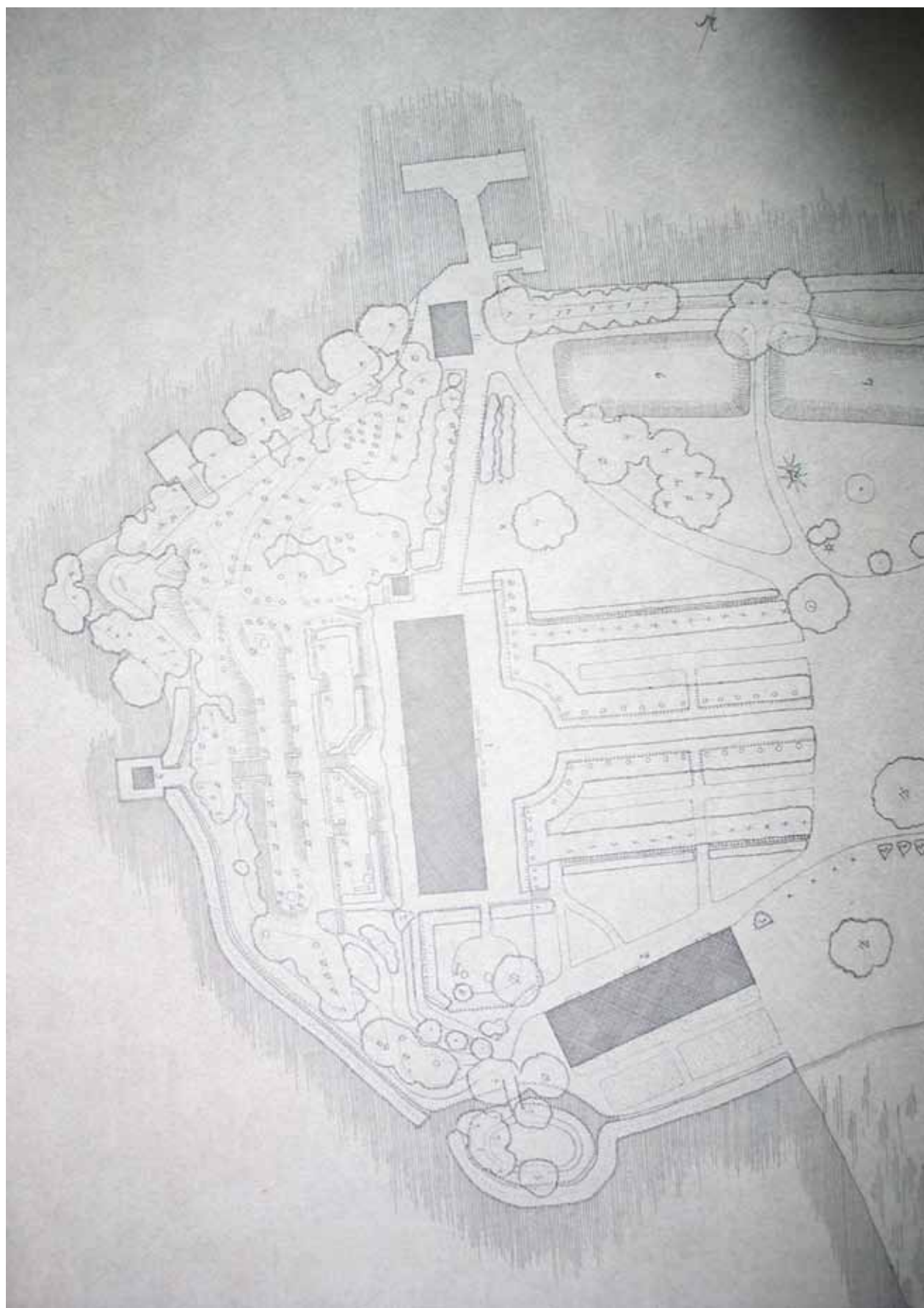
Bilden visar den bortre delen av Stallträdgården. Byggnaden är fruktboden som revs 1884.

Asp, A. A. (1869). *Planritning öfver Grönsö nya anläggning*. Grönsö arkiv.

Johansson, C. Y. R. (1881). Förslag till förändringar av parken. Grönsö arkiv.

Wearn Bugge, Ingeborg (1930-31). *Uppmåttning av Grönsö*. Grönsö arkiv. Beskuren.

Flygbild över Grönsö ca 1930. Grönsö arkiv.

Flygbild över Grönsö ca 1945. Grönsö arkiv.

Flygbild över Grönsö ca 1972. Grönsö arkiv.

Koordinatsystem: RT90-RH70
Ursprung/franstillningsmetod: Fällmätning med totalstation.
Programvara: ArcView 3.0
Framställt av: Jørgen Heilgren & Marcus Amrén

Hellgren, J., Amrén, M. (1999). Grönsöö slottspark. Karta över parken baserad på inmätning. Grönsöö arkiv.

Bilaga 2 Inventering av kulturväxter och dominerande vilda växter

Anna Tandré

Under 2006–2008 inventerades Grönsö park med tyngdpunkt på de kulturväxter som odlats länge, eller som är kvarstående i extensiv kultur. Vilda eller naturaliserade arter som väsentligt bidrar till parkens vår- och sommarflor är noterade i inventeringen. Växter som har planterats under de senaste åren, exempelvis vid Rundelen (Hemträdgården), vid flygelns nordöstra gavel och vid bryggghuset, har inte beaktats. För växtinnehållet i rabatterna i den restaurerade Piehlska blomstergården hänvisar jag till den ritning som är uppsatt vid anläggningen.

Flera växtexperter har hjälpt mig med artbestämningen. Jag vill i särskild tacksamhet nämna följande personer: Björn Aldén, Göteborgs botaniska trädgård (hjälp med vedartat material, framför allt släktet *Spiraea*, även *Crataegus* m.fl.); Mora Aronsson, SLU Ultuna (*Carex*); Gunnar Eriksson, Uppsala (*Viola*, *Corydalis* m. fl.); Inger Hjalmarsson, CBM, SLU (*Corylus*); Hermann Krupke, Guldsmedsgårdens Plantskola i Hov (*Paeonia*); Tomas Lagerström, SLU Ultuna (fortlöpande diskussioner om Grönsöös växtmaterial), Bo Mossberg, Upplands Väsby (*Tulipa*); Jimmy Persson, Göteborgs botaniska trädgård (*Muscari*, *Tulipa* m.fl.); Karin Persson, POM/SLU (*Tulipa*); Johan Pettersson, Järna (*Paeonia*); Svengunnar Ryman, EBC, Uppsala universitet (*Aster*, *Paeonia*) och Eva Stade, Uppsala (*Rosa*, *Corylus*).¹

Vid namnsättningen för kulturväxter har jag följt Svensk Kulturväxtdatabas, (SKUD: Björn Aldén m. fl.). För de vilda växterna har jag främst använt mig av *Den virtuella floran* online, (Naturhistoriska riksmuseet, Arne Anderberg och Anna-Lena Anderberg).

Inventeringen inleds med en översiktlig jämförelse mellan 1930-talets och dagens prydnadsväxter. 1930-talets utseende stämmer i stora delar med det sena 1800-talets innehåll. Därefter följer en lista på dominerande eller anmärkningsvärda vilda växter i parken samt en alfabetiskt ordnad artlista över Grönsöös äldre kulturväxter, med en kort beskrivning av deras växtplats, förekomst och uppgift om planteringsstillfälle om detta är känt. Sist i bilagan finns fotografier av ett urval växter. Uppgifter om 1900-talets enskilda växter och borttagande av rabatter har lämnats av Carl Gustaf von Ehrenheim (född 1929), Grönsö. Flera uppgifter kommer från Ulla von Ehrenheims (1925–2001) beskrivning av Grönsö park och trädgårdar sådana de såg ut under 1930-talet.²

Jämförelse mellan 1930-talet och nutid

Många av Grönsöös gamla prydnadsväxter odlas inte längre i öppna odlingsytor, utan lever kvar i extensivt skötta ytor. De har ibland flyttats dit i samband med att den ursprungliga rabatten lagts igen. En del arter är trädgårdsväxter som sedan länge är spridda i parken, exempelvis pestskräp (*Petasites hybridus* (L.) P.Gaertn. & al.), som har sitt centrum kring en igenlagd damm, och krollilja (*Lilium martagon* L.).

I del I av Arkitekturminnesföreningens *Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar* (Lundberg red. 1930) beskriver Sten Karling och Carl G. Alm Grönsöös parkanläggning och dess växter utifrån det sena 1920-talets utseende. Det var till stora delar det ”gamla” Grönsö som beskrevs. Genom att jämföra beskrivningen i *Svenska trädgårdskonsten* med nutiden, ser vi hur parken har förändrats och förenklats kraftigt under 1900-talets senare hälft.

Nedan presenteras parken områdesvis, främst med avseende på solitära prydnadsträd, rabatter och perenna prydnadsväxter, efter den uppdelning som är möjlig utifrån beskrivningen i *Svenska trädgårdskonsten*.

1 Personliga meddelanden: Aldén e-post 060823, 070813; Aronsson telefon 070917; Eriksson e-post 060822, 070628 samt fältstudie vid Grönsö 070511; Krupke brev ankommet 060901; Lagerström, fortlopande kontakt under 2006–2008; Mossberg brev dat. 061108; J. Persson e-post 060826 samt via Aldén 070618 och K. Persson e-post 080805, Pettersson e-post 071008; Ryman e-post 061123, möte 070820; Stade e-post ett flertal, fältbesök Grönsö samt telefonsamtal 2006–2008.

2 Ehrenheim, Carl Gustaf von, *Minnesanteckningar kring Grönsö vid slutet av 1930-talet* (6 sidor, odaterat, Grönsö gårdsarkiv), även muntligt meddelande 070824 och fortlopande, främst under 2006–2007; Ehrenheim, Ulla von (1992), *En blomstervandring i parken och trädgården på Grönsö i mitten av 1930-talet*, samt Ehrenheim, Ulla von (1996) *Grönsö. Lilla trädgården*, bägge anteckningar i kartong ULLA VON EHRENHEIM Tab. 11 Minnesanteckningar och klipp 3. Grönsö gårdsarkiv..

Lilla fruktträdgården

Ca 1930

I Lilla fruktträdgårdens rabatter längs gångarna fanns enligt Alm (1930) uppstammade röda vinbär, rosor, kordonger av italiensk klematis (*Clematis viticella* L.), jätteprästkraige (?) (*Leucanthemum x superbum* (Bergmans) D.H. Kent)³, pioner (*Paeonia* spp.), höstflox (*Phlox paniculata* L., sannolikt kultivarer), röd rudbeckia (*Echinacea purpurea* (L.) Moench), rosenkraige (*Tanacetum coccineum* (Willd.) Grierson), silverarv (*Cerastium tomentosum* L.), tusensköna (*Bellis perennis* L., kultivarer)⁴, julros (*Helleborus niger* L.), riddar-sporrar av ospecificerade slag (sannolikt perenna *Delphinium*-arter) samt citronmeliss (*Melissa officinalis* L.).⁵

Denna beskrivning överensstämmer i stort med Ulla von Ehrenheims minnen (1996) av Lilla (frukt)trädgårdens innehåll vid 1930-talets mitt. Ulla nämner perennrabatternas rosa och vita dubbla luktpioner och minst tre sorters riddarsporrar, som varvades med pionerna. Även pioner med enkla blommor fanns, liksom blå bolltistel, 'Trollius' (smörboll), akleja i olika färger samt "röda både enkla o. dubbla prästkragar". Vidare fanns nepeta, mandelblom, löjtnantshjärta och röda, rosa, vita och lila flox. En art som kom som gåva till Grönsö på 1930-talet var såpnejlika (*Saponaria officinalis* L.). Mitt i rabatterna stod några stora päronträd. Ulla mindes hur vackert det var med Lilla fruktträdgårdens klematis, vars blå blommor lyste mot de uppstammade vinbärbuskarnas röda bär, med undantag av en buske med vita vinbär. Under kordongträden av olika äppelsorter växte tusensköna (*Bellis*), företrädesvis med enkla blommor, men i något bestånd med starkt röda, dubbla blommor. Julrosor med stora vita blommor växte nära Lilla fruktträdgårdens sydöstra hörn.

2007

Lilla fruktträdgårdens perennrabatter lades igen omkring 1989-90. Kordongerna med klematis hade då redan tagits bort. Rabatterna var starkt ansatta av kirskaål och bedömdes som svåra att vidmakthålla. Omgrävning var inte en tillräcklig åtgärd för att bekämpa kirskaålen. En del av de borttagna perennerna lever kvar på annan plats i parken. Den italienska klematis som idag växer invid flygelbyggnadens baksida är sannolikt flyttad från dessa rabatter. Pionerna har delvis bevarats, se artlistan längre fram.⁶

Rabatt kring flaggstången nära den stora dammen

Ca 1930

Kring flaggstången fanns enligt Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930 en perennrabatt med jättevädd (*Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobrov), plymspirea (*Aruncus dioicus* (Walter) Fernald), äkta stormhatt (*Aconitum napellus* L.) och höstflox (*Phlox paniculata* L., sannolikt kultivarer).⁷ Flaggstången stod i promenadparken nära det igenlagda dammområdet.

2007

Flaggstångsrabatten finns inte i nuvarande generationers minne, och togs rimligen bort i ett tidigt skede. Två av rabattens arter finns i anläggningen idag. Plymspirea växer invid stentrappan som leder ner från huvudbyggnaden till flygelområdet. Huruvida dessa plantor kommer från flaggstångsrabatten är okänt. Jättevädden finns bakom flygeln, där den dock fanns redan på 1930-talet.

3 'Chrysanthemum maximum' har enligt SKUD använts felaktigt om arten jätteprästkraige. Det är troligt att den till Grönsö beställda 'Chrysanthemum maximum' var jätteprästkraige, och inte arten *Leucanthemum maximum* (Ram.) DC (syn. 'Chrysanthemum maximum Ramond'). I en nota över trädgårdsväxter, inköpta till bland annat Olle Piehls blomstergård, ingår 'Chrysanthemum maximum'. Nota i kartong GRÖNSÖÖ Handlingar ang. fruktträdgården G 28, i "Bref och meddelanden om Trädgården". Grönsö gårdsarkiv.

4 Fotografier från tiden visar en fylld form av tusensköna, planterad som kantväxt.

5 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 41. De latinska artnamn som omnämns i *Svenska trädgårdskonsten* har i inventeringen ersatts av de nu gällande vetenskapliga namnen

6 Carl Gustaf och Jacob von Ehrenheim bevarade plantor av pionerna då rabatterna lades igen. De har nu planterats dels uppe på Rundelen/Hemträdgården, dels i en rad nära den före detta trädgårdsmästarebostaden (Gula villan). Pionen som noterats vid inventeringen i Suckamas gång är sannolikt en rest från dessa rabatter, se *Paeonia* i inventeringen.

7 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 41.

Terrasserna

Ca 1930

I *Svenska trädgårdskonsten* noteras amerikansk trädödare (*Celastrus scandens* L.) och pipranka (*Aristolochia macrophylla* Lam.), vilka bägge klängde vid en träspaljé på nedersta terrassen, till höger om mittaxelns trappa, nedifrån sett. Mitt emot stod en virginiahägg (*Prunus Virginiana* L.).⁸

Trapporna mellan terrasserna förbands av ligusterhäckar (*Ligustrum vulgare* L.) och på översta terrassen fanns doftschersmin (*Philadelphus coronarius* L.). I två av slänterna växte så stora massor av vintergröna (*Vinca minor* L.) att författarna inte hört talas om någon svensk motsvarighet. Vintergrönan bredde ut sig mellan terrasserna 1 och 2 samt mellan terrasserna 3 och 4, nedifrån räknat.

Om våren skall tio tusen tulpaner ha lyst upp terrasserna. En strandskoning krönt av en knäcke-pilshäck följdes av en smal rabatt med "Iris germanica"⁹ (trädgårdssiris).¹⁰

Ulla von Ehrenheim (1992) beskrev 1930-talets tulpaner som växte i vintergrönan mellan tredje och fjärde terrassen. Det var "den gammeldags enkla lilla tulpanen som liknar vildtulpanen", och de fanns i "alla färger". Särskilt mindes hon de med en nästan svartröd färg. Fotodokumentationen av tulpanrabatterna är mycket knapp.¹¹

2007

Klätterväxterna kring spaljén lär ha försvunnit då spaljén togs bort kring slutet av 1950-talet eller början av 1960-talet. Virginiahäggen har inte lämnat några spår alls efter sig som minnesbild eller i övrig dokumentation. Pipranka och amerikansk trädödare beställdes redan omkring 1842 för att pryda en sittplats vid sjön på terrasserna¹². Detta var kanske de plantor som noterades vid 1920-talets inventering.

Ligusterhäckarna (*Ligustrum vulgare* L.) togs bort i samband med att de gamla trätrapporna byttes ut mot stentrappor 1972. Två av trapporna kantas nu sedan några år tillbaka av ny liguster (*Ligustrum vulgare* L.), som till dags dato är lågt hållen.

På terrasserna växer idag några prydnadsbuskar som är många decennier gamla. De bör ha funnits där under 1930-talet, även om de inte omnämns i *Svenska trädgårdskonsten*. Exempel på detta är en solitärbuske av parkolvon (*Viburnum lantana* L.) och likaså både solitäreremplar och häckexemplar av häckkaragan (*Caragana arborescens* Lam., ofta kallad sibitisk ärtbuske).

Nedanförligudbyggnadens platå (översta terrassen) växer syren (*Syringa vulgaris* L.). Syrenerna löper i princip runt översta terrassen och vidare bort mot den nordvästra gaveln och ner utmed köksinfartens ramp. Syrenerna antas vara från hovmarskalk Reinhold Fredrik von Ehrenheims (1784–1858) tid eller äldre.

Så länge balustraden, som uppförts 1892, fanns kvar fram till 1967–1968, hölls syrenerna nedanförligud översta terrassen klippta med låg sluthöjd. Efter att en ansökan om ett återuppförande av en balustrad under 1900-talets slut avslagits från Länsstyrelsens sida, släpptes syrenhäcken upp till högre höjd som avgränsning och rumsbildning. Syrenerna uppvisar en spridning i blommorna med avseende på färg, klasens storlek och blommornas storlek.

Vintergrönan togs bort av skötselskäl 1972, men lever kvar i sjönära läge nedanförligud nedersta terrassen. Plantorna är sannolikt ättlingar till överblivna och nedkrattade exemplar från borttagningen. Av tulpanerna återstår nu knappast något; möjligen är de blommande lökar som påträffats en rest från äldre tiders terrass-tulpaner. Lökarerna står i en liten grupp i anslutning till vintergrönan

8 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

9 Plantor från denna irisrabatt finns kvar och uppvisar stora likheter med den naturhybrid som heter fläderiris (*Iris x sambucina* L.). Fläderirisen har som eget taxon brutits ur trädgårdssiris-gruppen, *Iris germanica*-gruppen, men har som hybrid av silveriris (*Iris pallida* Lam.) och skäggiris (*Iris variegata* L.) samma föräldraarter som många trädgårdssirisar. I botaniskt hänseende räknar jag Grönsöös iris som trädgårdssiris.

10 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

11 Tulpanlökarerna förefaller åtminstone under någon period ha varit tämligen glest planterade så att tulpanerna kom upp likt utplanteringsväxter med fullt synlig jord emellan lökarna. Se Nordiska Museets fotosamling, tagen under 1920- och 1930-talen, Grönsöo gårdsarkiv. Huruvida tulpanerna någonsin kunnat räknas i tusental är ovisst.

12 Uppgifter i växtlista *Till minne[s] för Trädgårdsmästare Lindqvist*, i kartong GRÖNSÖÖ Handlingar ang. fruktträdgården G 28. Grönsöo gårdsarkiv.

ganska nära vattnet. De är av en och samma sort, med gul och röd blomma (se artlistan).

Irisrabbatterna togs bort 1972 i samband med att muren mellan vattnet och nedersta terrassen restaurerades. Rabbatterna var kraftigt ansatta av ogräs. Vid detta tillfälle höjgs också häcken som bestod av klibbal (*Alnus*

glutinosa L. (Gaertn.)) och 'Salix' (*Salix* sp.). Irisarna förefaller då ha varit av en enda sort, att döma av fotografier och kvarstående plantors blommor. De upprättstående kalkflikarna är svagt gredelina och beige, de nedåtriktade kalkflikarna är strimmiga i lila och vitt.

Området närmast huvudbyggnaden med Rundelen (Hemträdgården)

Ca 1930

Längs huvudbyggnadens sydvästra fasad mot sjösidan klängde vildvin (troligen *Parthenocissus vitacea* (Knerr) Hitchc.) på spalje, och längs den sydöstra gaveln fanns klätterrosor, vilka ej specificeras i Carl G. Alms beskrivning i *Svenska trädgårdskonsten*. I gavelns närhet, utanför byggnadens sydvästra hörn, stod en högvuxen tvåstammig pyramidpoppel (= italiensk pelarpoppel, *Populus nigra* 'Italica') vars grövsta stam då mätte ca 225 cm i omkrets. Framför gaveln löpte en häck av (doft)schersmin, syren (sannolikt vanlig syren, *Syringa vulgaris* L.), och "Rosa pimpinellifolia" (*Rosa spinosissima*-Gruppen, spinosissima-ros). Häcken skall ha avgränsat "den halvrunda terrassen", med vilken Alm avsåg Rundelen/Hemträdgården. Det framgår dock inte i vilka väderstreck häcken gick.¹³

På rundelen växte halvt förvildade pioner (*Paeonia* sp./spp.), riddarsporrar (sannolikt perenna, *Delphinium* sp./spp.) och bolltistlar (*Echinops* sp./spp.). Om pionerna, riddarsporrarna och bolltistlarna utgjordes av flera arter framgår inte. I ett annat område i parken växte enligt uppgift 'Echinops humilis', vilket sannolikt avsåg *Echinops humilis* M.Bieb.¹⁴

I *Svenska trädgårdskonstens* beskrivning omnämns inte tulpaner intill huvudbyggnaden särskilt.

2007

Vildvinet plockades bort 1968, i samband med att fasaden putsades. Klätterrosorna på gaveln kan antas ha försvunnit vid samma tillfälle. Den italienska pyramidpoppeln blev skadad och togs bort omkring 1945. Ett flertal olika tulpaner växer sedan okänd tid längs med sjösidans fasad, främst i anslutning till trappan. De har troligen planterats på 1930-talet eller möjligen tidigare.¹⁵

Några rosbuskar finns inte kvar i häckarna kring terrasserna. Det är okänt vilken typ av ros (spinosissima-ros?) det var fråga om i uppgiften i *Svenska trädgårdskonsten*. Möjligen var det den spinosissimaliknande rosen 'William's Double Yellow', vilken sedan okänd tid växer på "Mammas holme", och som enligt Carl Gustaf von Ehrenheim förr skall ha funnits även på terrassernas lägre delar.

I Rundelens yttre delar skall plymspirea ha stått i en period mellan 1930-tal och nutid; denna art finns numera på annat ställe i parken.¹⁶

De i *Svenska trädgårdskonsten* omnämnda riddarsporrarna, pionerna och bolltistlarna på Rundelen förefaller ha försvunnit strax efter Carl G. Alms dokumentation, eftersom de inte har gett några bestående minnesintryck hos nuvarande familjemedlemmar. Däremot fanns perennrabbatter med en grusad gång emellan i den skarpa grässlutningen mellan Rundelens häckar och terrassernas lägre partier. Rabbatterna är numera borttagna av rationella skäl, men de innehöll enligt Carl Gustaf von Ehrenheim "Trollius" (smörboll, *Trollius* sp.), löjtnantshjärta (*Lamprocapnos spectabilis* (L.) Fuku-hara), pioner (*Paeonia* sp.) och bolltistel (sannolikt blå bolltistel (*Echinops bannaticus* Schrad.), eftersom denna art idag är kvarstående på platsen).

En stor skillnad mellan dåtid och nutid i området är annars den numera borttagna balustraden av trä, som alltså uppfördes på översta terrassen 1892 och togs bort ca 75 år senare.

¹³ Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Den nuvarande familjens uppfattning är att de knappast har planterats efter 1930-talet. De har blommat i decennier i det gynnade och väl-dränerade läget.

¹⁶ Plymspirea omnämns inte på Rundelen i *Svenska trädgårdskonsten* men skall enligt Carl Gustaf von Ehrenheim tidigare ha vuxit utåt kanterna på Rundelens entresida.

Området mellan huvudbyggnaden och flygelbyggnaden samt flygelns närområde Ca 1930

I området mellan huvudbyggnaden och flygelns fanns krollilja (*Lilium martagon* L.) ”i stor mängd”. Allra tätast växte den dock i den så kallade labyrinten. Bakom flygelns fanns förvildad jättvädd (*Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobrov) och ett stort bestånd av ”poppelros” (= gråmalva, *Lavatera thuringiaca* L.). Carl G. Alm antog att dessa arter, tillsammans med pestskräp och krollilja, tillhörde Grönsöös tidigaste odlade växter.¹⁷

2007

Idag växer fortfarande krollilja i anslutning till huvudbyggnaden och flygelns, dock inte i stor mängd. Äldre fotografier visar att gräset kring borggårdsrampens klippta träd åtminstone periodvis har hållits högre än idag. I den så kallade labyrinten har krolliljan nästan helt försvunnit, sannolikt beroende på torrare förhållanden än omkring 1930.

Jättvädden växer alltså bakom flygelns, liksom gråmalvan, som nu växer både i sjönära läge vid Kofsan och bakom flygelns i stor mängd. Den är också spridd till andra delar av Grönsö. Vid 1900-talets mitt planterades vildtulpaner (*Tulipa sylvestris* L.) här. De blommar tillsammans med pärlhyacint (*Muscari botryoides* (L.) Mill.). Omkring 1908 omnämns Grönsöös pärlhyacinter, vilka kan ha varit *Muscari botryoides*.¹⁸ Bland de vanliga pärlhyacinterna har noterats enstaka exemplar av en dubbel variant av armenisk pärlhyacint. Dessa har bedömts vara av sorten ’Blue Spike’ (*Muscari armeniacum* Baker ’Blue Spike’).

Mest iögonenfallande i området är den blå bolltisteln (*Echinops bannaticus* Schrad.) som växer förvildad i stor mängd. Några bolltistlar, i synnerhet nära flygelns, förefaller vara av en annan art, med ljusgrå eller ljus gråblå blomfärg. Här växer också morgonstjärna (*Omithogalum umbellatum* L.) i mindre mängd. En relativt nyanskaffad forsythia-buske (*Forsythia* sp.) har flyttats hit från en annan plats i parken.

I anslutning till en murlik stenuppläggning bakom flygelns, samt mellan stora buskrosor i närheten, växer perenner vars exakta historia vid Grönsö är okänd. Plantorna lär vara flyttade från numera igen-lagda rabatter, och bevaras nu som extensivt skötta ”blomsterrefuger” där plantorna får sköta sig själva.

Här finns den fyllda formen av såpnejlika (*Saponaria officinalis* L., rosa form), trädgårdsiris (*Iris Germanica*-Gruppen), gul daglilja (*Heimerocallis lilioasphodelus* L.), gullboll (*Rudbeckia laciniata* var. *hortensia* L.H.Bailey) och minst tre sorters höstaster (*Aster novi-belgii* L., kultivarer).

Nordöst om flygelns står idag en italiensk pyramidpoppel. Trädet är det enda kvarvarande av ursprungligen sex exemplar, som planterades i en rad omkring år 1930. Trädets stamomfång är vid brösthöjd ca 340 cm.

Hästkastanjeallen och Olle Piehls blomstergård Ca 1930

De grövsta hästkastanjerna i allén höll måtten 450–475 cm i stamomkrets enligt uppgift i *Svenska trädgårdskonsten* 1930. Planteringarna kring Olle Piehls blomstergård var ännu inte fullt ut genomförda. ”Templet” i mitten hade dock hunnit få väggar av humle (*Humulus lupulus* L.). Buxbomshäckar (troligen *Buxus sempervirens* L.) ramade in anslutande ånuellplanteringar. I en yttre inramning bestod häckarna av spirea (bukettspirea, *Spiraea x vanhouttei* (Briot) Zabel) med bersåformade hörn av tuja.¹⁹ Tujan var av en sort med gulaktiga skottspetsar (*Thuja occidentalis* ’Aureospicata’).²⁰

Utanför denna yttre häck fanns ytterligare rabatter, fyllda med en mängd perenner. I *Svenska träd-*

¹⁷ Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

¹⁸ Uppgift i odaterat brev, skrivet i anslutning till påskhelgen, sannolikt 1908. Brevet avskrivet av Erik von Ehrenheim i anteckningsboken XXII BREV, s. 242ff. Grönsöös gårdsarkiv.

¹⁹ Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

²⁰ Av en nota över bland annat plantor som beställts till Olle Piehls blomstergård framgår att ’*Thuja occidentalis* f. aureospicata’, numera T o. ’Aureospicata’, inköptes. Då tujorna ständigt klipps framträder inte alltid det gula inslaget tydligt, men som helhet har nu åtminstone ett par av bersåerna en gyllene ton på sommaren. Notan i kartong GRÖNSÖÖ Handlingar ang. fruktträdgården G 28, i ”Bref och meddelanden om Trädgården”. Grönsöös gårdsarkiv.

gårdskonsten noteras följande arter, som dessutom skall ha haft sällskap av andra ej namngivna arter: plymspirea (*Aruncus dioicus* (Walter) Fernald), 'Echinops humilis' (trol. *Echinops humilis* M. Bieb.), hjärtbergenia (*Bergenia cordifolia* (Haw.) Sternb.), bergenia (*Bergenia crassifolia* (L.) Fritsch), fagertrav (*Arabis caucasica* Schltld.), vintergröna (*Vinca minor* L.), liljekonvalj (*Convallaria majalis* L.), äkta stormhatt (*Aconitum napellus* L.), löjtnantshjärta (*Lamprocapnos spectabilis* (L.) Fukuhara) och vallmo (*Papaver* sp., i *Svenska trädgårdskonsten* benämnda 'Papaver orientale').²¹

Inte långt från Olle Piehls blomstergård stod "ett par större ekar" och två välväxta, flerstamiga exemplar av kaukasisk vingnöt (*Pterocarya fraxinifolia* (Lam.) Spach), där den grövsta stammen uppmättes till ca 75 cm i stamomkrets. I sin artikel "Mälar- och saltsjö-strandhugg" i *Lustgården* (1925) omnämner Nils Sylven ett "för så nordliga förhållanden ovanligt vackert och välutbildat, c. 50-årigt, rikt fruktificerande, 6 m högt exemplar" av kaukasisk vingnöt vid Grönsö.²² Den uppgiften indikerar att åtminstone den ena av de omnämnda vingnötterna planterades omkring 1875.

2007

De grövsta hästkastanjerna idag bör vara de som redan omkring 1930 tillhörde de största exemplaren, så vitt dessa inte huggits ned. De många knöligheterna och ihålligheterna bjuder dock en del svårigheter vid mätning. I augusti 2007 noterades den grövsta hästkastanjens mått till 425 cm i omkrets vid brösthöjd; därefter följde ett flertal träd med en omkrets i spannet 287–327 cm, och sedan en fallande skala.

I Olle Piehls blomstergård har "templet" fortfarande humle som väggar. Spireahäckarna och tujorna är desamma, och tujorna har efter många decenniers tukt fått en tät växt och välsvavrad form. År 1997 gjordes en förnyelse av Olle Piehls blomstergård efter förslag upprättat av Tomas Lagerström och Torbjörn Suneson, Institutionen för landskapsplanering, SLU. De utgick då från Olle Piehls ritningar, men gjorde ett annorlunda växtval som skulle fungera utifrån de önskade karaktärerna och konkurrensen från de många stora parkträden. Till exempel sattes inte buxbom som infattningshäck utanför "templet" så som var föreslaget på Olle Piehls ritning, utan dvärgliguster (*Ligustrum vulgare* 'Lodense').²³ Ett vårflor med tulpaner och tidigare även förgätmigej ersätts av en sommarblomning av verbena eller andra utplanteringsväxter. I de större rabattyrtorna utåt häckarna frodas ett flertal olika perenner som ger ett blomsterflor från vår till höst.

De yttre rabatter som man talar om i *Svenska trädgårdskonsten* finns inte längre kvar. Två av dem fanns kvar en längre tid efter 1930 och Carl Gustaf von Ehrenheim minns dem som utformade likt trekanter. Där fanns liljekonvaljer. De övriga perennerna som omnämns i *Svenska trädgårdskonsten* försvann, men det är okänt när och hur.

De två stora ekarna finns kvar. En av dem mäter idag ca 450 cm i stamomkrets. De två kaukasiska vingnötterna togs bort i slutet av 1940-talet eller början av 1950-talet. Skälet var då sannolikt inte praktisktbotaniskt utan snarare en smakfråga.

Vi kan notera att bolltistel-arten 'Echinops humilis' finns med i Carl G. Alms beskrivning av växterna. Med 'Echinops humilis' avses sannolikt *Echinops humilis* Bieb.²⁴ Denna art är numera ovanlig i odling. Vid Grönsö har endast blå bolltistel (*Echinops bannaticus* Schrad.) med säkerhet identifierats som kvarstående och spridd i parken idag, men även en bolltistel med ljusare blomhuvuden och klibbig stjälk växer sparsamt vid flygeln. Att det tidigare funnits minst två olika bolltistlar stämmer väl med familjens minnen; förutom den blå har det funnits en variant med vita blomhuvuden. Denna bolltistels höjd var jämförbar med den blå, vilket tyder på att det inte var fråga om den "vanliga" arten bolltistel (*Echinops sphaerocephalus* L.) vilken blir upp till två meter hög.

21 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 44.

22 Sylven i *Lustgården* 1925 s. 151f. Noteringen hade gjorts i samband med en Grönsö-exkursion den 6 september 1925, med deltagande av Föreningen för dendrologi och parkvård

23 Planer finns på att eventuellt ersätta dvärgligustern med buxbom eftersom man idag (2008) ser bättre möjligheter att hitta ett buxbomsmaterial som är lämpligt för platsen. Då slipper man dessutom den sjukdomsbenägenhet som ligustern nu lider av.

24 IPNI 070824 noterar två äldre taxa med namnet 'Echinops humilis' där den ena är en art som uppbär samma vetenskapliga namn idag, och den andra är synonym för *Echinops platylepis* Trautw.

Nedre borggården och området nära den igenlagda dammen

Ca 1930

I *Svenska trädgårdskonsten* beskriver Carl G. Alm det parklika området nedanför och till höger om huvudbyggnadens tillfart så här:²⁵

Området mellan den nämnda fruktträdgården, allén och dennas fortsättning av de klippta lind- och askhäckarna framför slottet samt de båda igenfyllda dammarna utmed Mälaren upptages av gräsmattor med enstaka träd och buskgrupper. I nordligaste hörnet av de förut beskrivna jättelika häckarna står en säkerligen mycket gammal oxel (*Sorbus suecica*), som vid brösthöjd mäter 230 cm.; ursprungligen hade två planterats mitt för varandra, men den ena splittrades av blixten. För övrigt må bland detta partis trädbestånd nämnas följande: *Chamaecyparis nutkaensis*, planterad år 1888 och nu ca 80 cm. i omkrets, *Abies concolor* var. *Glauca*, ett ovanligt vackert exemplar av ornäsbjörk samt två pyramidalmar. / .../ Mellan de bägge igenfyllda dammarna stå två mäktiga vitpilar (*Salix alba*); den största av dessa mäter innan den grenar sig 0,5 meter över marken ej mindre än 325 cm. i omkrets.

Några år tidigare hade Nils Sylvéen beskrivit samma nutkacypress i *Lustgården* (1925), och noterat att nutkacypressen var "ett ovanligt vackert, symmetriskt utbildat solitärträd". Sylvéen menade att detta träd var beviset för att arten var härdig i Mälaronrådet. Angående Grönsöös ornäsbjörk skriver Sylvéen att den härstammade direkt från moderträdet i Ornäs, att den var 25-årig och att den hade en ovanligt vacker stam och kronform.²⁶ Den uppgiften betyder att trädet skulle ha varit planterat omkring 1900, vilket avviker något från familjens uppfattning att den planterades 1888 i samband med Erik och Alice von Ehrenheims giftermål.

2007

Av de ovan nämnda solitärträden är den gamla oxeln (*Sorbus intermedia* (Ehrh.) Pers.) borttagen sedan flera decennier. 1999 ersattes den av en ny oxel i samband med en födelsedag. Granen vid flaggstängen, som i *Svenska trädgårdskonsten* uppges vara en 'Abies concolor var. *Glauca*', är inte den lågvuxna grantyp som man idag avser med det vetenskapliga namnet *A. c. 'Glauca*', utan sannolikt en vanlig coloradogran (*Abies concolor* (Gordon & Glend.) Hildebr.), eller möjligen *A. c. 'Violacea*'. Granen togs bort på 1950-talet i samband med att toppen hade blåst av.

Nutkacypressen (*Chamaecyparis nootkatensis* (D.Don) Spach) har sedan 1930-talet växt till en praktpjäs. Stående utan konkurrens i fullt ljus har den kunnat utvecklas till ett stort exemplar med konkav silhuett upptill och en stamomkrets på ca 249 cm.

Ornäsbjörken mäter nu ca 300 cm i omkrets. Pyramidalmarna (sannolikt *Ulmus glabra* 'Exoniensis') togs bort i tidigt skede. Dessa har man nu inget minne av vid Grönsöö och de har inte heller hittats på fotografi.

De två vitpilar som omnämns är sedan länge borta. Äldre fotografier över området visar inte entydigt att det skulle ha varit två exemplar. En lummig krona syns av ett eller kanske två träd som synes vara antingen vitpil (*Salix alba* L.) eller silverpil (*Salix alba* var. *sericea* Gaudin).

De i *Svenska trädgårdskonsten* nämnda buskgrupperna specificeras inte närmare, men det är ingen vågad gissning att de nu befintliga buskarna är samma exemplar som nämndes då. Fördelade på ett fåtal buskar finns nu parksyren (*Syringa x chinensis* Willd., röd form, sannolikt 'Saugeana'), benved (*Euonymus europaeus* L.), syren (*Syringa vulgaris* L.), ungersk syren (*Syringa josikaea* Rchb.), doftschersmin (*Philadelphus coronarius* L.) samt kvastspirea (*Spiraea chamaedryfolia* L. var. *chamaedryfolia*).

Närmare vattnet frodas ett kraftigt bestånd av klasespirea (*Spiraea x billardii* Hérincq). Ett par vilda arter- olvon (*Viburnum opulus* L.) och skogstry (ett ovanligt hårigt exemplar, *Lonicera xylosteum* L. var. *mollis*) - förekommer här, placerade på ett sätt som gör det troligt att de planterats eller sparats och gynnats under årens lopp. Två välväxta halvgamla exemplar av hybridhagtorn (*Crataegus x media* Bechst.) står intill varandra i området. Deras tillkomst eller historia har inte kunnat klarläggas; något

25 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 41.

26 Sylvéen i *Lustgården* 1925, s. 152.

planteringstillfälle för dessa finns inte i mannaminne idag. I det strandnära området nära Gula villan växer rosor av vildrostyp, vilkas taxonomi och eventuella hybrider ligger utanför detta arbete.

En kaskadpil (*Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma') har tillkommit i senare tid i samband med en bemärkelsedag. Kronan kapades 2007 på grund av skada.

Vilda örter och buskar som bidrar till vår- och sommarfloret

Vilda örter och ett flertal buskar bidrar väsentligt till parkens vår- och sommarflor.

Exempel på tidigblommande arter är blåsippa (*Hepatica nobilis* Schreb.), vitsippa (*Anemone nemorosa* L.), vårlök (*Gagea lutea* (L.) Ker Gawl.), dvärgvårlök (*Gagea minima* (L.) Ker Gawl.), tysk blåstjärna (*Scilla siberica* Haw.) och sloknunneört (*Corydalis pumila* (Host) Rchb.).

I de ängsartade områdena trivs gullvivor i mängd (*Primula veris* L.), häckvicker (*Vicia sepium* L.) samt på några ställen lungört (*Pulmonaria obscura* Dumort.) Vidare syns midsommarblomster (*Geranium sylvaticum* L.), mårör (stormåra *Galium album* Mill. m. fl.), skogsfibbla (*Hieracium* grupp *Silvaticiformia*)²⁷, majsmörblomma (*Ranunculus auricomus* L.) och akleja (*Aquilegia vulgaris* L.), som förekommer i en mängd olika färg- och blomformer. I bottenskiktet syns blad av bockrot (*Pimpinella saxifraga* L.), blåsippa (*Hepatica nobilis* Schreb.) samt fryle (*Luzula* sp.). Liljekonvalj (*Convallaria majalis* L.) förekommer i terrassernas utkant.

I de kortklippta gräsmatteytorna noteras under vår och försommar svalört (*Ranunculus ficaria* L.), teveronika (*Veronica chamaedrys* L.) och jordreva (*Glechoma hederacea* L.). Jordrevan har fått särskilt fäste i nutkacypressens skugga, där en märklig metallisk glans uppstår hos de blålila blommorna då solljus faller in från sidan. Bland violer har noterats buskviol (*Viola hirta* L.) och skogsviol (*Viola riviniana* Rchb.) eller möjligen en hybrid mellan art och ytterligare någon viol. Luktviol (*Viola odorata* L.) växer på ett flertal ställen i parken, bland annat uppe på Rundelen/Hemträdgården. Även gråfibbla (*Pilosella officinarum* F.W. Schulz & Sch. Bip.), revfingerört (*Potentilla reptans* L.) och sparsamt med penningblad (*Lysimachia nummularia* L.) förekommer i klippt gräsmatta.

På sommaren ses inslag av jordklöver (*Trifolium campestre* Schreb.), vitklöver (*Trifolium repens* L.) och brunört (*Prunella vulgaris* L.) i gräsmattan. Även den vita formen av brunört har påträffats. I ett par extensivt skötta områden frodas stinksyska (*Stachys sylvatica* L.). Förekomst av smultron (*Fragaria vesca* L.), backsmultron (*Fragaria viridis* L.) och parksmultron (*Fragaria moschata* Weston) är noterad i olika delar av parken.

Nära Kofsan växer uppländsk vallört (*Symphitum x uplandicum* Nyman), där bladvassen (*Phragmites australis* (Cav.) Steud.) annars dominerar, med inslag av förvildad gråmalva (*Lavatera thuringiaca* L.). Enstaka fynd av backglim (*Silene nutans* L.) har gjorts nära "Mammas holme". Bakom flygelbyggnaden, på klippig mark, växer kärleksört (*Sedum telephium* L.), gul fetknopp (*Sedum acre* L.) och taklök (*Sempervivum* sp.). I själva viken finns gul näckros (*Nuphar lutea* (L.) Sibth. & Sm.).

Vid den stora dammen växer mängder av svärdslija (*Iris pseudacorus* L.) kring strandlinjen, liksom bredkaveldun (*Typha latifolia* L.). Blåhallon (*Rubus caesius* L.) klänger längs den branta sluttningen i norr ner mot vattnet, liksom rikligt med renfana (*Tanacetum vulgare* L.). Morot (även kallad vildmorrot, *Daucus carota* L.) trivs i sluttningen. Enstaka exemplar av blåluzern (*Medicago sativa* L.), rockentrav (*Arabis glabra* (L.) Bernh.) och flenört (*Scrophularia nodosa* L.) syns i den självetabletrade floran vid dammen. Midsommarblomster (*Geranium sylvaticum* L.) förekommer tämligen rikligt. Här liksom i en del andra partier av parken finns kirskaal i mängd (*Aegopodium podagraria* L.).

Längs den klippta promenadgången utmed dammen växer bland annat löktrav (*Allium petiolata* (M.Bieb.) Cavara & Grande) och parksmultron (*Fragaria moschata* Weston). I strandnära partier längs Mälaren förekommer förutom klibbal (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertner) mycket asksly, en del blåhallon samt vildhallon (*Rubus idaeus* L.). Vid terrassernas nedersta parti vid udden växer skott av en eller flera sorters häggmispel, sannolikt *Amelanchier spicata* (Lam.) K.Koch.; större exemplar har inte påträffats i parken.

Stranden lysas främst upp av fackelblomster (*Lythrum salicaria* L.), älggräs (*Filipendula ulmaria* (L.)

²⁷ Fibblor växer och blommar ymnigt framför allt på terrassernas extensivt klippta gräsytor och i det labyrinthliknande gång-systemets högre belägna delar. Botanikern Nils Hylander skall enligt Carl Gustaf von Ehrenheim (muntligt meddelande 2006) ha meddelat ca 1970 att han noterat en fibbla med tysk härkomst på Grönsöös terrasser.

Den kan ha inkommit i samband med grässådd på terrasserna. Vilken fibbla som avsågs är inte känt.

Maxim.), strandlysing (*Lysimachia vulgaris* L.), frossört (*Scutellaria galericulata* L.), besksöta (*Solanum dulcamara* L.) och snårvinda (*Calystegia sepium* ssp. *sepium*).

Vid den igenlagda "Petasitesdammen" förekommer förutom stora mängder av pestskräp (*Petasites hybridus* (L.) P. Gaertn. & al.) inslag av andra örter, såsom strandklo (*Lycopus europaeus* L.), brunskära (*Bidens tripartita* L.) och fackelblomster. Även jättestarr (*Carex riparia* Curtis) växer här.²⁸

I den före detta "labyrintens" halvskugga förekommer många av de arter som presenterats ovan, exempelvis skogsfibbla, akleja, midsommarblomster och stinksyska. Här finns också stenbär (*Rubus saxatilis* L.), skogsklöver (*Trifolium medium* L.) och lundgröe (*Poa nemoralis* L.).

På spridda ställen syns knölklocka (*Campanula rapunculoides* L.), rödklöver (*Trifolium pratense* L.), äkta johannesört (*Hypericum perforatum* L.) och enstaka exemplar av gulmåra (*Galium verum* L.). Utanför Stora fruktträdgården mot Djurgården växer sparsamt med getrams (*Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce). Enstaka plantor av sibirisk nunneört (*Corydalis nobilis* (L.) Pers.) har påträffats i parken.

I parkens buskskikt och lägre trädskikt noteras bland annat slån (*Prunus spinosa* L.), getapel (*Rhamnus cathartica* L.), rosor av vildros-typ i *Rosa canina*- och *Rosa dumalis*-komplexet och rikligt med småplantor av hagtorn (*Crataegus* spp.). Ett par exemplar av berberis (*Berberis vulgaris* L.) har noterats i trädallén längs den stora fruktträdgården. På andra sidan fruktträdgården har enstaka exemplar av skogstry (*Lonicera xylosteum* L.) påträffats, samt vildhallon. Hägg (*Prunus padus* L.) och vide (*Salix* sp./spp.) förekommer i strandnära områden.

På Djurgården noteras bland annat hassel (*Corylus avellana* L.), europeisk lärk (*Larix decidua* Mill.) samt bok (*Fagus sylvatica* L.), vilken har föryngrat sig rikligt efter inplantering.

Bland arter av botaniskt intresse strax utanför själva parkområdet finns natt och dag (*Melampyrum nemorosum* L.), blomsterlupin (*Lupinus polyphyllus* Lindl.) och gråmalva (*Lavatera thuringiaca* L.). Samtliga växer vid ladugården där gödselstacken låg. De två förstnämnda har inte påträffats i själva parkområdet. Möjligen finns här också inslag av en odlad lupin. Bland de vanliga blomsterlupinerna påträffades kraftiga plantor med bredare småblad och ett påfallande stadigt utseende.

28 Mora Aronsson, SLU, har vänligen hjälpt mig att bestämma denna art utifrån pressat exemplar utan blomax. Inga blomax hittades vid inventeringen. Enligt Aronsson kan arten bestämmas till jättestarr med ett (mycket litet) frågetecken, eftersom det möjligen skulle kunna vara fråga om någon okänd import.

Artlista

Acer platanoides L. (lönns)

Karaktärsträd på terrasserna. Ingår även i Suckarnas gång. Förekommer i den övriga anläggningen. Terrassernas lönnar klipps varje vår så att trädkronornas ovandel bildar ett tak. Även träden i Suckarnas gång klipps årligen.

Aesculus hippocastanum L. (hästkastanj)

Främst i hästkastarnjeallén. Enstaka exemplar i den övriga anläggningen. Trolig anläggnings-tid av allén är 1700-talets senare del. Hästkastanjer som genomgående verkar vara yngre finns i anslutning till ladugårdsbyggnaden i alléns förlängning från huvudbyggnaden sett. Åldrig struktur i parken som inom kort, 2009, skall ersättas av nya träd.

Allium scorodoprasum L. (skogslök)

Hemträdgårdens västra del, i kanten. Arten låg i vilande form som lökbank i Hemträdgården, och visade sig sommaren 2006 efter att man grävt i de äldre jordlagren i samband med nyodling på platsen. Ett flertal vitala plantor noterades.

Amelanechier sp. (häggmispel, oid.)

I strandnära områden nedanför terrasserna. Spridd som lågväxande sly i strandområdet längs terrassernas norra del.

Aquilegia vulgaris L. (akleja).

Spridd i parken. Förekommer rikligt i parkens extensivt skötta områden. Stor spridning i färgspektrat men rent vita fynd har inte påträffats. Både enkla och fyllda former förekommer. Blå nyanser och enkel blomma dominerar.

Aruncus dioicus (Walter) Fernald (plymspirea)

I plantering vid trappan upp mot övre borggården.

Asparagus officinalis L., eventuellt kultivar(er) (sparris)

Fyra fynd på skilda platser i parken. Bestånd av okänd härkomst och ålder. Förekommer på "Mammas holme", längs norra strandpartiets promenadväg samt i strandpartiets ytterområde mot Gula villan. Vitala. Kan vara fröspridda. Beståndet på "Mammas holme" är möjligen en gång ditflyttat för att användas som snittgrönt.

Aster novi-belgii-kultivarer (höstaster, tre sorter, oid.)

Kvarstående bestånd mellan flygeln och Mälarviken. Blommor 1) små, ljus gredelina, 2) små, ljus rosalila, 3) stora mellanlila. Astrarna skall enligt Carl Gustaf von Ehrenheim ha flyttats från de numera borttagna perennrabatterna i Lilla fruktträdgården.

Betula pendula 'Dalecarlica', (ornäsbjörk, originalklonen)

Ett äldre relativt storvuxet exemplar i norra strandpartiet. Enligt uppgift från Ulla von Ehrenheim (1992) planterades ornäsbjörken av Alice von Ehrenheim då hon som nygift kommit till Grönsö 1888. Exemplaret mätte ca 3 m i omkrets 2006. Till skillnad från mängder av andra svenska så kallade ornäsbjörkar är detta ett äkta exemplar, det vill säga originalklonen från moderträdet i Ornäs.

Garagana arborescens Lam. (häckkaragan)

Förekommer som solitärbuske och som klippt häck på terrasserna. Flera stora exemplar bakom Gula villan. Buskarnas ålder okänd; en skriftlig källa berättar om grova exemplar av arten vid 1800-talets början eller ännu tidigare.²⁹ Nuvarande exemplar är sannolikt yngre.

Cephalaria gigantea (Ledeb.) Bobrov, jättevädd

Vitala exemplar spridda i ett extensivt skött område söder om flygeln. Kvarstående sedan gammalt. Omnämns av Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930 dels som rabattväxt kring flaggstången, dels som förvildad bakom flygeln, där den växte tillsammans med gråmalva. Dessa två arter, tillsammans med pestskräp och krollilja, antas enligt Alm ha tillhört Grönsö's äldsta trädgårdsväxter.³⁰

²⁹ Uppgift i "Grönsö af Erik von Ehrenheim. III." 1894, s. 79. Inbunden i Ehrenheim, E. von, *Grönsö och Utö* [1891-1896].

³⁰ Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43.

Chamaecyparis nootkatensis (D.Don) Spach, (nutkacypress)

Stort solitärträd i utkanten av Lilla fruktträdgården/norra strandpartiet. Planterad 1888 enligt uppgift i *Svenska trädgårdskonsten*, i vars inventering 80 cm uppges som stamomkrets.³¹ Idag mäter trädet ca 249 cm.

Clematis viticella L. (italiensk klematis)

Växer invid Gula villan. Fanns även fram till nyligen vid flygelns sydöstra långsida, varifrån den flyttats till Hemträdgården. En stor planta finns invid allén utmed Stora fruktträdgården. Samtliga dessa exemplar antas härstamma från planteringarna kring de numera borttagna kordongerna i Lilla fruktträdgården.

Corylus avellana L. (hassel) samt troligen **Corylus Hasselnöt-Gruppen** (fruktsorter av has-selarter, kulturursprung)

Förekommer i och i närheten av hasselnötsallén längs Stora fruktträdgårdens södra långsida och östra kortsida. En preliminär bedömning av nötter insamlade i augusti 2007 visar att några av buskarna strax intill hassellallén är av storfruktig typ.

Crataegus x media Bechst. (hybridhagtorn)

Två mindre träd i norra strandpartiet. Trädens bakgrund är okänd. De kan vara spontant etablerade.

Crocus spp. (krokus, flera arter/hybrider, ej med säkerhet identifierade)

Förekommer i stor mängd i gruset utmed huvudbyggnadens långsida mot sjön samt i gräset på terrasserna. Krokus har funnits sedan 1800-talet vid Grönsö. Minnesbilden hos familjen är att både gula och blå (lila) krokus har växt utmed huvudbyggnadens långsida mot sjön, men att de gula har försvunnit med tiden. Ulla von Ehrenheim nämner i *En blomstervandring / .. ./* (1992) att det på 1930-talet fanns gula, lila och ljuslila krokus utmed husväggen, varav den sistnämnda sorten hade smala mörka ränder. De växte innanför en mängd enkla och fyllda snödroppar. Kompletteringar av krokus har gjorts i senare tid utmed huvudbyggnaden. Stora mängder lök har under senare år planterats i gräset på terrasserna. Färgerna på Grönsös krokusar varierar i bleklila, skarpt lila, strimmigt och gult. Flera arter finns bland dem, men det har i nuläget inte gått att fastställa deras art- eller hybridtillhörighet. Krokusläktet med tillhörande namnsorter är ett svårgenomträngligt område. Bland de lökar som kan antas vara av äldre datum vid Grönsö finns minst en färgvariant av en krokus som mycket liknar snökrokus (*Crocus tommasinianus* Herb.). Bland de storblommiga lila och strimmiga krokusarna torde vårkrokus (*Crocus vernus* (L.) Hill) kunna identifieras.

Echinops bannaticus Schrad. (blå bolltistel)

Förekommer längs flygelns sydöstra långsida samt i vitalt bestånd i området nedanför flygel. Förekommer även spridd i parken på flera ställen, bland annat längs Stora fruktträdgårdens norra långsida utanför stängslet och i Suckarnas gång. Exemplar av en blekare färgtyp har påträffats. Den är sannolikt en blek form av blå bolltistel och/ eller en annan art. Se nedan.

Echinops sp. (bolltistel, oid.)

Förutom den blå bolltisteln förekommer en oidentifierad bolltistel med något klibbig stjälk samt blomställningar som väsentligen saknar blå inslag. De ger ett gråvitt intryck. Några av plantorna skiljer sig så kraftigt från den blå bolltisteln att det rimligen rör sig om en annan art. De förekommer tätt intill flygelns sydöstra långsida. Det har tidigare förekommit minst en annan bolltistelart vid Grönsö. Ulla von Ehrenheim (1992) omtalar exempelvis blå och vit bolltistel i sluttningen invid flygel.

Eranthis hyemalis (L.) Salisb. (vintergäck)

Växer i mindre mängd i grus invid huvudbyggnadens sydöstra gavel. Planterade av Ulla von Ehrenheim på 1940-talet enligt uppgift i Ulla von Ehrenheims beskrivning (1992).

Euonymus europaeus L. (benved)

Stubbskott i gräsmatta i norra strandpartiet. Vitala ungsnitt från ett förmodat äldre exemplar av benved. Inga äldre grenar. Växer tillsammans med andra buskar. Placeringen i gräsmatta vid prydnadsbuskar talar för att benveden odlats som prydnadsbuske.

³¹ Alm i *Svenska trädgårdskonsten*, 1930, s. 41.

Fragaria moschata Weston (parksmultron)

Mindre bestånd, bland annat längs strandpromenaden i norra strandpartiet.

Fraxinus excelsior L. (ask)

Vanligt träd i parken, förekommer som tuktade och friväxande träd samt som klippt häck.

Askens förekommer sedan 1700-talet i borggårdsrampens alléer. Den finns också som alléträd längs Stora fruktträdgårdens långsida, som friväxande parkträd på flera ställen samt som klippt häckväxt och sly i strandnära partier.

Galanthus nivalis L. (snödroppe) med möjliga inslag av andra Galanthus-arter

Mindre grupper spridda på flera ställen i parken samt ymnigt bestånd i ett fuktigt område bakom Gula villan, blandat med den fyllda formen (*Galanthus nivalis* 'Flore Pleno'). Blommorna bakom Gula villan kan räknas i tusental. Det har inte gått att avgöra om det finns inslag av andra arter än *Galanthus nivalis* bland Grönsöös snödroppar. Inga avvikelser har hittills noterats i blad eller blomma hos de enkelblommade snödropparna, men expertis på släktet *Galanthus* kan möjligen hitta en spridning i materialet.

Galanthus nivalis 'Flore Pleno' (fylld snödroppe)

Förekommer i mindre bestånd på flera ställen i parken. Växer ymnigt i ett fuktigt område bakom Gula villan tillsammans med vanlig snödroppe. Växte på 1930-talet utmed huvudbyggnaden på terrassidan, tillsammans med den enkla snödroppen.³²

Hemerocallis lilioasphodelus L. (gul daglilja)

Kvarstående mellan flygeln och Mälarviken. Dagliljorna har sannolikt flyttats från någon numera borttagen rabatt. De växer nu invid ett stenupplägg i ett extensivt skött område.

Humulus lupulus L. (humle)

Enstaka fynd i norra strandpartiet längs strandpromenaden. Klänger i ett stort bestånd av sparris.

Iris pseudacorus L. (svärdsilja)

Vitalt bestånd längs dammens strandkant. Svärdsiljan växte tidigare på den igenfyllda yta där den första dammen legat. Då den nuvarande dammen grävdes i början av 1970-talet togs planter av svärdsiljan tillvara och återplanterades.

Iris Germanica-Gruppen (trädgårdsiris), okänt sortnamn.

Kvarstående irisplanter vid stenupplägg söder om flygeln samt utmed strandpromenaden i terrassernas ytterområde, norr om stenhuset. Irisarna är flyttade och/ eller överlevande exemplar från en lång irisrabatt som fram till 1972 löpte utmed strandvägen på bägge sidor om snäckhuset. Irisrabattens tillkomsthistoria är okänd. Troligen anlades den strax efter sekelskiftet 1900. Samtliga planter som noterats i blomning har likadant utseende: svagt gredelina och beige upprättstående kalkflikar samt strimmiga nedåtriktade flikar i lila-vitt. Höjd ca 80 cm. Enligt uppgift i Ulla von Ehrenheims beskrivning (1992) skulle irisarnas kraftiga rötter binda sanden så att den inte rann ner i häcken som växte nedanför muren vid stranden. Närmast lusthuset skall det enligt samma uppgift ha funnits en låg blå iris, som avlöstes av den kraftigare irissorten på sidorna. På den sida som vetter mot holmen skall irisrabatten enligt Ulla von Ehrenheim ha löpt ända fram mot bron som leder till holmen.

Lavatera thuringiaca L. (gråmalva, poppelros)

Vitala självspridda bestånd på flera platser i och utanför parken. Ymnigast längs flygelns södersida, i bestånd längs Kofsan samt vid ladugården. Uppgifter om gråmalvans introduktion vid Grönsö skiljer sig åt; den ena gör gällande att den kom från Blekinge via Tilli von Ehrenheim, den andra att den kom som gåva till statsrådet Per Jacob von Ehrenheim från Agnes Börjesson, dotter till prosten Johan Börjesson i Veckholms församling, Enköpings.³³ Arten är numera med sin blekrosa blomning ett typiskt inslag i parkens högsommarflor.

Ligustrum vulgare L. (liguster)

I klippta, lågt hållna eller lågvuxna häckar utmed två stentrappor mellan terrassplanen.

Lilium martagon L. (krollilja)

Förekommer spridd i stora delar av parken. Endast röda krolliljor har noterats vid Grönsö.

³² Uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992)

³³ Uppgift om Blekinge i Ehrenheim, Ulla von (1992), uppgift om Börjessons gåva: Ehrenheim, Carl Gustaf von, muntligt meddelande 22 augusti 2006.

Skarpt cerisetonade exemplar förekommer. Enstaka vita exemplar skall tidigare ha funnits i Nötallén.³⁴ Enligt beskrivningen av Grönsöös växtbestånd omkring 1930 i *Svenska trädgårdskonsten* förekom krolliljan som rikligast i den så kallade labyrinten.³⁵ Så är inte fallet idag. Inga täta bestånd finns. Frodiga enstaka exemplar finns i de sjönära områdena mellan flygeln och Kofsan samt mellan norra strandpartiet och Gula villan. I övrigt trivs den bland Grönsöös häckar.

Lonicera xylosteum var. mollis (skogstry, starkt hårig form)

Buske intill strandpromenaden i norra strandpartiet. En äldre manshög skogstrybuske av okänd härkomst och ålder invid norra strandpartiet utgör möjligen en rest av forna tiders promenadpark Ej vital. Bladen är påfallande håriga. Skogstry finns även invid Stora fruktträdgården i enstaka exemplar.

Lonicera caprifolium L. (kaprifol)

Växer i fyra exemplar spaljerade mot brygghusets sydvästra långsida. Plantorna har funnits på platsen så länge man nu kan minnas.³⁶ Ulla von Ehrenheim (1992) omnämner tre spaljerade kaprifoler mot tvättstugan under 1930-talet. Under 2007 tacklade plantorna av, kanske av torka. Ett litet, äldre exemplar av en okänd kaptifol växer invid privetet nära huvudbyggnaden.

Lysimachia nummularia L. (penningblad)

Förekommer sparsamt i gräsmatta. Kom till Grönsöö som prydnadsväxt, skänkt till Alice von Ehrenheim av stadssekreterare Lars Rabenius på 1930-talet. Ursprungligen tänkt att pryda ett område nära terrasserna där inga andra växter ville trivas.³⁷

Malus domestica-sorter (äpple)

Stort antal odlade äppleträd i Stora och Lilla fruktträdgården.

Muscari armeniacum Baker (armenisk pärlhyacint)

Förekommer tillsammans med andra pärlhyacinter i området närmast omkring flygeln samt gräsmatta nära trappan upp mot övre terrassen.

Muscari armeniacum 'Blue Spike' (sort av armenisk pärlhyacint)

Enstaka förekomst tillsammans med andra pärlhyacinter mellan flygeln och "Mammas holme". Under 2006 och 2007 noterades sparsam förekomst av dubbelblommande armenisk pärlhyacint. Två färgformer förekommer, en blå och en blå med gröna inslag i blomklasen. Bägge har bedömts vara 'Blue Spike' eller möjligen en spontan mutation. Det sistnämnda är dock inte troligt. Syskonen Carl Gustaf von Ehrenheim och Brita von Ehrenheim-Berg meddelade på plats vid pärlhyacinterna i maj 2006 att de inte kunde påminna sig någon rabatt här. Det är dock inte uteslutet att pärlhyacinter har kommit till Grönsöö i omgångar och planterats i gräs.

Muscari botryoides (L.) Mill. (pärlhyacint)

Förekomst i mindre bestånd i det sluttande, extensivt skötta området mellan flygeln och "Mammas holme". Det är troligen dessa som avses i Ulla von Ehrenheims beskrivning (1992), enligt vilken pärlhyacinter planterades på platsen av Tilli von Ehrenheim under 1930-talet. Växer tillsammans med vildtulpan. Beståndet är uppblandat med andra pärlhyacinter.

Narcissus spp., kultivarer, (narcisser, kultivarer, oid.) samt **Narcissus 'Ice Follies'** (*Narcissus x incomparabilis*. 'Ice Follies', sortklass 2) Sparsam förekomst av narcisser på spridda ställen i parken. Narcisserna vid huvudbyggnadens sydöstra gavel planterade under senare tid. Övriga narcisser har sannolikt en blandad ålder och historia vid Grönsöö. Sorten 'Ice Follies' är noterad. Övriga narcisser är ej identifierade.

Paeonia lactiflora Pall., (luktpion, oid., japansk blomform alt. underutvecklad fylldbl. sort)

Enstaka exemplar på Rundelen/Hemträdgården. Fanns förr i den numera borttagna perennrabatten fruktträdgården. Skarpt rosa yttre kronblad som framträder tydligt ett och ett. Ljusrosa fyllt mittparti.

Paeonia lactiflora Pall. ('Duchesse de Nemours')? (luktpion, osäker id.)

Enstaka exemplar nära Gula villan, flyttade från den numera borttagna perennrabatten i Lilla

³⁴ Uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992).

³⁵ Alm i *Svenska trädgårdskonsten*, 1930, s. 43.

³⁶ Ehrenheim, Carl Gustaf von, muntligt meddelande 22 augusti 2006.

³⁷ Ehrenheim, Ulla von (1992).

fruktträdgården. Fyllda vita blommor, gulvitt mittparti.

Paeonia lactiflora Pall. ('**Edulis Superba**')? (luktpion, något osäker id.)

Enstaka exemplar nära Gula villan, flyttade från de numera borttagna perennrabatterna i Lilla fruktträdgården. Fyllda, skarpt rosa blommor.

Paeonia officinalis* ssp. *microcarpa (Boiss. & Reut.) Nyman (småfruktig bergpion), alt. ***P. officinalis* ssp. *banatica*** (Rochel) Soó (banatpion), alt. en annan underart av ***P. officinalis***.

En planta i Suckarnas gång. Enkla blommor i avslaget lilarosa nyans. Höjd vid blomningstid ca 65 cm, i knoppstadiet betydligt lägre. Bladen och stjälkarna starkt håriga. Pionen har troligen stått i de numera borttagna perennrabatterna i Lilla fruktträdgården, och därefter hamnat under träden i Suckarnas gång. Ulla von Ehrenheim nämner i sin beskrivning av Lilla trädgården (1996) att där fanns några plantor av en tidigblommande pion med enkla blommor.

Petasites hybridus (L.) P.Gaertn. & al. (pestskräp, *pestilensrot*)

Vitalt större, kvarstående bestånd på alla sidor om den sedan länge igenlagda dammen öster om Suckarnas gång. Mindre bestånd nära diket utmed Stora fruktträdgårdens norra långsida. Okänd historia vid Grönsö. Omnämns på 1800-talet av Erik von Ehrenheim och har sannolikt en lång historia på platsen, mest troligt med början i dammens tillkomst under 1700-talet.

Philadelphus coronarius L. (doftschersmin)

Ett fåtal buskar i gräsmatta i norra strandpartiet samt vid terrasserna.

***Populus nigra* 'Italica'** (italiensk pelarpoppel)

Solitärt exemplar vid flygelns nordöstra gavel. Planterad omkring 1930.

Potentilla fruticosa L. (tok, okänd namnsort)

Växer invid flygelns sydöstra långsida. Relativt stora, klargula blommor. Uppges vara planterade på 1950-talet.³⁸

Primula veris L. (gullviva)

Spridd i stora delar av parken. Nästan uteslutande den gula formen, endast någon enstaka planta med röda blommor nedanför Rundelens/Hemträdgårdens mur, tillsammans med en röd viva av *Primula vulgaris*-typ (?). En planta med blekt orange, öppna blommor (ospec. *Primula*-hybrid?) noterades i maj 2007 och 2008 nära köksrampens uppfart.

***Pyrus communis* 'Gråpäron'** *m. fl.* (päron)

Tre äldre träd i Lilla fruktträdgården, varav ett 'Gråpäron'.

***Prunus avium* 'Allmän Gulröd Bigarrå'** (bigarrå)

Tre träd av sorten Allmän Gulröd Bigarrå planterade på 1950-talet i Lilla fruktträdgården.

***Prunus domestica* 'Victoria'** och '**Czar**' (plommon)

Två träd av vardera sorterna 'Victoria' och 'Czar' i Lilla fruktträdgården.

Prunus persica-sort (persika, dvärgfrukts-fonn)

Spaljerad persika planterad invid Lilla fruktträdgården kring 1990-talets mitt.

Quercus robur L. (ek)

Ett fåtal äldre solitärträd i parken. Slyförekomst i allén invid Stora fruktträdgårdens norra långsida. Flera, sannolikt flerhundraåriga träd invid ladugården samt på Ektomten.

Ribes nigrum-sort(er) och ***Ribes rubrum***-sort(er) (svarta och röda vinbär) Ett flertal buskar i Lilla fruktträdgården, planterade kring mitten av 1990-talet.

Ribes uva-crispa, sort(er) eller spontant spridda (krusbär)

Buskar på flertal ställen i parken, enstaka äldre och yngre exemplar. Inga sammanhängande äldre planteringar finns kvar. Buskar påträffas spridda.

Rosa rugosa Thunb. (vresros)

Stor solitärbuske mellan gräsmattan och strandområdet bakom flygel. Blomman är enkel och skarpt cerise utan vita eller bleka inslag. Busken flyttades enligt Carl Gustaf von Ehrenheim ca 1969 från en rabatt längs mittgången i stallträdgården till den nuvarande växtplatsen.

Rosa canina L.-typer, ***Rosa dumalis*** Bechst.-typ(er), ev. hybrider (vildrosor av stenros- och nyponros-typ)

38 Ölandstok och spirea skall ha planterats vid flygelns av Tilli och Gustaf von Ehrenheim enligt uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992).

Fyra vildrosbuskar varav två kraftiga och höga exemplar, bredvid vresrosen mellan gräsmattan och strandområdet bakom flygeln. Buskarnas historia okänd. Har möjligen en gång varit grundstammar åt ädlare rosor. Blommor i färgskalan vit- ljus rosa. En del grenar grova, buskarna vitala. Kraftiga klotaggar. Två buskar av *R. canina*-typ, en med tydliga *R. dumalis*-drag, en med möjliga *R. dumalis*-drag.

Rosa (Foetida-Gruppen) 'William's Double Yellow' (buskros). Tydliga drag av *R. spinosissima* L. solitär buske på "Mammas holme". Busken har funnits på platsen åtminstone sedan mitten av 1930-talet.³⁹ En solitärbuske av samma typ skall tidigare ha stått på terrasserna.⁴⁰ Busken är drygt meterhög med spensliga grenar och många skott som bildar en sammanhängande buske. Blommade relativt rikligt säsongerna 2006 och 2007 med fyllda ljusgula-gula blommor. I full blom 26 juni 2006. Få, plattrunda, blanka, släta, svarta nypon. Blomdoft svag. Busken har studerats som underlag för POM:s pågående inventering och ros-upprop (POM = Programmet för odlad mångfald, kopplat till Jordbruksverket och samordnat av Centrum för biologisk mångfald, CBM). Det preliminära resultatet från POM:s inventeringar av äldre rosor med särskilt fokus på gula buskrosor visar att många av de noterade äldre svenska exemplaren tillhör antingen 'Persian Yellow'-typen, 'Harison's Yellow'-typen eller 'William's Double Yellow'-typen, som alla tillhör *Rosa Foetida*-gruppen. Grönsöös ros har av POM bestämts som en 'William's Double Yellow'.⁴¹

Rubus caesius L. (blåhallon)

Vitala fruktgivande bestånd på spridda ställen i parken.

Rudbeckia laciniata L. var. **hortensia** L.H.Bailey (gullboll)

Bestånd i extensivt skött yta mellan flygeln och Mälarviken. Fylld form i guldgul nyans.

Salix x sepulcralis 'Chrysocoma' (kaskadpil)

Solitärt, yngre och fram till nyligen vitalt exemplar nära dammen i norra strandpartiet. Kaskadpilen planterades i samband med en bemärkelsedag. År 2007 togs kronan bort som åtgärd efter en skada.

Saponaria officinalis L., rosa, fylld form (såpnejlika)

Spridd i det extensivt skötta området närmast Kofsan; enstaka kvarstående plantor i Lilla fruktträdgården. Arten kom till Grönsöö på 1930-talet som gåva till Alice och Ulla von Ehrenheim från familjen Karlsson på lilla Nibble, Kungs-Husby.⁴² Blommorna är av den vanligt förekommande dubbla, ljusrosa formen.

Scilla siberica Haw. (rysk blåstjärna)

Bestånd samt enstaka exemplar på ett flertal ställen i parken. Iögonenfallande förekomst på tomten för den numera borttagna "Tettas stuga" nära Olle Piehls blomstergård. Större bestånd bortom Suckarnas gång i anslutning till Gula villan. Vid blomningen framträder delvis konturerna av "Tettas stuga" eftersom scillan växer tätast där husväggen tidigare fanns. Området hålls klippt efter vårfloret. Scillan förekommer också sedan gammalt på "Mammas holme", där Carl Gustaf von Ehrenheim även förstärkt beståndet med nyplantering i gräsmattan.

Sempervivum sp. (taklök, ospec.)

Växer på en bergsknalle invid flygelns sydöstra långsida. Arten tagen till Grönsöö av Ulla von Ehrenheim, som fått den första plantan av familjen Tamm på Hakestad under 1930-talet.⁴³

Spiraea x vanhouttei (Briot) Zabel (bukettspirea)

39 Uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992)

40 Ehrenheim, Carl Gustaf von, muntligt meddelande. Enligt uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992) fanns en viss skillnad mellan den gula rosen på holmen och den gula rosen på terrasserna. Rosbusken på holmen hade inte riktigt lika stora blommor som terrassrosen. Den sistnämnda växte intill en berså i ett underlag av vintergröna (*Vinca minor*) och hade stora doftande gula blommor. Den skall ha varit livskraftig och bildat många rotskott. Skillnaderna kan ha berott på konkurrens från andra växter samt läget i övrigt.

41 Särskilt tack till POM:s representant Eva Stade som förtärande under 2006 -2008 försett mig med upplysningar och bilder efter gemensamma Grönsöobesök och diskussioner kring äldre buskrosor, i synnerhet de gula.

42 Uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1996).

43 Uppgift i Ehrenheim, Ulla von (1992). Taklöken skall enligt samma uppgift ha spritt sig i parken och flyttats till olika ställen av Ulla von Ehrenheim. Den har idag bara påträffats bakom flygeln, där också Ulla haft den.

Bildar klippt häckinramning kring Olle Piehls blomstergård. Buskarna är de ursprungliga som planterades 1925.

Spiraea chamaedryfolia L. **var. ulmifolia** (Scop.) Maxim. (snårspirea)

Vital buske närmast flygelns sydöstra långsida.

Spiraea chamaedryfolia L. **var. chamaedryfolia** (kvastspirea)

Kvarstående vital spirea i norra strandpartiet. Tre mycket skottrika buskar i gräsmatta i norra strandpartiet.

Spiraea x billardii (klasespirea)

Kvarstående vitalt och utbrett bestånd i norra strandpartiet vid gamla Vintervägen. Även ett större bestånd utmed Kofsan längs vägen mot bränneriet samt ett större bestånd på Djurgården. Buskaget längs Kofsan planterades på 1980-talet med plantor som hämtats från Djurgården. Djurgårdens bestånd härstammar troligen från rotskott som fraktats med jord från gamla Vintervägen. Artens tidiga historia vid Grönsö är okänd. Kom troligen dit på 1800-talet.

Symphoricarpos albus (L.) S.F.Blake **ssp. laevigatus** (Fernald) Hulten (snöbär)

Mindre bestånd utmed flygelns sydöstra långsida. Okänd bakgrund vid Grönsö.

Syringa josikaea Rchb. (ungersk syren)

Ett fåtal buskar i norra strandpartiet. Okänt planteringstillfälle.

Syringa x chinensis Willd. (parksyren, röd forn)

Vitalt exemplar i norra strandpartiet. Okänt planteringstillfälle.

Syringa vulgaris L., flera former (syren, stor variation)

Klippta häckar längs översta terrassen, friväxande vid rampen mot köksingången, klippta exemplar i häcken längs uppfarten mot Rundelen/Hemträdgården samt solitärer i gräsmatta i norra strandpartiet. Syrenerna längs terrassen uppvisar stor variation i blomfärg, storlek på klasen samt storlek på de enskilda blommorna. Variationen tros åtminstone delvis bero på inslag av fröplantor.

Thuja occidentalis L., trol. **'Aureospicata'** (tuja, form med gulaktiga skott-spetsar)

Bildar klippta hörn i Olle Piehls blomstergård. Thujahäckarna, som planterades 1925, är enligt debetnota från Lantbruks- och Mejeri-Institutet i Alnarp 6 maj 1925 av sorten *'Thuja occidentalis f. aureo-spicata'*. De beställdes i 80 exemplar.⁴⁴ De gyllene skottspetsarna på de befintliga häckarna stämmer väl överens med notans sortangivelse.

Tilia cordata Mill.-typ (skogslind eller skogslinds-typ)

Två exemplar av skogslind eller skogslinds-typ längst ner i borggårdsrampens lindalléer.

Tilia x europaea L. (parklind)

I ett flertal åldriga strukturer, främst i borggårdsrampens alléer, samt som solitärer i Drottning Christinas lind.

Tulipa gesneriana L., sorter (trädgårdstulpaner, sorter oid.)

Tulpaner, som kan ha planterats på 1930-talet eller möjligen något tidigare, växer längs huvudbyggnadens fasad mot sjösidan, huvudsakligen nära entretrappan. Enstaka blommande tulpaner som förefaller vara av äldre ursprung finns i Suckarnas gång. Ytterligare blommande lökar av en sort som bedöms vara gammal växer vid terrassområdets nedersta grusgång. Åter andra tulpaner, som alla bedöms vara av yngre datum, växer på flera ställen i parken: särskilt längs flygeln, på Rundelen/Hemträdgården, vid huvudbyggnadens sydöstra fasad och i häcken vid borggårdsrampen.

Det finns inga säkra uppgifter om tulpanernas ålder eller sorttillhörighet. Fotografier av ett drygt tiotal av Grönsö's tulpaner har bedömts av personer knutna till POM, med avseende på sort och tulpanens troliga ålder. Ingen tulpan kunde sortbestämmas. Tre olika tulpaner bedöms dock vara gamla; två är troligen från 1800-talet, en tredje bedöms som "ordentligt

⁴⁴ Nota i kartong, GRÖNSÖÖ Handlingar ang. fruktträdgården G 28, i "Bref och meddelanden om Trädgården". Grönsöö gårdsarkiv.

gammal”.⁴⁵ Se respektive sort. Tulpanerna längs huvudbyggnadens sjöside har enligt Carl Gustaf von Ehrenheim troligen planterats på 1930-talet. Ulla von Ehrenheim nämner i *En blomstervandring / ... /* (1992) att det på 1930-talet växte tulpaner på var sida om trappan, dels enkla, rätt höga gula, dels flera olika rosablommade. De växte då liksom nu direkt i sanden. Nedan presenteras de tulpaner som har bedömts vara planterade före de nuvarande familjemedlemmarnas tid vid Grönsö. Ett undantag är tulpan nr. 18, som lär vara planterad i senare tid. Det kan finnas flera äldre typer eller sorter i parken än de som noterats här. Till exempel vet vi inget om de tulpaner som bara uppvisar blad. De röda tulpanerna längs huvudbyggnadens långsida har varit svåra att särskilja; det är oklart hur många typer eller sorter det rör sig om. Nr. 4, 6, och 8 har tydliga egenskaper och skiljer sig markant från varandra; även nr. 13 synes vara en urskiljbar sort. De övriga röda tulpanerna förefaller vara snarlika varianter av de ovan nämnda, kanske frösådder?

De flesta tulpaner finns i några få exemplar; ett par av dem uppvisade bara ett blommande exemplar 2007. Den ymnigast förekommande är en klargul sort. När man stiger ut på trappan står tulpan nr. 1, 2 och 3 till höger. Till vänster finns likaså nr. 1 och 3, samt nr. 4-17. Nedan följer en numrering och översikt över sorterna, sorterade efter växtplats.

Växtplats: Utmed huvudbyggnadens långsida mot sjön samt sydöstra gaveln i grus. Mycket väl-dränerat.

Förekomst: Större antal tulpaner av olika sorter. Blommar sedan decennier utan omplantering. Sannolikt planterade på 1930-talet, med undantag för tulpan nr. 18. Generellt har dessa tulpaner av POM bedömts vara moderna(re) sorter, planterade under 1900-talet; jämför tulpanerna nr. 19, 20 och 21.

- 1) Tulpan av papegoj-typ. Rosa med grön flush. Lätt vågiga blad. Höjd ca 63 cm.
- 2) Tulpan av papegoj-typ. Ceriseröd med gråblå flush. Ej vågiga blad. Höjd ca 60 cm.
- 3) Enkel klargul tulpan, vital. Kalkbladen lätt spetsiga upptill. Bladen ej vågiga eller något vågiga. Höjd 40-45 cm.
- 4) Enkel storväxt orangeröd tulpan med initial bronz-eller olivgrön täckfärg. Skarpt orange botten inuti, utsidans botten gul. Bladen något vågiga. Höjd ca 65 cm.
- 5) Enkel ljusgul tulpan med svag rödprickig flush som blir tydligare när blomman åldras. Blomman ganska liten, i början med en tydligt kantig fonn. Höjd ca 43 cm.
- 6) Enkel ljusröd eller korallröd tulpan med starkare färg utåt kalkbladens kanter. Blomman liten och tydligt äggformad genom hela utvecklingen från knopp till åldrad blomma. Svart inslag i botten inuti, gulaktig botten på utsidan. Smal stjälk, bladen något vågiga. Höjd ca 45 cm.
- 7) Enkel cremevit tulpan, gulaktig insida och botten. Påminner om nr. 1, men har gulare inslag och inte påtagligt spetsiga kalkblad.
- 8) Enkel blodröd tulpan med daggig yta. Blomma stor med lätt utställda och spetsiga kalkbladstippar, rundad och öppen blomform, påminnande om en magnoliablomma. Svart inslag i botten inuti, smörgul botten på utsidan, något grönskiftande. Höjd 40-50 cm.
- 9) Enkel tulpan, urvattnat röd, varm ton, påminner om nr. 8, men har rundare kalkbladsform.
- 10) Enkel cremevit tulpan. Något spetsiga kalkblad. Ljus inuti. Höjd ca 35 cm. Jämför nr. 7.
- 11) Enkel röd tulpan, skiftar till rödmelerad som äldre. Saknar svart inslag i botten inuti.
- 12) Enkel röd tulpan, påminner om nr. 8, men förefaller ha rundare kalkblad.
- 13) Enkel blodröd tulpan, lägre än många av de övriga röda. Distinkt, lite kantig blomform. Svart inslag i botten inuti, gul botten på utsidan. Smal stjälk. Vågiga blad.
- 14) Enkel röd tulpan, påminner om nr. 8, men har varmare färgton på kalkbladen. Svart inslag i botten inuti.

45 Tack till bland andra Karin Persson, POM och Jimmy Persson, Göteborgs Botaniska trädgård, som bedömt Grönsös tulpaner; e-post Karin Persson 080805. I första hand tre av tulpanerna bedömdes alltså som intressanta för bevarande inom POM:s regi. Fotomaterial och beskrivning av tulpanerna skickades även till Hortus Bulborum i Holland i juni 2007 för att om möjligt få hjälp med sortidentifiering. Inget svar inkom. Min uppfattning är att identifieringsuppgiften generellt är svår; kunskapen om europeiska äldre nanmsorter är begränsad. Detta bör vara en uppgift för framtiden med ledning av illustrerade kataloger, planschverk samt äldre och nyare litteratur om tulpanen.

15) Enkel röd tulpan. Inga svarta inslag i den gulorange botten inuti. Den gula färgen på utsidans botten går relativt högt upp på blomman.

16) Enkel röd tulpan, svart inslag i botten. Eventuellt samma som nr. 14.

17) Enkel röd tulpan, påminner mycket om nr. 8, svagt inslag av svart i botten inuti.

18) Dubbelblommig röd tulpan. Blommar tidigt. Breda blad, något vågiga. Höjd ca 38–39 cm. Denna tulpan uppges ha tillkommit relativt sent under 1900-talet. Växer vid huvudbyggnadens sydöstra gavel.

Växtplats: I det terrasserade områdets lägre partier nära grusgången, ovanför kvarblivna plantor av vintergröna (*Vinca minor* L.).

Förekomst: Mindre grupp, samtliga av samma sort, ca 8 blommig lökar 2007, ca 5 blommig lökar 2008. Beståndet står "omotiverat" utan anknytning till annan plantering; lökarna är sannolikt en flyttad eller bortkastad rest från de äldre tulpanplanteringar som tidigare funnits i slutningarna mellan terrassplanen. Har av POM bedömts som en påtagligt gammal sort.

19) Enkel tulpan i distinkt mönster, gul med oregelbundet röda kanter; de röda inslagen ökar när blomman åldras. Klara färger. Blommans form tydligt spetsig. Blomman ändrar form och utseende vid vissnandet, då formen trycks ihop och rundas, färgen blir orange. Senblommig. Bladen breda, upp till 8,5 cm. Höjd ca 60 cm.

Växtplats: Suckarnas gång, i stark konkurrens av träden. Halvskugga. Växtplatsen bedöms som icke gynnsam.

Förekomst: Mindre förekomst av lökar och blad, enstaka exemplar i blom under säsongen 2006 och 2007. Okänd historia. Ingen känd rabatt har funnits på platsen. Sannolikt av äldre typ. Olika färg och form på blommorna. Sannolikt mycket god överlevnadsförmåga. Har av POM bedömts som troliga 1800-talssorter.

20) Enkel lila tulpan. Blå botten inuti. Ett exemplar i blom 2007. Växer i halvskugga, inte särskilt gynnat. Smal stjälk, 3 mm bred under blomman. Bladen ej vågiga. Höjd 51 cm.

21) Enkel korallröd tulpan med vertikala stråk på kalkbladen. Rundade kalkblad. Ett blommig exemplar 2007. Möjligen samma typ som hittades 2006 i sent stadium, då rosafärgad. Växer i halvskugga. Inte särskilt gynnat. Smal stjälk, 3 mm bred under blomman. Bladen ej vågiga. Sen blomning (juni). Höjd 50 cm.

Tulipa sylvestris L. (vildtulpan)

Arten kom till Grönsö via Ulla von Ehrenheim, som flyttat dem från en annan trädgård till slutningen vid flygelns gavel.⁴⁶ Förekommer främst i den halvskuggiga branta slutningen nedanför flygel mot "Mammans holme", samt i mindre bestånd i sjönära läge nära kinesiska lusthuset. Enstaka blad har noterats i en av terrass-slutningarna, samt i gräsmattan mellan Stora fruktträdgården och Olle Piehls blomstergård. På de två sistnämnda platserna hålls gräset så kort att lökarna inte kan blomma; på övriga platser blommade de rikligt under 2006, 2007 och 2008. De lär enligt familjen von Ehrenheim ha blommat mycket sparsamt under tidigare år.

Ulmus glabra Huds. (alm)

Förekommer bland annat i Suckarnas gång som klippt alléträd.

Viburnum lantana L. (parkolvon)

Solitärbuske i kanten av terrasserna, mot norr. Busken tros vara mycket gammal.⁴⁷

Viburnum opulus L. (olvon)

Ett fåtal vitala buskar längs strandpromenaden i norra strandpartiet. Buskarna som tidigare skurits ned blommar och ger rikligt med bär.

Vinca minor L. (vintergröna)

Kvarstående bestånd i nordväst mellan terrassernas lägre delar och sjön. Även förekomst i allén längs Stora fruktträdgården. Tidigare växte vintergröna ymnigt på ett par av terrassernas mellanliggande slänter. De omnämns exempelvis av Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930 och i Ulla von Ehrenheims *En blomstervandring* /.../(1992).⁴⁸ Enligt von Ehrenheims beskrivning skall även de två trekantiga gräsytor nära lusthuset ha varit bevuxna med vintergröna. På

46 Uppgift Ehrenheim, Ulla von (1992).

47 Ehrenheim, Carl Gustaf von, muntligt meddelande 060822.

48 Alm i *Svenska trädgårdskonsten* 1930, s. 43; Ehrenheim, Ulla von (1992).

grund av skötselsvårigheter togs plantorna bort 1972 för att ersättas med gräsmatta . Arten har dröjt sig kvar i den nedersta sluttningen närmast vattnet, där den knappast varit planterad från början. Sannolikt dumpades material med jord och plantor här då terrassernas slänter blev gräsmatta.

Viola odorata L. (luktkviol)

Växer bland annat uppe på Rundelen/Hemträdgården, nu i sparsam mängd med förr enligt uppgift i stor mängd.⁴⁹

Viscum album (mistel)

Enstaka, nyligen noterade exemplar i äppleträd i Lilla fruktträdgården. Misteln har tidigare funnits på Grönsöö i toppen av Drottning Christinas lind, innan toppen (och misteln) blåste av under 1800-talets senare hälft. I *Svenska trädgårdskonsten* noteras den avblåsta toppen, tillsammans med noten *Misteln ingår ej f. n. i trädgårdsanläggningens flora. På holmen Utö växer den emellertid ymnigt på några äldre äppleträd*.⁵⁰ Efter en lång paus har alltså misteln återigen fått fäste på Grönsöö. Carl Gustaf von Ehrenheim försökte runt 1960 etablera mistel på flera ställen vid Grönsöö, men utan resultat.⁵¹

49 Ehrenheim, Ulla von (1992), luktkviol skall förr ha växt i "massor" i gräset på Rundelen.

50 Alm i *Svenska trädgårdskonsten*, 1930, s.44.

51 Om misteln: Ehrenheim, Carl Gustaf von, muntligt meddelande 060822 samt februari 2008.

Bilder av Grönsöös kulturväxter i urval
Samtliga fotografier är tagna av Anna Tandre

Tulpan nr. 19 i knopp, 14 maj 2008.

Tulpan nr. 19, 25 maj 2007.

Tulpan nr. 19 i närbild, 25 maj 2007.

Tulpan nr. 19 åldrad fas, 6 juni 2007.

Vildtulpaner vid flyglen 7 maj 2008.

Tulpan nr. 21 i Suckarnas gång, 6 juni 2007.

Tulpan nr. 20 i Suckarnas gång, 25 maj 2007.

Tulpaner längs huvudbyggnadens sjösida 7 maj 2008.

Tulpan nr. 1, 3 maj 2007.

Tulpan nr. 2, 7 maj 2008.

Tulpan nr. 6, 14 maj 2008.

Tulpan nr. 5, 14 maj 2008.

Tulpan nr. 8 längs huvudbyggnaden, 25 maj 2007.

Några av tulpanerna från huvudbyggnadens sjösida, 6 maj 2007.

Exempel på narcisser med 'Ice Follies' i vit-gult
högst upp, 24 april 2007.

Narcisser, 27 april 2007.

Mistel i äppelträd, 5 maj 2006.

Exempel på aklejornas färgspridning, 16 juni 2006.

En av tujabersåerna i Olle Piehls blomstergård, 15 juli
2008.

Drottning Chistinas med Stora fruktträdgården i bak-
grunden, 14 maj 2008.

Primula-hybrid, 7 maj 2008.

varstående trädgårdsiris, 6 juni 2007..

Krollilja, 26 juni 2006.

Skogslök på Rundelen/Hemträdgården, 26 maj 2006.

Oidentifierad bolltistel vid flygelväggen,
15 juli 2008.

Blå bolltistel och gråmalva bakom flygeln,
15 juli 2008.

Jättevädd bakom flygeln, 15 juli 2008.

Gråmalva bakom flygeln, 15 juli 2008.

Nutmakypressen, 5 maj 2006.

Hasselnötsknippe, 31 augusti 2007.

Buskros bedömd som *Rosa* 'William's Double Yellow' -typ på "Mammas holme", 21 juni 2007.

I serien Rapporter Institutionen för stad och land har tidigare publicerats:

- 4/2008 MKB-centrum *Hedlund, A., Johansson, V.*
Miljökonsekvensbeskrivning. Aktörernas roller och betydelse
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-10-5
- 3/2008 Landsbygdsutveckling Palmer, S., Nilsson, A., Roigart, A.
Dynamic Change in Rice Production Systems in the Mekong Delta.
A students field report from An Gian
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-09-9
- 2/2008 Landskapsarkitektur *Florgård, C.*
Översyn av landskapsarkitektprogrammet SLU, Uppsala
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-08-2
- 1/2008 MKB-centrum *Lindblom, U., Rodéhn, J.*
MKB-tillämpningen i Sverige. Antalet MKB för verksamheter och
åtgärder 2005 och 2006
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-07-5
- 5/2007 MKB-centrum *Lehrman, P., Hedlund, A.*
Miljöbedömning och andra konsekvensanalyser i vattenplanering
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-04-4
- 4/2007 MKB-centrum *Sandström, U. G.* (svensk översättning)
Biologisk mångfald i miljökonsekvensbeskrivningar och strategiska
miljöbedömningar
ISSN: 1654-0565, ISBN: 978-91-85735-03-7
- 3/2007 MKB-centrum *Wärnbäck, A.*
Cumulative Effects in Swedish Impact Assessment Practice
ISSN: 2541-12548, ISBN: 978-91-85735-02-0
- 2/2007 Landskapsarkitektur *Myhr, U.*
Miljövärdering av utemiljöer. Metodbeskrivning för EcoEffect Ute
ISSN: 2541-12548, ISBN: 978-91-85735-01-3
- 1/2007 Landsbygdsutveckling *Helmfrid, H.*
Naturesyn. Tre svar på vad natur är
ISSN: 2541-12548, ISBN: 978-91-85735-00-6

Detta vårdprogram är ett resultat av Grönsöoprojektet, som är ett samarbete mellan Grönsö kulturhistoriska stiftelse, Länsstyrelsen i Uppsala och Sveriges lantbruksuniversitet.

Grönsöoprojektet syftar till att inleda en process för kunskapsuppbyggnad och metodutveckling kring vård och bevarande av historiska parker i Sverige. Projektet består av en praktisk genomförandedel och en forskningsdel. Forskningsdelen syftar till att öka kunskapen om historiska parker och till att utveckla metodiken vid hantering av historiska parker. Den skall också ge den platsspecifika kunskapsbas som behövs för den praktiska hanteringen.

Vid institutionen för stad och land, tidigare landskapsplanering Ultuna, SLU har kunskapsuppbyggnad och uppdragsforskning kring hantering av historiska parker bedrivits sedan 1990-talet. Institutionen har tagit fram en rad vårdplaner och vårdprogram för historiska parker och trädgårdar belägna främst i Mälardalen. I några av

dess anläggningar har institutionen ett engagemang som sträcker sig över flera år, vilket möjliggör uppföljning och utvärdering av föreslagna åtgärder. Där kan nämnas Gimo bruks alléer, Mälsåkers slott och Cedergrenska parken vid sidan av Grönsö.

Detta vårdprogram är en uppföljning av det vårdprogram för Grönsö park som författades vid institutionen 1995. De åtgärder som då föreslogs är till stor del genomförda, samtidigt som ytterligare arkivstudier har kastat nytt ljus över parkens historia. I vårdprogrammet kan vi därför jämföra och utvärdera de åtgärder som är genomförda i parken under de senaste 12 åren. Inom Grönsöoprojektets forskningsdel studeras Grönsö parks 1800-talshistoria inom ramen för en kommande doktorsavhandling.

Författare av vårdprogrammet är forskningsassistent LAR/MSA Sophia Norrman och universitetsadjunkt LAR/MSA Tomas Lagerström, avdelningen för landskapsarkitektur vid institutionen för stad och land, SLU.

Rapporten ges ut vid institutionen för stad och land, SLU - Sveriges lantbruksuniversitet. I serien utges rapporter från avdelningarna för landsbygdsutveckling, landskapsarkitektur, miljökommunikation och MKB-centrum SLU, som alla är en del av institutionen.

Föreliggande rapport är utgiven inom ämnesområdet landskapsarkitekturens historia och kulturmiljövård vid avdelningen för landskapsarkitektur. Ämnesansvarig redaktör är professor LAR/MSA Torbjörn Suneson.

Landskapsarkitektur är konsten att väga samman funktion, skönhet, hållbarhet och ekonomi till utformning av människans byggda yttre miljö – i vid mening hennes landskap. Ämnet rör sig över en bred skala, från fysisk planering av regioner och kommuner till gestaltning av urbana rum, med människan i centrum och oftast med växtligheten som en viktig utgångspunkt. Ämnesområdet baseras på många olika vetenskapliga discipliner, vilket skapar en flervetenskaplig miljö för både grundutbildning och forskning. Sådana grundläggande discipliner är teknik, naturvetenskap, samhällsvetenskap och konstvetenskap.